

T.C
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

ÖMER EFENDİ'NİN AHLÂK-I MUHSİNÎ TERCÜMESİ:
METİN- İNCELEME [K98-B – 198-A]

Fatma Hilal KURT

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRYL-031
	YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI Tez Savunma Sınavı Tutanağı	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 25.10.2019 tarih ve 40/14 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Fatma Hilal KURT "Ömer Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi: Metin- İnceleme (98-b – 198-a)" konulu tezi incelenmiş ve aday 15.11.2019 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ⁹⁰ dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

Doç. Dr. Öğr. Üyesi FAHRETTİN

Dr. Öğr. Üyesi BİLAL ELBİL

Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Evet Hayır

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Evet Hayır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Evet Hayır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Evet Hayır

Tez, basımı gereksizdir.

Evet Hayır

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Ömer Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi: Metin- İnceleme (98-B – 198-A)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15 /11 / 2019

F. Hilal KURT

ÖZET

ÖMER EFENDİ’NİN AHLÂK-I MUHSİNÎ TERCÜMESİ: METİN- İNCELEME (98-B – 198-A)

Klasik Türk edebiyatında kaleme alınan eserlere bakıldığında ahlâkî esaslara büyük önem verildiği görülmektedir. 11-20. asırlar arasında yazılan Türkçe edebî- ahlâki eserlerde genellikle İslam esaslarının hâkim olduğu görülür. Ortak ahlâkî değerlere sahip olan Müslüman âlim, şair ve yazarlar çeşitli dillerde yazılan bu eserleri kendi dillerine tercüme etmiş; bunun sonucunda da fert ve toplumu eğitmeye çalışmışlardır. Tercümesi yapılan bu eserlerden biri de XV. Yüzyıl Fars edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Hüseyin Vâiz-i Kâşifi’nin (ö. 910/1504-1505), Hüseyin Baykara’nın oğlu Ebu’l-Muhsin Mirza için H. 900/M. 1495 yılında kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseridir.

Bu çalışmanın konusu XVII. asır Osmanlı yazarlarından Ömer Efendi’nin (ö. 1031/ M.1622?) “*Ahlâk-ı Muhsinî*” isimli tercümesinin incelenmesi ve iki yazma nüshasına dayalı olarak metninin ortaya konmasıdır. Osmanlı toplumunun ahlâk anlayışını yansıtmaya bakımından önemli olan eser bazı bölümleri yönünden siyasetname türünün örneği sayılabilir. *Ahlâk-ı Muhsinî*, ibadet, dua, şükür, tevekkül, sabır, edep, adalet, şefkat, tevazu, vefa, gayret, firâset ve siyaset, fırsatları değerlendirme gibi konuların ayrı ayrı ele alındığı kırk bölümden oluşmaktadır. Yazar, fikir ve öğütlerini daima Kur’ân ayetleri ve Hz. Muhammed’in hadislerinden faydalanarak anlatmış, arada konuya uygun kıssa, atasözü, Arapça, Farsça ve Türkçe şiiirleri de anmıştır.

Çalışmada genel olarak ahlâk kavramına değinilmiş; asıl eserin sahibi Hüseyin Vâiz-i Kâşifi ile mütercim Ömer Efendi hakkında bilgi verilmiştir. Eserin Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 717’de kayıtlı bulunan nüshasının 98b /198a varakları ile eserin diğer nüshası olan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY6298’de kayıtlı 74a/147b arasındaki kısmı transkripsiyon sistemiyle yeni harflere çevrilmiş, kurulan tenkitli metne göre inceleme yapılmıştır. Eserin diğer kısmı daha önce bir yüksek lisans tezi olarak verildiği için konu sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Ahlâk, Ömer Efendi, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*.

ABSTRACT

ÖMER EFENDİ'S AHLÂK-I MUHSİNÎ TRANSLATING: REVIEW- EDITION (98-B – 198-A)

When the Works written in classical Turkish literature are examined, it's seen that moral principles are given great importance. The purpose of almost all of the moral books is to speak of the moral values of Islam. Muslims with common moral values have translated these works written in various languages into their own languages and consequently tried to educate individuals and society. One of these works translated is the work called *Ahlâk-ı Muhsinî* which Ebu'l Muhsin Mirza H.900/ M.wrote in 1495 for Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (d.910/1504-1505) who was one of the important names of the 15th century, Hüseyin Baykara's son Ebu'l Muhsin Mirza H.900

In this study, XVII. Century one of the authors Omer Efendi's (1031/m.1622) "*Ahlâk-ı Muhsinî*" work was studied. The work which is important in terms of reflecting the moral understanding of Ottoman society is an example of the type of advice and politics. In consists of forty chapters written seperately subjects like "prayer, praise, trust, patience, literary, justice, compassion, humility, fidelity, effort, politics and evaluating opportunities." Verses, hadiths, stories, proverbs; Arabic, Persian and Turkish poems appropriate to the subject were used to make the work more expressive.

Ethics is mentioned here and information is given about Hüseyin Vâiz Kaşifî and Ömer Efendi. 98-B /198-A of the copy of the work, which is registered in the Kütahya Vahit Paşa Provincial Public Library, 43 VA 717 and the other copy of the work which is registered in Istanbul University Rare Works Library TY 6298 has been converted into new letters with the transcription system. Text analysing esas made with comparasion between the two. Since the other part of the work was previously given as a master thesis, the subject was limited.

Key Words: Classical Turkish Literature, Morality, Ömer Efendi, Hüseyin Vaiz Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*

ÖN SÖZ

Büyük milletlerin her biri hususî bir meselede yüksek bir noktaya çıkmayı başarmış milletlerdir. Ziya Gökalp'e göre Romalılar hukukta, Almanlar mûsikîde, Türkler ise ahlâk konusunda birinciliği kazanmışlardır. Ahlâk Türkler için her zaman önde gelen değerlerden biri olmuştur. Türk tarihinde vatan ahlâkı, meslekî ahlâk, aile ahlâkı gibi kavramların önemi büyüktür.

Milletimizde önceden beri var olan ahlâk anlayışı İslam'ın kabulüyle Kur'ân ve sünnete dayanmaya başlamış, Arap ve Fars edebiyatlarından Türkçe 'ye tercümeler yapılmıştır. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tarafından Farsça kaleme alınan Ahlâk-ı Muhsinî adlı eser de oldukça ilgi görmüş ve muhtelif dillere çevrilmiştir. Bir siyasetname özelliği de taşıyan bu ahlâkî eserde kırk bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerde ibadet, dua, ihlas, edep, tevazu, siyaset, adalet, tevekkül ve şefkat gibi bahisler ele alınmış, bu konular ayet, hadislerle dayalı olarak işlenmiş konuya uygun şiir ve hikâyelerle desteklenmiş, eserin edebiyatımızdaki çevirileri 20. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Ömer Efendi tercüme ettiği esere bağlı kalmış eserin her bâbına ayet ve hadis eklerken bir yandan da Arapça ve Farsça manzum, mensur parçalar eklemiş akıcı ve didaktik bir üslup kullanmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde ahlâk ile ilgili bilgiler verilmiş, Kuran ve hadislerde geçen ahlâk kavramlarından bahsedilmiştir. Ardından Arap ve Fars edebiyatında ahlâk kitapları ve Türk edebiyatında ahlâk kitapları hakkında genel bilgiler verilip bazı mensur eserler de kısaca tanıtılmıştır.

Birinci bölümde *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin yazarı Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Türkçe tercümeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölüm hazırlanırken Hüseyin Vâiz-i Kâşifi ve eserleri üzerine yapılan ilmî çalışmalardan ve çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır.

İkinci bölümde Ömer Efendi ve *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi hakkında bilgi verilmiştir. Yine burada dil ve üslup özellikleri, muhteva unsurları, eserin özeti ve eserde adı geçen tarihî şahsiyetler ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu çalışmalar sırasında pek çok kaynaktan faydalanılmıştır.

Üçüncü bölümde *Ahlâk-ı Muhsinî* değerler eğitimi açısından incelenmiştir.

Dördüncü bölüm metin kısmıdır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında teşvik ve destekleriyle payı bulunan kişiler olmuştur. Öncelikle tez konusunun belirlenmesinde, gerekli kaynakların toplanmasında ve çalışmada yardımlarını gördüğüm, danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Bilal ELBİR'e, yine tez çalışması ile ilgili her konuda yardımlarını gördüğüm ve desteklerini her zaman hissettiğim çok kıymetli hocam ğretim Görevlisi Selim ALTINTOP'a şükranlarımı sunarım.

Hiçbir zaman maddi ve manevi desteklerini eksik etmeyen annem Meral KURT ve babam Göksel KURT'a, kardeşlerim C. Furkan Kurt ve M. Hakan Kurt'a teşekkür ederim.

Henüz ilim yolunun başında bulunmam dolayısıyla olabilecek bazı hatalarımın hoşgörüyle karşılanarak mazur görülmesini ümit ederim.

F. Hilal KURT
Manisa, 2019

İçindekiler

YEMİN METNİ	i
ÖN SÖZ.....	iv
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
Ahlâkın Tarifi	1
a) Kur'ân-ı Kerîm'de Ahlâk.....	1
b) Hadislerde Ahlâk.....	2
c) Batı'da Ahlâk.....	2
d) Türklerde Ahlâk.....	3
e) Arap ve Farslarda Ahlâk.....	4
I. BÖLÜM.....	11
HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFÎ ve AHLÂK-I MUHSİNÎ	11
1. Hayatı	11
2. Eserleri:.....	12
2.1. Cevâhirü't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîr.....	12
2.2. Mevâhib-i Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî).....	12
2.3. Ahlâk-ı Muhsinî.....	13
2.4. Ravzatü'ş-şühedâ	13
2.5. Câmi'u's-sittîn	13
2.6. Envâr-ı Süheylî	13
2.7. Letâyifü't-tavâ'if.....	13
2.8. Fütüvvetnâme-i Sultânî.....	13
2.9. Lübb-i Lübâb-i Ma'nevî	13
2.10. Er-Risâletü'l-'Aliyye fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye	14

2.11. Esrâr-ı Kâsımî	14
2.12. Sahîfe-i Şâhî	14
2.13. Mahzenü'l-inşâ	14
2.3. Ahlâk-ı Muhsinî.....	14
2.2. Türk Edebiyatında Ahlâk-ı Muhsinî Tercümelere	15
2.2.1 Firâkî Abdurrahman Çelebi, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi.....	15
2.2.2. Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî	15
2.2.3. Enîsü'l-Ârifin Tercümesi	15
2.2.4. Rıdvan b. Abdülmennân, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi.....	16
2.2.5. Ahlâk-ı Muhsinî (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî) Tercümesi	16
2.2.6 Ömer Efendi, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi	16
2.2.7. Osmanzâde Tâib, Ahlâk-ı Ahmedî	16
2.2.8. İyilerin Ahlâkı.....	17
II. BÖLÜM	18
BOSNAVİ ÖMER EFENDİ	18
Hayatı:	18
Eserleri	18
1. Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:	18
1.1. Dil ve Üslup Özellikleri.....	19
1.2. Muhtevâ Unsurları	20
1.3. Eserin Özeti.....	21
1.4. Eserde Geçen Önemli Tarihî Şahsiyetler.....	26
III. BÖLÜM.....	35
Ahlâk-ı Muhsinî'de Değerler Eğitimi.....	35
Değer Kavramı	35
Değerler Eğitimi:	36
Eserin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi	38

KAYNAKÇA	55
IV. BÖLÜM	60
METİN (vr. 98 b- 198 a)	60
Bāb-1 sī vü düvvüm der-siyāset	61
Bāb-1 sī vü sivvüm der-teyaqquz u bīdārī	69
Bāb-1 sī vü çehārum der-firāset	83
Bāb-1 sī vü pencüm der - kitmān-1 esrār	90
Bāb-1 sī vü şeşüm der-iğtinām-1 fırsat	93
Bāb-1 sī vü heftüm der- ri'āyeti hūkūq	100
Bāb-1 sī vü heştüm der-musāḥabet-i aḥyār	121
Bāb-1 sī vü nühüm der- def -i eşrār	128
Bāb-1 çihlüm der-terbiyet-i ḥaşem ü hadem ve ādāb u işān	149

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
Ter.	: Tercüme
Üni.	: Üniversitesi
vr.	: Varak

GİRİŞ

Ahlâkın Tarifi

Ahlâk günümüzde kullanılan anlamıyla toplumda yaşayan bireylerin uymaları gereken davranış biçimleri, kurallar ve her insanı bir diğerinden ayıran özellikleri yani huylarının tümüdür. Bu huyları sonucunda insana iyi ya da kötü denilmektedir. İyi ahlâk yani güzel huylara “ahlâk-ı hasene”, “mehâsin-i ahlâk” gibi isimler verilirken çirkin ahlâka ise “ahlâk-ı kabiha”, “ahlâk-ı zemime” denilmektedir.

Ahlâk kelimesi Arapça “yaratma, yaradılış” anlamına gelen “hulk” veya huluk kelimelerinin çoğuludur.¹ Huluk kelimesi de huy, tabiat gibi anlamlara gelir. Sözlüklerde genellikle insanın dış görünüşü, maddî özellikleri anlatılırken “halk”, manevi yapısı anlatılırken “hulk” kelimeleri kullanılır.² Her toplumun kendine özgü bir ahlâk anlayışı vardır. Buna göre ahlâk bir kültür çevresinde kabul görmüş değerler, amaçlar ve bu amaçlar sonucunda elde edilen neticeler olarak adlandırılabilir. Bunlardan bahseden ilme “ahlâk ilmi” adı verilir.

Ahlâk üzerinde çok durulmuş bir konu olduğundan farklı kişiler tarafından, pek çok farklı tanımları yapılmıştır. Fakat bu tanımların içinde en beğenilen ve en yaygın olanı İmam Gazali'nin tarifidir. Nitekim Gazali “Ahlâk, insanın manevi yapısında yerleşen öyle bir melekedir ki, davranışlar, hiçbir fikri zorlamaya gerek kalmadan bu melekedeki rahatlıkla ortaya çıkar”³ demiştir. Ahlâk, nazari ve ameli olarak ikiye ayrılır. Nazari ahlâk, ahlâk esası ve kanunlarına ait görüşleri bildirirken, ameli ahlâk ise ahlâki görevlerin neler olduğunu bildirir.⁴

a) Kur'ân-ı Kerîm'de Ahlâk

Ahlâk kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de anılmaz, fakat huluk kelimesi, âdet ve gelenek, ahlâk ve huy manasında kullanılıp iki ayette geçmektedir.⁵ “Taşköprüzâde (v. 968/1561)'ye göre bu ilmin konusu, ifrat ile tefrit

¹ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, Cilt: 2, İstanbul, 1989, s. 1.

² Recep Kılıç, **Ahlâkın Dini Temeli**, Ankara 1996, s. 2.

³ Ali Özek, **Hadislerle Ahlâki Davranışlar**, İstanbul, 1987, s.17-18.

⁴ Çağrı, s.2.

⁵ Şuara 26/137; Kalem 68/4.

arasındaki itidal ve dengeyi bulmak bakımından insanın nefsanî melekeleridir. Bu anlamda ahlâk ilmi, ahlâkî fail olarak insanı ve onun akıl, irade, vicdan gibi ahlâkî kabiliyetleri ile, öfke, şehvet vb. duygularını ve bunlardan doğan fazilet ve reziletleri tetkik ve tahlil eder.”⁶ İnsanın insanca yaşayabilmesi için iyiyi-kötüyü, hayrı-şerri bilmesi gerekir. Bunun için de ahlâk ilmine muhtaçtır. Çünkü ahlâk ilminin amacı iyi ve güzel huyları insana kazandırmak, kötü huylardan vazgeçirmektir.

b) Hadislerde Ahlâk

İnsanın ahlâklı olması gerektiğini vurgulayan İslam dininin amacı toplumu barış içinde yaşatıp iyi, huzurlu ve mutlu kılmaktır. İslam da bu anlamlara gelen “selam” kökünden türemiştir. Ahlâkın bir diğer amacı kötülükten uzak duran iyi insan yetiştirmektir. İslam peygamberi, "Mekârim-i ahlâkî (ahlâkların iyisini) tamamlamak için gönderildim" demiştir. Anlaşıyor ki ahlâka en büyük önem ve değeri İslam dini vermiştir. İslâm ahlâkının asıl kaynağı Kur’ân ve onun doğrultusunda oluşan sünnettir. Nitekim Hz. Âişe bir soru münasebetiyle Hz. Peygamber’in ahlâkının Kur’ân ahlâkî olduğunu belirtmiştir.⁷

c) Batı’da Ahlâk

İnsanlık tarihi boyunca ileri gelen devlet adamları, alimler ve din/ inançlar insanın her yönden eğitildiği gibi ahlâkî yönden de eğitilmesi gerektiğini söyler. Bu eğitimin amacı da insana insanca yaşamayı öğretmektir. Toplular Platon’dan bu yana ahlâk eğitimi okulun en önemli amaçlarından biri olarak görmektedir. Çocuklar ve gençler okulun ilk yıllarından itibaren hem okuryazar hem de iyi karakterli ve terbiyeli olmalıdır.

Ahlâk konusunda Batı’ya bakıldığında 20.yy ortalarına doğru özellikle Amerika’da büyük bir yıkımın başladığı görülür. Karakter eğitiminin güçlü savunucularından olan Thomas Lickona bu yıkımdan bahsederken Darwin’in evrim, Einstein’in görelilik kuramının önemli bir payı olduğunu söyler.⁸ Çünkü insanlar artık ne yaparsa yapsınlar her şeyin herkesin kendi bakış açısına göre şekillendiğini düşünmeye başladılar. Bu yıkım üzerine ahlâk ve

⁶ Celil Kiraz, **Kur'an'da Ahlâk İlkeleri / Tevrat Zebur ve İncil'le Mukayeseli Bir Çalışma**, Emin Yay., Bursa, 2007, s.34.

⁷ (Müslim, “Müşâfirin”, 139).

⁸ İshak Tekin, **İnsan-ı Kâmil Anlayışı Bağlamında Ahlâk Eğitimi Kuramsal Bir Yaklaşım**, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2018, s.1.

değerler eğitiminin insanlara yeniden öğretilmesinin gerekli olduğu ortaya çıkar.

d) Türklerde Ahlâk

Osmanlı dönemine bakıldığında ilk eğitim kurumlarının medreseler olduğu görülür. “در-س” kökünden türetilen medrese ders verilen yer anlamına gelir. İslam’ın doğuşuyla cami ve mescitlerin yanında dinî bilgilerin verildiği yerlerdir. Medreselerin camilerden sonra eğitim veren bir yer olması oldukça önemli olmuştur. Bunun ardından İran ve Nişabur’da 9. ve 10. Yüzyıllarda ilk medreseler kurulmaya başlar. Sonrasında Nizamiye medreseleri, Semaniye Medreseleri, Süleymaniye Medreseleri kurulmuştur. “Osmanlı medreselerinin hedef ve işlevleri açısından biri hukuk, ilahiyat ve edebiyat öğretimi yapan Fatih’in kurduğu Sahn-ı Seman; diğeri fen ve tıp ilimlerinin öğretildiği Süleymaniye Medreseleri olarak ikiye ayırmak mümkündür.”⁹ Medrese öğrencileri “Suhte”, “Danişmend” ve “Muid” olarak üç kısımdan oluşmuştu. Mezun olanlar bir müddet bekler, ardından göreve tayin edilirdi. Bu kurumlarda eğitim “icazet” imtihanıyla sona erer, eğitimi tamamlayana “mücaz” denir, okulu bitirene “icazetname” verilirdi. Osmanlı eğitim sisteminde ilk önce Kur’ân-ı Kerim öğrenilmeli idi. Kur’ân’ı bir kez hatim etmeden mezun olunamıyordu. Bu eğitim kurumlarında görevli öğretmenler Kur’ân-ı Kerim’i, adab-ı muaşeret kurallarını bilmeli ve öğrencilerine anlatmalıydı. Muallimin bilmesi gereken şeylerden biri de Tuhfe-i Vehbi ve Subha-i Sıbyan risalelerini okumaktı. Osmanlı’da eğitim güzel ahlâk ile sıkı sıkıya bağlıydı. Altı yüzyıl üç kıtada siyaseti, ekonomisiyle, din ve ahlâkıyla farklı dil, din ve ırktaki toplumlara adalet dağıtan Osmanlı’nın ahlâkı, bir “İslam Ahlâkı” görüntüsü vermiştir. Bu ahlâk Osmanlı’nın âdet, örf ve gelenekleriyle birleşerek Osmanlı-İslâm ahlâkı haline gelmiştir.¹⁰

Klasik Türk Edebiyatı’nda ise çok sayıda ahlâkî eser bulunmaktadır. Özellikle yeni bir dine geçildikten sonra ahlâkî öğütlerin verilebilmesi için nasihatnamelerin önemi artmıştır. Konuları bakımından çoğunlukla dinî,

⁹ Recai Doğan, **Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketleri Batılılaşma Açısından Tahlili**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, s.407-442.

¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Muhammed Ali Yazıbaşı, **Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet’e Osmanlı’da Ahlâk Eğitim ve Öğretimi**, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 4, 2014, s: 761-780.

ahlâkî şeklinde ayrılışlar da siyasete yönelik olanlar da vardır. Pendnameler “dinin emir ve yasakları ile gelenek ve töre ahlâkî içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları konu almışlardır.”¹¹ Siyasetnameler ise “yeni bir yönetim (rejim) biçimi önermeyip, mevcut yöneticilere, güzel ahlâk, iffet, adalet, hikmet ve cesaret telkin ederek, yönetenlerin, Hakk'ın emaneti olan halka şefkatle muamele etmesi gerektiğini öğütleyen siyaset ahlâkî eserleridir.”¹²

Edebiyatımızda yazılan eserlere bakıldığında pendnameler ve bu türdeki öğüt kitaplarının önemli bir yeri olduğu görülür. Bu eserlerin de büyük kısmının Feridüddin Attar'ın Pendname adlı eserinden etkilendiği görülür. Bilindiği gibi birçok Türk şairi, bu eseri manzum veya mensur tercüme veya şerh etmiştir. “XV. asır şairlerinden Abdî, bu eseri (H.865/M.1447)'de genişleterek 'Tercüme-i Pend-i Attâr' adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Keykâvus bin İskender'in oğlu Gilân Şah için yazdığı 'Kâbus-nâme', Sa'dî'nin 'Bostan' ve 'Gülistan' adlı eserleri de Divan Edebiyatı'nda nasihat-nâmelere örneklik ve kaynaklık etmiştir.”¹³

e) Arap ve Farzlarda Ahlâk

Arapların ahlâk anlayışı hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklar, Câhiliye şiiri ve atasözleri ile Kur'ân ve sünnet gibi İslâmî belgelerdir. Bu kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Cahiliye edebiyatında ahlâk kelimesi yer almaz. Bu kelimenin teklik biçimi olan “hulk” ise nadiren kullanılır ve iyi ahlâk manasını ifade etmek üzere mürûe (mürüvvet) tabirine daha çok rastlanılır.

İslâm'ın ilk yıllarında görülmeye başlanan ahlâk anlayışında Kur'ân ve sünnetin tarif ettiği ahlâk kurallarına riâyet edilmekteydi. Bu sebepten hemen hemen yazılan tüm eserler ahlâk üzerine kurulmuştur.

Arap ve Fars Edebiyatında ahlâk ile ilgili mühim eserler kaleme alınmıştır. “Mâverdi'nin Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn'i, İbn Hazm'ın el-Ahlâk ve's-siyer'i Arap edebiyatının; Nasîrüddin-i Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsirî'si,

¹¹ Ramazan Ekinci, **16. Asırda Yazılmış Mensur Bir Nasihat-Nâme**: Abdülkerim Bin Mehmed'in Nesâyihü'l-Ebrâr'ı, Turkish Studies, cilt 7/2 Spring 2012, s.423-441.

¹² Veli Atmaca, “**Hadisleri Bakımından Siyasetnâmeler**”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:8, 2003, s.46.

¹³ Yusuf Ziya Sümbüllü, “**Türk-İslam Kültüründe Nasihâtname İçerikli Eserlere Genel Bakış**”, *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 2015, s.1-7.

Devvânî Celâleddin'in Ahlâk-ı Celâlî'si, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Ahlâk-ı Muhsinî'si ise Fars edebiyatının önde gelen ahlâk kitaplarındandır.”¹⁴

1. Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği

Tercümenin sözlüklerdeki en kısa tanımı bir dilin başka bir dile aktarılmasıdır. Bu sayede toplumlar birbirini tanır, ilmî ve fikrî faaliyetlerini öğrenir. Tarihte tercüme hareketlerinin IX. yy'da Abbasiler döneminde başladığı görülür. Türklerde ise VIII.- IX. Asırlarda benimsenen dinlerin kitaplarını çevirmek amacıyla tercüme faaliyetleri başlar. İslamiyet sonrası bu dinin emir ve yasaklarını öğrenmek için Arapça' ya yönelinir ve tercüme faaliyetleri başlar. Kur'ân tercümeleriyle başlayan bu faaliyet ilk başlarda sözlük eksikliği nedeniyle hızlı bir gelişme gösterememiştir. Bundan sonra on ikinci asırda Zemahşerî sözlük eksikliğini gidermek, Arapça öğretmek için Mukaddimetül-Edeb adlı eseri yazmıştır. Böylece tercüme faaliyeti özellikle on üçüncü yüzyıldan sonra hız kazanmıştır.

Edebiyatımızda tercümelere oldukça sık rastlanır. Şair, yazar kaynak olarak aldığı eseri olduğu gibi aktarmaz, kendinden de bir şeyler katarak yeni bir eser meydana getirir. Fakat ilk yazara saygı gereği eserine tercüme adını verir.

Türk ve dünya edebiyatında aynı konular farklı yazarlar tarafından tekrar tekrar işlenmiştir. Her yazar ele aldığı eseri kendi yaşadığı dönem ve çevresinden etkilenerek yeniden kaleme almıştır. Fransız ve İtalyan edebiyatlarında Yunan mitolojisinin konuları tekrar edilirken bizde ise İran şairlerinin işlediği konular ele alınmıştır. Klasik Türk edebiyatında “nazire” adı verilen bu gelenek ile Hüsrev ü Şirin, Leyla vü Mecnun gibi hikâyeler yeniden, farklı şairler tarafından çeşitli eklemelerle zenginleştirilerek kaleme alınmıştır. Mesela, Leyla vü Mecnun kıssasını manzum bir hikâye olarak kaleme alan ilk şair Genceli Nizami'dir. “Ardından Emir Husrev-i Dihlevi, Molla Cami ve diğerleri aynı kıssayı işlemişler, fakat hepsi de ayrı birer eser ortaya koymuşlardır.”¹⁵

Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde, İstanbul ve Ankara kütüphanelerindeki yazma ve basma

¹⁴ Fatih Koyuncu, **Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Sayı:41,2015, s.242.

¹⁵ Nurgül SUCU, **Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2006, s.132.

eserleri, “genel ahlâk, siyaset-nameler, nasihat-nameler, mev’ıza yollu eserler, ahlâkî güzel sözler, fütüvvet-nameler, *Kâbus-name* çevirileri, *Kelile ve Dimne* çevirileri, hikâyelerle süslenmiş ahlâkî eserler, ahlâkî fıkralar ve hikâyeler, atasözleri, türlü eserler” şeklinde tasnif eder.¹⁶ Çalışmanın konusu Farsça’dan tercüme bir eser olduğu için burada 17.yüzyıla kadar yazılan bazı tercüme ahlak kitapları incelenecektir.

1.1.Tercüme Ahlâk Kitapları

Ahlâk ile ilgili yazılan pek çok telif ve tercüme eser vardır. Yapılan çalışmalar sırasında incelenen tezlerin hemen hepsinde bu konu ile ilgili çok fazla bilgi bulunabildiğinden çalışmada özetle birkaç tanesine değinildi. Bu bakımdan çalışılan eser de bir tercüme eser olması sebebiyle tercüme ahlak kitaplarının bazılarının isimleri verilip özet bilgilerle açıklandı.

a)Kabus-nâme Tercümelere

Ziyar oğullarından Keykâvus b. İskender Kabus b. Veşmgir’ in (475/1082) oğlu Gilanşah için yazdığı bir nasihat-nâmedir. Keykâvus’ un, devletin başına geçtiğinde nasıl davranacağı konusunda oğluna bilgi vermek amacıyla kaleme aldığı *Kâbus-nâme* adlı eseri, *Enderznâme*, *Pendnâme*, *Kitâbü’ n-Nasîhat*, *Nâsihatnâme* isimleri ile de bilinir. Bir ön söz ve kırk dört bölümden meydana gelen eser, Moğol istilası öncesi İslâm medeniyetinin bir özeti olup bu dönemin siyasî, ictimai, iktisadî, ilmî, hukukî durumu, eğitim öğretim, sanat ve meslekleri açısından güvenilir bir kaynaktır. Eser ilk olarak Rıza Kulı Han Hidâyet tarafından Tahran’da neşredilmiş, daha sonra çeşitli tarihlerde yirmiye yakın baskısı yapılmıştır.¹⁷

Kabus-nâme Tercümelere

Şeyhoğlu Sadruddin’in Tercümesi:

Bu tercüme yi 1361-1387 yılları arasında Germiyanoğulları’nın beyi olan Süleyman Şah için yapmıştır. 14. yüzyılda yapılan bu tercüme 1459’da istinsah edilmiş, nüshası bugün Kahire Milli Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Bu tercümenin Türkiye’de bir nüshası henüz tespit

¹⁶ Agah Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1963, s.96.

¹⁷ Rıza Kurtuluş, “Keykâvus b. İskender” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Ankara 2002, cilt 25, s. 357.

edilememiştir. Eser kırk dört bâbdan oluşmaktadır. Çeviride ayet, hadis, atasözü gibi Arapça ibârelere ve Farsça şiirlere yer verilmiştir.¹⁸

Akkadızâde'nin Tercümesi

Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman'ın haslarından Hamza Bey'in emri ile Akkadızâde'nin yaptığı çevirinin 1668'de Hasan b. Ali tarafından istinsah edilen bir nüshası İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı yazmaları arasında, bir diğeri Ankara Cebeci Halk Kütüphanesi'nde, üçüncü bir nüshası da British Museum'da kayıtlıdır.¹⁹

Bedr-i Dilşad'ın Murad-nâme'si:

Bedr-i Dilşad, *Kâbus-nâme*'yi 1427'de bazı ilave ve çıkarmalarla nazmen tercüme ederek II. Murad'a sunmuştur. Bu sebepten dolayı *Murad-nâme* olarak bilinen tercüme kısmen telif eser özelliği taşımaktadır.²⁰ Eser konusunda Âdem Ceyhan tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.²¹

Mercimek Ahmed'in Kabusname Tercümesi:

Mercimek Ahmed'in 835/ 1432 yılında Sultan II. Murad adına yaptığı tercüme, Kabusnâme'nin dilimizdeki en meşhur tercümesidir. Kabusname ayrıca Abdulkayyum Nasırı tarafından Tatar Türkçesine çevrilerek Kazan'da basılmıştır. Mercimek Ahmed tercümesi Orhan Şaik Gökyay tarafından 1944 yılında yayıma hazırlanmıştır.²² Orhan Şaik Gökyay'ın neşrini, Atilla Özkırmımlı Tercüman 1001 Temel Eser serisinde kısmen sadeleştirerek iki cilt halinde yeniden yayımlamıştır.²³

b) Kelile ve Dimne Tercümelere:

Hükümdarlara hikmet dersi vermek için miladi III. asırda Beydaba tarafından kaleme alınmıştır. Sanskritçe adı Pançatantra olan bu eser bir düzyazı ve on beş hikâyeden oluşur. Devlet yönetimiyle ilgili bu hikâyeler Kral Debşelim'in filozof Brahman Beydaba'dan bir konuda bilgi istemesi ile

¹⁸ Enfel Doğan, **Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi ve Eserdeki Fonetik Unsurlar Üzerine Bazı Tespitler**; (Uluslararası EAT Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri - İÜ 2010, Editörler: Mustafa Özkan, Enfel Doğan,) İstanbul, 2013, s. 85-114.

¹⁹ Kurtuluş, s.357.

²⁰ Kurtuluş, s.357.

²¹ Âdem Ceyhan, **Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi I-II**, MEB. Yay. İstanbul 1997, s. 45.

²² Orhan Şaik Gökyay, **Kâbusnâme Keykâvus (Mercimek Ahmed Tercemesi)**, Kabcacı Yay., İstanbul 2007.

²³ Atilla Özkırmımlı, **Kabusnâme İlyasaoğlu Mercimek Ahmed**, 1001 Temel Eser Tercüman Yay.,1974.

başlar. Beydaba soruya cevap verir, açıklama yapar ve bunu kanıtlamak için bir hikâye anlatır.

Tercümelerden biri de XV. yy'da Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Envâr-ı Süheylî adını verdiği çevirisidir. Türk edebiyatına en fazla etki eden eser budur. Eser, Ömer Rıza Doğrul tarafından *İbn Mukaffa* 'nın Arapça çevirisinden yeni Türk harflerine aktarılmış ve başına da bir araştırma yazılarak yayımlanmıştır.²⁴

Kelile ve Dimne Tercümesi:

Aydınoğlu Umur Bey adına Kul Mesud tarafından 1360'da Tercüme edilmiştir. Ebü'l-Maanî Nasrullah b. Mehmed'in Gazneli Behram Şah adına Arapçadan Farsçaya aktardığı *Kelile ve Dimne* Tercümesinin eski Anadolu Türkçesine çevirisi olan bu eser daha sonra şair Hilâlî tarafından I. Murad adına nazma çekilmiştir.²⁵

Kelile ve Dimne Tercümesi:

I. Murad adına manzum olarak Cevherî tarafından Tercüme edilmiştir. Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Elde bulunan yazma nüshada yazarın adı bulunmamakla birlikte Cevherî ismi eserin bazı yerlerinde geçmektedir. Var olan nüshanın istinsah tarihi 884/1479-80, istinsah eden Süleyman İbn-i Türbedâr-ı Bayezit Han'dır.²⁶

Hümâyunnâme:

Alâeddin Ali Çelebi'ye asırlar boyu sürmüş bir şöret kazandıran eser Hümâyunnâme olarak bilinen Kelile ve Dimne tercümesidir

Merzubân-nâme Tercümesi:

Yazarının kim olduğu bilinmemektedir. XIV. yüzyılda kaleme alınmıştır. *Kelile ve Dimne* tarzında yazılmış hayvan hikâyelerinden oluşmaktadır. Bu eserden ilk defa Zajaczkovski bahsetmiştir.²⁷

Enîsü'l-kulûb:

Gelibolulu Ali'nin sanatkarâne nesir konusunda ilk denemesi olan ve 1563'te Şam'da yazmaya başladığı bu eser, Hümâyunnâme örnek alınarak

²⁴ Ömer Rıza Doğrul, *Kelile ve Dimne Çevirisi*, MEB Yay., Hint Klasikleri, İstanbul 1945, s.25.

²⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları*, İstanbul 2011 s. 265.

²⁶ Agah Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız" , Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963, s. 103.

²⁷ Levend, s.109.

kıssa adı altında 100 hikâye ve bunların her birinin sonunda da hisse başlıklı on beyitten oluşan yorum kısımlarının yer aldığı yüz bölümden meydana gelmiştir.²⁸

c)Bostan Tercümelere:

1257 yılında tamamlanan bu eseri Sadi Şirâzî, Ebubekir Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir. İlk olarak bir isim konulamadığından Sa' dinâme olarak anılmış, daha sonra yazarın Gülistân adlı eserine uyması için Bostan adı verilmiştir. Daha çok kahramanlık şiirlerinin yazıldığı eser bir mukaddime ve on bölüm halinde ele alınmıştır. İhsan, aşk, tevazu, kanaat, tevbe, şükür, rıza gibi konular ele alınmıştır. 5000 beyitten meydana gelen eser İslam ülkelerinde Farsça öğretiminde başvuru olan ilk kaynaklardan biri olmuştur. Dünyanın birçok dillerine çevrildiği gibi Türkçeye de pek çok defa tercüme edilmiş ve birçok şerh kaleme alınmıştır.²⁹

Bostan'ın bilinen ilk Türkçe tercümesi Hoca Mesud b. Ahmed tarafından manzum olarak 755/1354'te yapılmıştır. Manzûme, "faûlün/faûlün/faûlün/faul" kalıbıyla 1073 beyit olup aslı 4184 beyit olan Bostan'ın Türkçe'de bilinen ilk tercümesidir. Veled Çelebi ve Kilisli Muallim Rıfat tarafından eski harfler ile yayımlanmıştır.³⁰

d)Gülistân Tercümelere:

Sa'di-i Şirâzî'nin Salgurlular'dan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî adına kaleme aldığı bir diğer eser de Gülistân adını taşımaktadır. Eser 656/1258'de tamamlanmıştır.

Gülistan, mensur kısımlar arasına birtakım manzumelerin ilavesiyle oluşan bir mukaddime ve sekiz bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerde anlatılanlar üslup ve tertip bakımından mükemmeldir. Sa'di bu eserde ictimai birçok mühim meseleden bahsetmiş ve bunların hepsini manidar bir hikâye ile anlatmıştır. Yazıldığı tarihten itibaren büyük bir ilgiyle karşılanan bu eserin dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.

²⁸ Ömer Faruk Akün, "Âli Mustafa Efendi" , **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** İstanbul 1989, s. 418.

²⁹ Adnan Karaismailoğlu, "Bostân" , **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, cilt. 2, İstanbul, 1996, s. 307.

³⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, **Ahlâk Kitaplarımız** (haz. Mahmut Kaplan), İstanbul 1325, s. 12.

Gülistan XX. yy. başlarına kadar muhtelif İslâm ülkelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu eserin çok sayıda tercümesi vardır. Türk edebiyatında Gülistan ilk defa 793/ 1391 tarihinde Seyf-i Serâyî tarafından Kıpçak Türkçesine çevrilmiş ve Bathas es-Sudûnî'ye ithaf edilmiştir. Eserin Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan tek nüshasının tıpkı basımı Feridun Nafiz Uzluk tarafından neşredilmiş, A. Fehmi Karamanlıoğlu bu nüshayla 1967 yılında doçentlik tezi hazırlamıştır. Gülistan ikinci defa İsticâbî tarafından 1397 tarihinde Çağatay Türkçesine tercüme edilmiştir. Eserin tek yazma nüshası British Museum'da kayıtlıdır. Anadolu sahasında ise Gülistan'ın Türkçeye tercümesi ilk defa Sultan II. Murad dönemi alimlerinden Kadî-i Manyas'ın yaptığı kabul edilir.³¹ Manyaslı Mahmud bu tercümesinde ele aldığı hikâyeleri Türkçe 'ye aktarırken aslına sadık kalarak, ilâve yapmadan tercüme etmeye çalışmıştır. Manyaslı'nın biri manzum ve ilaveli diğeri mensur iki tercümesi vardır. Manzum ve ilaveli tercümede Gülistan'daki hikâyelerden hiçbirini atlamadan tercüme etmeye çalışan mütercim, bu defa bu hikâyeleri tercüme etmemiş bir seçme yaparak ele almıştır.³² Hikâye ve manzumeler tercüme edilirken manzum kısımların Farsçaları aynen alınmış, altına Türkçeleri nazmen yazılmıştır. Gülistan'ın başlangıç bölümünde yer alan münacat, naat ve kitabın yazılış sebebi ile ilgili bölümler kısaltılarak verilmiştir. Atabek Ebu Bekr hakkında yazılan methiyeyi ise eseri sunduğu hükümdar adına tercüme etmiştir.³³

³¹ Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Kartal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümeleri". *Bilgi*, Kış, 2001, s. 99-126.

³² Mustafa ÖZKAN, *Mahmûd b. Kâdî-İ Manyâs'ın Gülistan Tercümesinde Söz Yapımı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53, İstanbul 2016, s.55.

³³ Mustafa Özkan, "Manyaslı Mahmûd'un Manzum Gülistan Tercümesi ve Yeni Bir Nüshası", *Turkish Studies*, Volume 9/9, Ankara 2014, s. 4.

I. BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ -İ KÂŞİFÎ ve AHLÂK-I MUHSİNÎ

1. Hayatı:³⁴

İran'ın Horasan bölgesinde Sebzevâr'da tahminen 830/ 1427 yılında dünyaya gelmiştir. Tam ismi Kemâlüddin Hüseyin b. Ali Beyhakî Sebzevârî olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi kaynaklarda Mevlânâ Herevî, Vâiz Herevî, Molla Hüseyin gibi isimlerle de anılır. Vaazlarıyla tanındığı için Vaiz, şiirlerinde Kâşifi mahlasını kullandığı için bu isimlerle anılmıştır. Aldığı eğitimlerden sonra bilgisi gittikçe artan Kâşifi'nin vaazları duyulmaya başlamış bunun üzerine Nişabur'a gitmiştir. Nakşibendi şeyhlerinden Sâdeddin-i Kaşgârî'nin ölümünden sonra onu rüyasında görür ve mezarını ziyaret için Herat'a gider. Burada Abdurrahman-ı Câmî ile tanışır. Bir süre de burada vaazlar veren Kâşifi, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî'nin himayesi altına girer. Onların teşviki ile çeşitli kitaplar telif eder. 910/ 1504 yılında yine Sebzevâr'da vefat eder.

Ölümüne:

در هدایت صرف شد ایام عمرش زان سبب

کشت تاریخ وفات او هدایت دستگاه³⁵

beyti ile tarih düşürülmüştür.³⁶

“Türbesi Sebzevâr'ın güneybatısında “Dervâze-i Nişâbur” denilen yerdedir. Kâşifi, halkın çoğunun Şîi olduğu Sebzevâr'da Sünnîlik, çoğunluğun Sünnî olduğu Herat'ta ise Şîilik ile itham edilmiştir. Şîi olarak tanınmasında daha çok “*Ravzatü ' ş-şühedâ*” adlı eserinin etkisi vardır.”³⁷

³⁴ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi ve hayatı için bkz: Abdulhamit Bırışık, Osmanlıca Tefsir Tercüme ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Mevâhib-i Aliyye'si, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt. 17 Sayı.1, 2004, s.61-62; Adnan Karaismailoğlu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 19, 1999, s.16; Saidbek Boltabayev, Tasavvufî Şahsiyet olarak Hüseyin Vâiz Kâşifi, Uluslararası Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. yy. Medeniyet Merkezi Konya Sempozyumu, Konya 2018, s. 204-205.

³⁵ Onun ömrü iyiliğe dâveti ile geçtiği için ölümüne (*هدایت دستگاه*) terkibi tarih düştü.

³⁶ M. Ragıp İmamoğlu, *İyilerin Ahlâkı* (Ahlâku'l-Muhsinîn)I. Kısım, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s.VI.

³⁷ Hüseyin Altınpay, Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B), CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008, s.64.

2. Eserleri:³⁸

Kâşifi mahlasıyla şiirler yazan Vâiz şiirde pek başarılı olmasa da tasavvuf, tefsir ve gizli ilimler ile ilgili konularda pek çok eser kaleme almıştır. Hüseyin Vâiz Kâşifi çeşitli konularda kırktan fazla eser kaleme almıştır.

Kur'ân-ı Kerim konulu: *Cevâhirü't-Tefsîr*, *Muhtasarü'l-Cevâhir*, *Câmî u's-Sittîn ya Tefsîr-i Sûre-yi Yûsuf*, *Mevâhib-i 'Aliyye*, *Nekâvet fî Âdâbi't-Tilâvet*.

Hadis ilmi konulu: *Risâletü'l-'Aliyye fî Ehâdisi'n-Nebeviyye*; tasavvufla ilgili *Fütüvvetnâme-i Sultânî*.

Edebiyat konulu: *Envâr-i Süheylî*, *Bedâyî u'l-Efkâr fî Sınâ'ati'l-Eş'âr*, *Lübb-i Lübb-i Mâ nevî fî İntihâb-i Mesnevî Kamer*, *Şiş Risâle*.

İlm-i inşa konulu: *Mahzenü'l-İnşâ*, *Sahîfe-i Şâhî*

Ahlâk konulu: *Ahlâk-ı Muhsinî*.

Tarih konulu: *Ravzatü's-Şühedâ*

gibi eserlerinin nüshaları günümüze kadar ulaşmıştır. Hocası Fahreddin Esad ile astronomi ile ilgili *Lübâbü'l-İhtiyârât fî tâyîni'l-evkât* adlı eseri tamamlamıştır.

Kâşifi'nin başlıca eserleri şunlardır:

2.1. Cevâhirü't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîr (Tefsîrü'l-arûs, Tefsîrü'l-zehrâveyn): Mîr Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine dört cilt olarak yazmayı tasarladığı bir tefsirdir. 1485 yılında yazılmaya başlanmıştır. Fâtîha sûresinden itibaren Nisâ sûresinin 84. ayetine kadar olan birinci cildini ancak tamamlamış ve Nevâî için "Mevâhib-i Aliyye" adlı daha kısa bir tefsiri yazmayı plânlayarak bu işten vazgeçmiştir. Eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında Kur'ân ilimlerine dair yirminin üzerinde konu ele alınmıştır.

2.2. Mevâhib-i Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî): Hüseyin Vâiz, *Cevâhirü't-tefsîr*'in geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek 897-899/1492-1494 yılları arasında daha sade bir dille ve daha kısa olarak bu eseri kaleme almıştır. Herat'a geldikten sonra Nevâî ile sıkı bir dostluk kuran Hüseyin Vâiz Kâşifi, *Cevâhirü't-Tefsîr*, *Mahzenü'l-İnşâ* eserlerinin yanında bu

³⁸ Eserleri hakkında bilgi için bkz: Birişik, s.61-62; Karaismailoğlu, s.16-18; Boltabayev, s. 206-207.

eserini de Ali Şîr Nevâî'ye ithafen yazmıştır.³⁹ Birçok baskısı yapılan eser, Ebulfazl Mehmed Efendi (ö. 982/1574) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş; İsmail Ferruh Efendi de 1830'da eseri bazı ilâve ve kısaltmalarla *Mevâkib* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu çevirinin 1282/1865 tarihinden itibaren birçok baskısı yapılmıştır. Eserin Urduca ve Peştuca tercümeleri de mevcuttur.

2.3. Ahlâk-ı Muhsinî: 11. bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

2.4. Ravzatü'ş-şühedâ: Ehl-i Beyt'e yapılan zulümleri ve Kerbelâ vak'asını anlatan eser, 908/1502'de Hüseyin Baykara'nın kızı tarafından torunu Mirza Mürşidüddin için yazılmıştır. On bölümden meydana gelen eser, müellifin en tanınmış kitabıdır. İlk defa Bombay'da basılan eserin ilmî neşri Muhammed Ramazan ve Ebü'l Hasan Şa'rânî tarafından yapılmıştır.

2.5. Câmi'u's-sittîn: Yusuf süresinin tasavvufî açıdan yapılmış bir tefsîridir.

2.6. Envâr-ı Süheylî: Müellif, Kelîle ve Dimne'yi Hüseyin Baykara'nın emirlerinden Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine bu adla yeniden kaleme almıştır. On dört bölümden meydana gelen Envâr-ı Süheylî'nin birçok yazma nüshası vardır. Müellifin sağlığında istinsah edilen 897/1492 tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser ilk defa Kalküta'da basılmış (1804), bunu J. W. J. Ouseley'in neşriyle (Hertford 1851), Kalküta (1916) ve Berlin (1922) baskıları takip etmiştir. Envâr-ı Süheylî Alâeddin Ali Çelebi tarafından Hümâyunnâme adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

2.7. Letâyifü't-tavâ'if: Fıkralardan meydana gelen bir eserdir. 1957 yılında Tahran'da basılmıştır.

2.8. Fütüvvetnâme-i Sultânî: Fütüvvet ve fütüvvet erbâbı hakkında yazılmış olan bu eseri Muhammed Ca'fer Mahcûb 1348/1929 tarihinde Tahran'da yayımlamıştır.

2.9. Lübb-i Lübb-i Ma'nevî: Kâşifi'nin Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden yaptığı seçmeleri ihtiva eden bir eserdir. Eser Sâid-i Nefisî tarafından Tahran'da 1319/1940 tarihinde neşredilmiştir.

³⁹ Recep Arpa, Tâhirü'l Mevlevî'nin Tefsîr-i Hüseyinî Tercümesi'nden Bir Numûne, Usûl, Cilt.1 Sayı:21 , s.129-130.

2.10. Er-Risâletü'l-'Aliyye fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye: Kırk hadis konusunda 875/1470 yılında Farsça kaleme alınmış bir şerh olup Şemseddîn-i Ebü'l-meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakib'e ithaf edilmiştir. Eser Abdurrahman Hibrî ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

2.11. Esrâr-ı Kâsımî: Sihir, tılsım ve kimyaya dair olan eser, ilki Bombay'da (1302/1884-1885) olmak üzere dört defa basılmıştır. Oğlu Fahreddin Ali Safî esere Keşf-i Esrâr-ı Kâsımî adlı bir şerh yazmıştır.

2.12. Sahîfe-i Şâhî: Müellifin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eden bu risâlenin 1844'te Leknev ve 1848'de Cawpore'de taş basması yapılmıştır.

2.13. Mahzenü'l-inşâ: Hüseyin Baykara ve Nevâî için kaleme aldığı mektup yazma sanatıyla ilgili bu eseri 907/1501-02 yılında tamamlamıştır. Eser edeb-i kâtibe, hitabete, cevaba ve duâya dair bahisleri ihtivâ eder.

2.3. Ahlâk-ı Muhsinî:

Ahlâk-ı Muhsinî Fars edebiyatının önde gelen müelliflerinden Kâşifi'nin, Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l Muhsin Mirza için yazdığı eserdir. Bu eser 900/1495 yılında yazılmış ve büyük rağbet görmüştür. Eserin tamamlandığı 900 yılına dair şu beyit ile tarih düşürülmüştür:

اخلاق محسنی بتمامی نوشته شد

40 تاریخ هم نویس اخلاق محسنی

Bu beyitteki "هدایت دستگاه" ibaresindeki harflerin ebcet hesabındaki rakamsal karşılıkları toplandığında Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin vefat tarihi olan H. 910/M. 1505 yılı çıkar.

Kırk bölümden oluşan bu eser ihlas, sabır, merhamet, emanet, şecaat gibi ahlâk kavramlarını ele alır. Bunların tarifini yapıp, zıtlıklardan da faydalanarak açıklama yapar. Ayet, hadis, atasözü ve hikmetli sözlerle eseri daha akıcı bir hale getirir. Muhsin Mirza adına yazılan öğütler ilk olarak onu hedef almaktadır. Bu eser Doğu ülkelerinde ve Hindistan'da çok tutulmuş Türkçe ve pek çok dile tercüme edilmiştir. Ahlâk-ı Muhsinî Avrupalı müsteşriklerin de dikkatini çekmiş, bazı batı dillerine tercüme edilip incelemeler yapılmıştır. İngilizce tercümesi ilk defa 1823 yılında neşredilmiştir. Türkiye'de de eserin on beş bölümlük bir kısmını M. Ragıp

⁴⁰ Ahlâk-ı Muhsinî kitabı tamamlandı. Tarihini de "Ahlâk-ı Muhsinî" terkibinden yaz, (900).

İmamoğlu “İyilerin Ahlâkı” adıyla çevirmiş ve yayımlamıştır.⁴¹ Önemli bir ahlâk kitabı olan ve aynı zamanda bir siyâsetnâme özelliği taşıyan bu eserin Türkçeye farklı dönemlerde birçok tercümesi yapılmıştır.⁴²

2.2. Türk Edebiyatında Ahlâk-ı Muhsinî Tercümelere

2.2.1 Firâkî Abdurrahman Çelebi, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:

Kütahya’da Firâkî Abdurrahman Çelebi (ö. 990/ 1582) tarafından yapılan bu tercüme Ahlâk-ı Muhsinî’nin Türkçe ilk tercümesidir. 1550 yılında tamamlanan bu eser Şehzade Bayezid’e sunulmuştur. Bu eserde ağdalı bir dil değil, orta nesir üslûbu kullanılmıştır. Eser birebir çeviri değildir, eklemeler de yapılmıştır.⁴³

2.2.2. Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî:

Kanunî Sultan Süleyman dönemi defterdarlarından Ebü’l-fazl Mehmed Efendi’nin (ö.971/ 1574) kaleme aldığı tercümedir.

Bu eserin Türkçeye tercüme edilmesinin sebebi şöyle anlatılmaktadır: “...Ahlâk-ı Muhsinî namıyla şöret bulmuş olan bu kitap az vakit içinde İstanbul’a da gelmiş ve yayılmıştı. Fakat dili Farsça idi. Onun için orta halli Türkler bundan istifade edemiyordu. Bu kitabın Türkçeye çevrilmesini istiyorlardı. Bunun için Ebü’l-Fazl’a gidip yalvarmışlar, ben yapamam diye itiraz etmiş. Nihayet emrinden çıkamayacağı bir büyük adam dahi işe karışarak bu tercümenin yapılmasını istediğinden Ebü’l-Fazl bu kitabı Türkçeye çevirmiş.”⁴⁴

2.2.3. Enîsü’l-Ârifin Tercümesi:

Azmî mahlasını kullanan Pir Mehmed (ö.990/1582) tarafından 1566 yılında Enîsü’l-Ârifin adıyla tercüme edilmiştir. Azmi bu eseri dostlarının ısrarı üzerine kaleme almıştır. Bu eser de asıl eser gibi kırk babdan oluşmaktadır. Ancak müellif tarafından pek çok ilave yapılmıştır. Nüshaların çokluğu bakımından ele alındığında en çok okunan ve rağbet görenin bu eser olduğunu söylemek mümkündür. Amelî hikmeti ve pratik ahlâk bilgilerini

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ragıp İmamoğlu, **İyilerin Ahlâkı**, Doğu Matbaası, Ankara 1965.

⁴² M. Nazif Şahinoğlu (1989). “**Ahlâk-ı Muhsinî**”, DİA, cilt.2, İstanbul **Türkiye Diyanet Vakfı** Yayınları, s.17.

⁴³ Fatih Koyuncu, **Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed’in Enîsü’l-Ârifin’i**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Sayı:41, s.242.

⁴⁴ Mehmet Ali Aynî, **Türk Ahlâkçıları**, Kitabevi, İstanbul 1993, s. 181.

içeren ve aynı zamanda bir siyâsetnâme özelliği taşıyan eserde felsefî, anlaşılması zor meseleler yoktur.⁴⁵

2.2.4. Rıdvan b. Abdülmennân, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:

982/1574-75 yılında Rıdvan b. Abdülmennan tarafından Sultan II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'ın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Müellif bu eseri aslına uygun şekilde yapmak için yazdığını anlatır. Tercüme Kâşifi'nin eseri gibi kırk bölümden oluşur.

2.2.5. Ahlâk-ı Muhsinî (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî) Tercümesi:

Hocazâde Abdülazîz Efendi (ö. 1027/1618) tarafından Sultan I. Ahmed'in emri üzerine 1612 yılında Ahlâk-ı Sultân Ahmedî ismiyle tercüme edilmiştir. Müellif eserinin giriş bölümünde sanatlı bir üslup kullanmış, metin içerisinde secilere yer vermiştir. Ayrıca yazar birebir tercüme yoluna gitmemiş, metne bazı ilavelerde bulunmuştur.

2.2.6 Ömer Efendi, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:

Bu eser, tez çalışmamızı oluşturduğu için üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

2.2.7. Osmanzâde Tâib, Ahlâk-ı Ahmedî:

Osmanzâde Tâib (ö.1136/1724)'in III. Ahmed'e sunduğu bir Ahlâk-ı Muhsinî tercümesidir. Bu tercüme 1840'ta Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.⁴⁶ Osmanzâde Taib, Ahlâk-ı Muhsinî'yi muhtasar olarak tercüme etmiştir. Bu eseri Türçeye aktarırken anlaşılması kolay kelimeler ve sade bir üslûp kullanmak istemişse de dili daha çok orta nesre yakındır. Eserde Arapça ve Farsça manzum kısımlar ve tamlamalar fazladır. Ayrıca müellifin üslûbundan iyi bir münşî ve şâir olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷

Velûd bir yazar olan Osmanzâde, Ahlâk-ı Ahmedî isimli eserini H. 1121/M. 1709-10 yılında kaleme almıştır. Osmanzâde bu eseri dönemin padişahı olan III. Ahmed'e ithaf etmiş ve eserine de onun adını vermiştir. Yazar evinde uzlete çekildiği sırada güzel ahlâka sahip olma amacı ve duasıyla ahlâk kitaplarıyla iştigal eder ve insanların faydalanacağı bir eser

⁴⁵ Koyuncu, s.243.

⁴⁶ Altınpay, s.70.

⁴⁷ Fatih Koyuncu, *Azmî Pir Mehmed'in Enüsü'l-ârifin'i (İnceleme- Tenkitli Metin), Doktora tezi*, Manisa 2016.

kaleme almak ister. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hikmet dolu eserini bazı kısımlarını kısaltarak bölümlerin özünü vermek amacıyla tercümeyle başlar.⁴⁸

Osmanzâde Tâib, giriş bölümünde yazdığı bir manzumede eserin yazım tarihini bildirmektedir:

Târîhidür izâfe ile ism-i pâkine

Dîbâce-i mekârim-i Ahlâk-ı Ahmedi

2.2.8. İyilerin Ahlâkı:

Ahlâk-ı Muhsinî son olarak Ragıp İmamoğlu tarafından 1965 yılında “İyilerin Ahlâkı” adıyla eserin aslına uyularak, eksik bir şekilde tercüme edilmiştir. Eserin arka kapağında ikinci kısmın da basılacağı belirtilmiş; fakat böyle bir baskı tespit edilememiştir. “Eserin giriş kısmında Timurlular dönemi ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hayat ve eserleri hakkında bilgiler mevcuttur. Yazar, *Ahlâk-ı Muhsinî* hakkında da bilgiler vermiş, ardından eserin ilk bâbı olan “İbadet” bahsinden başlayarak on beş bâbı tercüme etmiştir. Eserin dili oldukça sade olup, günümüz okuyucusunun rahatlıkla anlayabileceği ve istifade edebileceği yetmiş sayfalık bir kitapçıktır.”

Bursalı M. Tahir bir yazma eserdeki yanlış kayda istinaden Şehzâde Mehmed'in muallimlerinden Akhisarlı Nevâlî (ö.1594)'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ettiğini söylemiştir. Fakat yazarın bahsettiği yazma Nevâlî'nin *Ferruhnâme* isimli eseridir.

⁴⁸ Koyuncu, 2016, s.144.

II. BÖLÜM

BOSNAVÎ ÖMER EFENDİ

Hayatı:

Klâsik Türk edebiyatındaki biyografik kaynaklarda yazarın hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bosnavî Ömer Efendi ile ilgili elimizdeki tek bilgi eserin Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshanın 1b varağındaki bilgilerdir. Buna göre Ömer Efendi 17. yy.'ın tanınmış mesnevî şârihlerinden olan Sarı Abdullah Efendi'nin oğludur. Sultan II. Osman- IV. Murad'ın saltanat yıllarında yaşamıştır. Eserinde Eğri Kalesi komutanlarından olduğu ve H. 1031/M. 1622 yılında vefat ettiği bilgisi de bulunmaktadır.

Eserleri:

Ömer Efendi'nin Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî ve Miftâhu'l-Kulûb isminde iki eseri vardır. Ayrıca Gazzâlî'nin Kimyâ-yı Saadet'ini eksik bir şekilde tercüme etmiştir.⁴⁹

1. Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:

Ahlâk-ı Muhsinî tercümesini 1621 yılında tamamlayan yazar, eserin giriş kısmında dönemin padişahı Sultan II. Osman'a övgülerde bulunur. Yazar, Ahlâk-ı Muhsinî'yi tercüme etme sebebinin kendisine dünyada ve âhirette fayda sağlayacak bir eser meydana getirmek olduğunu belirtir. Ayrıca Ahlâk-ı Muhsinî'nin dili Farsça olduğu için eseri Türkçeye çevirerek toplumun genelinin faydalanmasını arzu etmiştir.⁵⁰ Yazar bu hususu şu sözlerle ifade eder: "...bu faķirü'l-ħaķir el-muħtâcu ilâ rahmeti'llâhi'l-Meliki'l-Ķadîr ħalîlü'l-biďâ'a 'Ömerü'l-faķir daħî bu sürür u şâdmânî ve 'azm-i dürüst ile du'a'-güy-ı devlet-ħâhîde iken bu ħadîş-i şerîf ma'nâsı ħâtır-gîr oldı... (3a) Pes devlet-i dünyâ-yı fânî sa'âdet-i 'uzmâ'-yı bākî ħatında lâ-şey' idügi aźharü mine's-şems olduysa cihândârlık umûrında dünyâ vü 'uķbâya yarar aħlâķ-ı sûtüde vü evşâf-ı ħamideden bir kaç kelime evrâķ beyâna getürmek sa'âdet-i dâreyni müstelzim-i ħayr du'a'dur diyüp risâle-i Aħlâķ-ı Muħsinîn

⁴⁹ Âdem Ceyhan, **Hazreti Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-Berg**, Buhara Yay, 2015, s.76.

⁵⁰ Koyuncu, 2016, s.244.

Fārisiden lisān-ı Türkiye tebdīl ü tercümeye şürū‘ olındı; tā ki Fārisī bilmeyenler daḡī aḡlāk-ı menāfi‘ inden bī-behre qalmayup du‘ā’-yı ḡayr ile yād ideler.”⁵¹

Mütercim kitabı tercüme ederken aḡdalı bir üslûptan kaçınmış, eserinde genel olarak orta ve sade nesri tercih etmiştir. Yazar kitabı aslına uygun çevirmeye dikkat etmiş, fakat bazı bölümlerde zamanın darlığından dolayı hikâyeleri ihmal ettiğini belirtmiştir: “... ve her bâbda rivāyet ü hikāyetden şol nesne ki iktizā-yı vaḡt ü zamāndur aña müsāmaḡat gösterilmiştir.” Mütercim, son bölümünde Farsça bir duaya yer vererek esere son verir.

1.1.Dil ve Üslup Özellikleri

Eserin giriş bölümünde kullanılan aḡır ve aḡdalı ifadeler bâblarda yerini orta nesire bırakmış, bazı kısımlarda sade nesir denilebilecek türden açık ve anlaşılır ifadeler kullanılmıştır.

“Ḥüdā-yı Te‘ālā ḡazretiniñ fermānber-dārlıḡını kendü fermānber-dārlıḡına göre gerek olduḡın anlamak gerek ve gündüzlerde ḡalkuñ işine ve gicelerde ḡazret-i ḡaḡkuñ işine muḡayyed olmak gerek.”⁵²

Ahlāk-ı Muhsinî, mensur bir eser olmasına rağmen içinde işlenen konulara uygun Türkçe, Arapça, Farsça mısra, beyit ve nazım parçalarının da olduḡu bir eserdir.

Nazm:

مَنْهُ سِرٌّ خُودِ بَاكْسِي دَرَسِيَانِ
كِه مَحْرَمِ نِه بِيْنِي زِ أَهْلِ جِحَانِ

بِكِشْتَمِ دَرِ اطْرَافِ عَالَمِ بَسِي
نَدِيدَمِ زِيَارَانِ مَحْرَمِ كَسِي

Her bölümde ilgili ayet ve hadislere yer verilmiş böylece konuların daha iyi anlaşılması sağlanmıştır.

“Nitekim Ḥaḡ subhanehu Te‘ālā kelām-ı ḡadīminde “إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ” buyurmuşdur.”⁵³

“Dervīş eyitdi: “ Kur’ân-ı ‘azimde ‘azamallahü iclālehü “فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَحْمَصَةٍ” oḡumaduḡ mı?”⁵⁴

⁵¹ K nüshası vr: 2b

⁵² K nüshası vr: 5a

⁵³ K nüshası vr: 107a

“Müminin firâsetinden sakının! Çünkü o Allah’ın nuruyla bakar”⁵⁵

Eserde anlatılan konular muhtelif hikâyeler, peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatlarından alıntılar ve bu şahısların tutum ve tavırlarından örneklerle somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Metinde İskender, Nûşirevan, Sultan Sencer gibi hükümdarlara yer verilmiş, menkıbeleri anlatılmıştır.

Eserde aynı zamanda atasözleri ve deyimlerle birlikte benzetmelerden de faydalanılmış aynı zamanda arkaik kelimelere de yer verilmiştir.

“...*tāze vü hürrem ve tarāvet vü nezāhet gāyetinde reşk-i gül-sitān-ı irem aynı gibidir.*”⁵⁶

“*Kendü günahların yarlıgandı ve māl ü menālüne bereket-i ‘azîm verildi ve yarın cennet içinde benim hoşşum olmak dilersin.*”⁵⁷

“*Altınını, adını ve mezhebini belli etme, sakla.*”⁵⁸

Eski Anadolu Türkçesi özelliği olan düz ünlülerden sonra görülen yuvarlaklaşma burada da görülür.

“*Ve ol zabt eylemek ve nesak üzere dinmekliktür...*”⁵⁹

Eserde bir kişinin sözü eyitdi, buyurur, mezkurdur, dimişlerdür ki gibi kelimelerle aktararak verilmiş, kimi zaman eserdeki anlatımlar karşılıklı konuşmalar şeklinde devam etmiştir.

“...*Nüşîrevân buyurdu ki: Kutah kâmet olan kimseye bir ferd sitem etmege kâdir degildir. Belki sen sitem itmişsindür ki kaşîrul kâmesin eyitdi: “Ey şâh! Baña sitem eden benden kışa boyludur.”*”⁶⁰

1.2.Muhtevâ Unsurları

Ömer Efendi eserine Allah’a şükrederek başlar. Sonrasında gelen tevhid ile Allah’ın birliğini ve yüceliğini över.

Eser, Kâşifi’nin eseri Ahlâk-ı Muhsinî gibi kırk bölümden oluşmuştur. Bu bölümler sırasıyla: “1. İbâdet, 2. İhlâs, 3. Dua, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rızâ, 7. Tevekkül, 8. Hayâ, 9. İffet, 10. Edeb, 11.Ulûvv-i Himmet, 12. Azm, 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebât 15. Adâlet, 16. Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Merhamet, 19.

⁵⁴ K nüshası vr: 126a

⁵⁵ K nüshası vr: 112a

⁵⁶ K nüshası vr: 121b

⁵⁷ K nüshası vr: 126b

⁵⁸ K nüshası vr: 116b

⁵⁹ K nüshası vr: 98b

⁶⁰ K nüshası vr: 113a

Şefkat, 20. Hayrât, 21. Sehâvet ü İhsân, 22. Tevâzu, 23. Emânet, 24. „Ahd ü Vefâ, 25. Sadâkat, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teennî ve Teemmül, 28. Meşveret, 29. Hazm, 30. Şecâat, 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz ve Bîdârlık, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Esrâr, 36. İğtinâm-ı Fursat, 37. Riâyat-i Hukûk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Def-i Eşrâr, 40. Hadem ü Haşem” isimlerini taşımaktadırlar.

Ahlâk-ı Muhsinî, güzel ahlâktan ve bu ahlâkı kazanmak için neler yapılması gerektiğinden bahsettiği gibi, hükümdarın halka nasıl davranması lâzım geldiğini, devletin ne şekilde yönetileceği konularından da söz etmektedir. Eserde konular anlatılırken okuyucuyu hem bilgilendirme hem de ona ders verme amacıyla, ayet ve hadislerden faydalanılmış, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemden, Mevlânâ'nın ve daha başka kişilerin eserinden iktibaslar yapılmış; atasözlerinden yararlanılmıştır. Bu iktibaslar, konu ile ilgili olarak onları tamamlayıcı mahiyettedirler.

Eser bir ahlâk kitabı olduğundan öğüt verme amacıyla yazılmıştır. Bu nasihatler verilirken ilk olarak konudan bahsedilmiş ardından hikâye, ayet, hadis ve şiirlerle konu zenginleştirilmiştir.

1.3.Eserin Özeti

Eserin incelenen kısmı otuz ikinci bâb ile başlayıp kırkinci bâb ile sona ermektedir. Burada metnin içindeki bâblardan, anlatılan konulardan ve hikâyelerden bahsedilecektir.

Otuz ikinci bâb siyaset ile ilgilidir. Siyasetin nefis ve diğer başka siyasetler olmak üzere ikiye ayrıldığından söz edilen bu bölümde siyaset ile ilgili bilgi ve nasihatler verilmiştir. Buna göre nefsin siyasetinde kötü ahlâkın giderilmesi iyi ahlâkın, hamd edici vasıfların yükseltilmesi anlatılmaktadır. Yani siyâset-i nefis kötü ahlâkı ve vasıfları, güzel ve methedilmiş vasıflara çevirmektir. Diğer siyaset olarak anlatılan kısımda dergâha yakın olan seçkin kısımla yaramaz ve kötü işler yapan avam ve halk arasında karşılaştırma yapılmıştır. Yine bu bâbda padişahının kahrının pençesi ile lütfunun tatlılığının birbirine karışması, merhametiyle heybetinin zehrinin karışması gibi olduğundan söz edilir. Ona göre siyasetten maksat serserilere korku vermek ve masuma ümit olmaktır. Bölümde anlatılanlara göre eğer padişah olmasaydı insanlar birbirlerini yerler, siyaset olmasa cihan böyle parlak ve güzel olamaz, halk idare altına alınamazdı.

İnsanların beş tabaka olduğunu anlatan bu bölüm tek tek açıklamalarla bunların neler olduğundan bahseder. Buna göre birincisi kendi özünde iyi olup halka iyilik eden insanlardır ki onlarla sohbet etmek ve güç erdirmek gerekir. İkincisi kendileri iyidir ama başkasına iyilik etmezler bunları yüce tutup hayır konusunda hırslandırmak gerek. Üçüncü grup kimseler orta hallidir ki onlardan ne hayır gelir ne de şer. Bunlara hayır yolunu gösterip şerden uzak tutmak gerekir. Dördüncü yaramazlardır fakat yaramazlıkları kimseye zarar vermez. Bunları hor görmek ve uzak tutmak gerekir ki yaramazlığı terk etsinler. Beşinci fırka hem özü kötü olup hem de başkalarına kötülük edenlerdir. Onları habs ve zorlama ile bu işlerden vazgeçirmek için perişan etmek gereklidir. Büzürçmihr'in, Tamgaç Han ve Hürmüz bin Nuşirevân'ın konuyla ilgili bir kıssası anlatılır.

Anlatılanlara göre siyaset faydalıdır. En önemli amaçlarından biri fitneyi durdurmaaktır. Fitne çıkaranlar için en büyük ceza âteş-i sûzân yani yakıcı ateştir ve bu ateş ancak yaramaz huylular için yakılır. Siyaset bu âteş-i sûzânı yaramazlara hatırlatması bakımından çok önemlidir çünkü fitne ve bela çıkaranlar çok çabuk yanacaklardır.

Otuz üçüncü bâb dikkatli ve uyanık olmakla ilgilidir. Devlet idaresinde fesatlık çıkaranlara karşı uyanık davranmak gerektiğinden bahsedilmektedir. Yaşanılan zaman içinde verilmiş bir görevi layıkıyla yerine getirebilmek için kimin, nerede ne zaman ne yaptığını dahi bilmenin gerekli olduğu anlatılmaktadır.

Bölüm içinde verilen hikâyeye ile bir olayın ne olduğunu tam olarak bilmeden müdahale edip karara varmanın yanlışlığından bahsedilir. Yine bu hikâyede bir insanı öldüren birinin cezasının ölüm olmaması gerektiği anlatılır. Bu bölümde hükümdarların gaflet sebebinin ne olduğu sorusuna cevaben üç sarhoşluktan bahsedilir. Bunlardan biri padişahı memleketten ve emri altındakilerden habersiz bırakır. Biri şehvetler ve nefis-i emmârenin peşine düşüp heveslerin peşinden gitmektir. Hz. Davud peygamberin bir köle kıyafetine girerek halkın arasına karışıp kendisinden memnun olup olmadığını sorar böylece halkın ne düşündüğünü öğrenir. Bölüm içinde anlatılan hikâyeye göre bir gün bir şahıs İskender'e ulu padişah olduğunu çok avratlar nikah altına alıp oğullar yetiştirmesini ve böylece adının yadigâr kalmasını söyler. İskender bunun üzerine halkı hükmü altına alıp avratlar

hükmüne girmek istemediğini, en büyük yadigârının adaletli ve insafli davranmak olduğunu söyler. Yine metne göre ikinci sarhoşluk hırstır ki bu hırs helal haram demeden tüm malı elinde tutmak istemek, tüm yiyeceği kendine saklamaktır ve bunların gözleri ne olursa olsun doymaz. Üçüncü sarhoşluk ise şarap içmektir. Padişah her zaman sarhoşluktan uzak durmalı, uyanık kalmalıdır. Aksi halde bu sarhoşluğu onu yoldan sapmaya götürür ki bunun sonucunda mal ve mülkten habersiz olur. Çevresindekiler onun bu acizliğinden faydalanıp ne dilerse yapar.

Otuz dördüncü bâb firâset ile ilgilidir. Buna göre firâset geçmiş ve ona ekli olan gelecekle ilgili ehil kimselerin yapacağı bir iştir. Bunun için firâset nuru ve idraki lazımdır. Müminin firâsetinden sakının çünkü o Allah'ın nuruyla bakar hadisine dayanarak firâsetten söz edilmektedir. Bu bâbda firâsetin iki türlü olmasından bahsedilir. Biri şeriat ile ilgili diğeri hükümle ilgili firâsettir. Şeriatla ilgili firâset nefsi ve kalbi temizlemek vasıtasıyla gözde başîret perdesinin kalkması ve müminin her neye bakarsa Allah'ın nuruyla bakması, hakikî bir bakışla görmesidir. Abdülhâlîk-ı Gücdüvânî'nin huzuruna gelen bir gencin belindeki zünnârını firâsetiyle bilmesi ve o kişinin Müslüman olması anlatır. Burada firâset nuruyla bir kişinin Müslüman olup olmadığının dahi bilineceğinden söz edilir. Hazret-i Süleyman zamanında yaşayan bir çocuk için iki kadın da annesi olduğunu iddia edip onu sahiplenmesi üzerine Hz. Süleyman'ın firâsetiyle çocuğun gerçek annesini tespit ettiği kıssa da anlatılmıştır.

Bölümde anlatılan firâset ilmüne göre insanların dış görünüşüyle huyları arasında bir bağlantı vardır. Yani dış görünüş kişinin ahlâk ve istidadı ile ilgili bilgiler verir Buna göre mavi göz hayasızlık, utanmazlık, hainlik ve isyankarlığa delildir. Keskin bakış, yassı alın ve başında çok kıl olacak olursa bu kişiden kaçmak gerekir. Karın üzerinde çok kıl olmak güçlü ve yiğit kişi olmaya delalet eder. Yassı, çizgili, kıvrımlı ve büklümlü alın düşmanlık işareti ve kınanmışlığa, boş konuşmaya işaret eder. İnce ve nahif alın kötü soyluluk, cimrilik ve acizlik nişanıdır. İnce burun dalkavukluk ve yumuşaklık, eğri burun yiğitlik nişanıdır. Yassı burun şehvet ve dostluk, delikleri bol burun hiddete delalet eder. Büyük kulak cahillik göstergesi olsa da sahibinde hafıza kuvveti, küçük kulak ahmaklık ve hırsızlık işaretidir. Büyük kaş ve çok kıl sözde sert olmaya, şakakların yanına çekilmiş kaş boş

lafa ve kibre, uzunluk ve kısalıkta orta kaş anlayış ve dindarlığa delalettir. Bol ağız cesaret, eğri dişler aldatma, hile ve hıyanete aralıklı dişler adalet ve emanet nişanıdır. Yüksek ses yiğitliği gösterirken ince ses şüphe ve evhamı, yavaş ses güzel yararlı ve tedbirli işe delalet eder. Burundan ses getirerek konuşma ahmaklık, kibir ve anlayış kıtlığına delalettir. El ayası genişliği ve parmak uzunluğu anlayış ve zekâ nişanıdır.

Otuz beşinci bâb sırları saklamak ile ilgilidir. Bu bâba göre hükümdarlık adabından biri de sırları saklamaktır. Hz. Muhammed'in dahi bazı seferlerini saklı tuttuğundan bahsedilir. Bölümde üç nesneyi gizli tutmak gerektiğinden söz edilir ki bunlardan biri gidilecek yol ve maksat, ikinci din ve inanış, üçüncü ise maldır. Nimetin varlığı ve sıkıntı gizli tutulmalıdır. Bunun yanında verilen bir başka öğüt de bilinen bir sırrın başkasına anlatılmaması gerektiğidir. Ne kendi derdini ne de başkasının derdini kimseye anlatma. Sen kendi yükünü taşıyamazsan başkasının da taşımasını bekleme denmektedir. Konuyla ilgili İskender-i Zülkarneyn'in sır katibine sırrını söylemesi ve bunun sonunda konuşulan şeyin ifşa olmasının anlatıldığı kıssaya yer verilir.

Otuz altıncı bâb fırsatları yakalama ile ilgilidir. Bu bölümde zamanın öneminden, ele geçen fırsatları kaçırmamak gerektiğinden bahsedilmektedir. Hayattan geçen her saat ve dakikanın kıymetini bilmenin gerekliliği bu zamanları geri getirmek mümkün olmadığı gibi kalan ömrün de ne kadar olduğu da gizli ve örtülüdür. Bundan sonra asıl lazım olan geçmiş ve gelecek arasındır ve buna hal adı verilir. Bu halin, anın, kıymeti bilinmek ve iyi değerlendirilmek lazımdır.

Otuz yedinci bâb hakları gözetmektir ve burada hukuk vazifelerinin ilkinin anne babaya şefkat göstermek olduğu, Allah'ın rızasını kazanmanın anne babanın rızasını kazanmaktan geçtiği anlatılır. Bu rızanın ne kadar önemli olduğunu anlatmak için bâb içinde verilen bir hikâyede hacca giden bir oğulun haccının kabul olmadığı anlatılır. Bunun nedeni olarak da babasının rızasını almamış olduğu gösterilir.

Bu bölüme göre bir diğer hak ise üstad ve muallim hakkıdır. Her kim onların kıymetini bilirse dünyada ve ahirette berhudar olur. Üstada hürmet evtâd mertebesine erişmek gibidir. Haklardan biri de yakın çevredeki komşunun hakkıdır. Komşuya ikram eylemek, iyilik gösterip zarardan uzaklaştırmak lazımdır. Kendine ne dersen komşun için de onu dile,

komşunun halini hatırını sor denmektedir. Bâbın sonunda verilen hikâyede günlerce aç kalmış bir ailenin mecburen murdar et yemek zorunda kalışları anlatılmakta, komşusu açken tok yatmanın kötülüğünden söz edilmektedir. Misafire ikramın öneminin büyüklüğünden söz edilirken mihmana değil kereme bak denilmektedir.

Otuz sekizinci bâb İyilerle görüşmek, arkadaşlık etmek adını taşır ve iyi insanlarla edilen muhabbeti, bilgili kişilerle aynı mecliste bulunmayı ebedî saadetin iksiri ve daimî büyüklüğün kılavuzu olarak tanımlanır. Özellikle devlet yöneticilerinin ve idarecilerin âlimler ve hikmet sahibi kişilerle beraber olmasını ve onlardan istifade etmesini öğütler. Yazar, bu hususta Sultan Sencer'in Hayyam'la daima görüştüğü, Abbasi halifelerinin ulema ve hikmet sahibi kimselerden bir an bile ayrılmadığını örnek gösterir. Salih bir dost kişinin nefisinden daha mühimdir. Çünkü nefis kötülüğe götürürken salih dost iyiliğe götürür.

Otuz dokuzuncu bâb kötülükleri ortadan kaldırmaktır ki burada hayır işleyen, takva sahibi insanların sohbetine dâhil olmanın vacip ve lazım olduğu anlatılır. Şerli ve fücûrlu insanlarla birlikte oturmaktan çekinmek ve kaçınmanın lazım ve gerekliliği söylenmektedir. Nitekim iyiler ile oturup kalkmak bütün faydaların birbirine eklenmiş hali gibidir. Yaramazlar ile sohbet üzüntü sebebidir ve pişmanlık getirir. Bu bölüme göre şer iki kısımdır ve birinin yükselmesi diğzerinin yok olması vaciptir. Birincinin yükselmesi Müslümanların yararına ve bu ancak onun yok olmasıyla mümkün olabilir. Kan dökücü ve ayak takımından olan fitneciler halkın malına el uzatıp halkı rahatsız eder ki bunların katli vaciptir.

Bâbda anlatılan hikâyeye göre kalleş ve serseriler kendilerine yöneltilen her türlü tehdide karşı vurdumduymazdırlar bunlardan uzak durmak gerekir. Bunlar ki devlete zarar verir, iki topluluk arasında fitne çıkarıp dostları birbirine düşman eder. Onların beğenilmeyen yüzleri ve davranışları vardır onlar laf taşır ve dedikodu eder. Allah bunlardan fâsık olarak bahseder. Cennete giremezler ve Allah'ın rahmetinden nasipsizdirler.

Kırkıncı bâb hizmet edenleri yetiştirmek, eğitmek ile ilgilidir. Sultanların yeryüzünde Allah'ın gölgesi olduğundan ve onların birçok güzel hasletlere sahip olması gerektiğini belirtilerek konu izaha başlanır. Özellikle idarecilerin adaletli olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Burada tercih edilmesi

başvurulmamasını tavsiye etmiştir. Konuyla ilgili birçok hikâye ve manzumeler nakledilmiştir.

1.4.Eserde Geçen Önemli Tarihî Şahsiyetler

Eserde adı sıklıkla anılan önemli şahsiyetler ile ilgili bilgi verilmiştir.

Erdeşîr Bâbek: Eşkanilerden sonra Sasanî devletini kuran, devletin ilk hükümdarı olan (Sasan oğlu Bâbek'in oğlu) Erdeşîr-i Bâbek, I. Erdeşîr adıyla da anılır. Onun zamanında dinî değerler korunmuş, bilim ve teknik açısından gelişmeler yaşanmıştır. Erdeşîr-i Bâbekân'ın egemen olduğu dönemler, Mülûku't-tavâif'i bir şehinşahlık bayrağı altında toplaması, Sasanî hanedanını kurup siyasal hayatı güçlendirmesi, Zerdüşt dinini destekleyerek yayılmasını sağlaması vb. nedenlerden dolayı İran'ın parlak çağlarından biri olarak kabul edilir.⁶¹

“Erdeşîr Babek ulu pâdişâh anuñ birle olmuş idi ki anuñ siyâset-i mi‘mârî memleketi ma‘mûr etmiş idi ve heybet-i şemşîri bî-dâdlık ve sitemkârlık bünyâdını şehir ü vilâyetden taşra etmiş idi.” [99-b]

“Mençüldür ki Erdeşîr Bâbek kendi kemâştégân nezdigân eserince şol mertebe tefâhhuşî hal iderdi hatda iş bir yere vardı ki her gün umerâ ve vüzerâ vü ummâl ve sayir mülazımlarına eydürdi” [106-a]

“Erdeşîr Babek'den nakl olunur.

Beyt:

بلشكر شود ملك عالم مسحر

[184-a] بمالست ترتيب لشكر ميسر

Feridun: Pişdâdiyân sülalesinden altıncı hükümdar olan İranlı meşhur padişah. Cemşîd ile aynı sülaleden olup Dahhâk'ın ölümünden sonra tahta çıkmıştır. Feridun, ihtiyarlayınca ülkeyi üç oğlu arsında pay etmiş, Turan'ı Tur'a, Arap ülkesini Selm'e, İran'ı da İrec'e vermiştir. Tur ile Selm, İrec'i kıskanıp onu öldürünce Feridun da İrec'in torunu Minüçehr'i kendisine veliaht tayin etmiştir. Feridun'un lakabı Ferruh'tur. Feridun kelimesi bir Hintli mabud veya melek olarak bilinen Teriton'dan bozmadır. Bu melek

⁶¹ Nimet Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008, s.290.

yeryüzüne musallat olan Azi Dahaka (Dahhak)adlı ejderhayı öldürmüştür. Edebiyatta Feridun bir adalet timsali olarak anılır.⁶²

“*Cem haşem Feridun mesned. [173-a]*” hazretlerine gamz etdüler ve emān virmeyüp vezîrin bî-vezîrini nazîri ilkâ-yı a‘ dâ ile zîr-i zemîne lâyıķ gördüler”

Husrev-i Pervîz: Nuşirevân’ın torunu olan Hüsrev Sasanîler sülalesinden bir padişaktır. Bu padişah balığı çok sevdiğinden “Pervîz” lakabıyla bilinir ve pervîz, balık demektir. 589 yılında tahta geçen, Ermeni prensesi Şirin’e olan aşkı dillere destan olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında birçok rivayet uydurularak efsanevî bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şirin’i yaptırmıştır. Edebiyatımızda tarihî kişiliğinden çok efsanevî kişiliğiyle söz konusu edilir.⁶³

“*Getürmüşlerdür ki Hüsrev-i Perviz büzürg ümmidden şordi ki bu halkdan siyâset tabakâtından kimlerdür?*” [101-b]

Nuşirevân: İnan’ın Sasanîyân sülalesinden adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. M. 531 ile 579 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Hz. Muhammed bu hükümdarın son yıllarında dünyaya gelmiştir. Asıl adı Hüsrev olan bu hükümdarın lakabı “Adil” olup akıllı, tedbirli, kudretli, halka hizmeti severdi. Nuşirevân kelimesi “Anuşek-Revân” (ölmez ruhlu)tamlamasından bozulma olup, halk tarafından ona verilen bir sıfattır. Kisra lakabı da ilk defa ona verilmiştir.⁶⁴ Bağdat’ın yakınlarındaki hem kendi halkını hem yabancı davet erkanını ağırladığı büyük bir salonu olan adı Tâk-ı Kisrâ veya Eyvân-ı Kisrâ olarak geçen sarayı adalet sarayı olarak anılmıştır. XIX. yıldaki depremde yıkılan bu saray İbn Hâcib, Buhtürî ve Firdevsî gibi önemli şairlerin şiirlerine konu olmuştur.⁶⁵

“*Getürmüşlerdür ki Nüşîrevân zamânında bir zâlim bir za‘îfe zulmen bir çabanca urur. Ol daħî Nüşîrevân katında tazallüm eyler. Nüşîrevân buyurur tâ siyâsetgâha iledüp boyun urdılar. Havâşdan biri eyitdi: “Aceb dutdum melik ‘adlinden ki bir âdemi bu deġlü cinâyetle bî-cân etdi.*

⁶²Mehmet Avcın, **Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsini** (İnceleme-Metin), DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2010, s.105.

⁶³ Avcın, s.109.

⁶⁴ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları**, İstanbul, 2011 s. 32.

⁶⁵ Nurettin Albayrak, Enüşirvân, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 11, 1995, s. 255-256.

Nūşîrevân eyitdi: “Ġalaţ eylersin ki ben ādemini bî-cān eylemedüm.” [101-b]

“Nūşîrevân buyurdı ki kūtah kāmēt olan kimseye bir ferd sitem etmege kādîr degildir. Belki sen sitem etmişsindir ki kaşîru’l- kāmēsîn eyitdi: “Ey şāh! Baņa sitem eden benden kışa boyludur. Nūşîrevân tebessüm etdi ve anun dādını yerine getirdi.” [112-b]

Büzürcmîhr: Sasanî hanedanının adalet simgesi olarak bilinen ünlü hükümdarı, Nuşirevân’ın zeki ve akıllı veziridir. Bahteg’in oğlu Bozorgmîhr olarak da bilinen bu kişi Pehlevîce kaynaklarda “baş vezir” anlamında Vazurg Mitr ve Vozorgmîhr, İslam sonrası kaleme alınan Arapça ve Farsça kaynaklarda ise Ebuzorcîmîhr, Buzorcîmîhr ve Bozorcîmîhr şekilleri de geçer. Kaynaklarda Nuşirevân’dan her söz açıldığında konu edilen Büzürcmîhr’in zekâsı ve yetenekleri hakkında çok şey söylene de kimliğiyle ilgili kesin bilgiler yoktur. İslam sonrası yazılmış bazı kaynaklarda Husrev-i Perviz tarafından öldürüldüğü aktarılır. Tavla oyununu satranca karşılık onun icat ettiğı söylenir.⁶⁶

“Nūşîrevân-ı ‘ādîl Büzürc Mîhr’den şordı ki terbiyete lâyıķ kimdir. Buyurdı ki bir kimseyi terbiyet etmek gerek ki ya edeb ya neseb şāhibi ola ve her kim nesebi sâfil dutar mukarrerdür” [157-b]

“Büzürc Mîhr’den şordılar. Kāngı pâdişāh bezirgū erterdür. Eyitdi: “ oldur ki bî-günâh olanlar andan emîn ve şādân ve günâhkârlar tersân ve hirāsân olalar.” [98-a]

“Ĥaberde gelmişdür ki keşret-i kelāmda ġalaţ ve saķaţ çok olur ve Büzürc Mîhr demişdür ki çün merd çok söylemege ĥarîs ola.” [151-a]

“Büzürc Mîhr’e şordılar ki lâyıķ-ı vezâret olacaķ kimdir? Eyitdi: “ oldur ki anda dört ve üç ve iki ve bir olmuş ola. [186-b]

İskender: Makedonya kralı II. Philoppos ile Epiros prensesi Olympias’ın oğludur. Yunan tarihçiler onun soyunu baba tarafından yarı tanrı kabul edilen Herkül’e anne tarafından millî kahraman Akhilleus’a dayandırırılar. Bazı İranlılar İskender’i İranlı kabul etmekte ve onun Dârâ’nın

⁶⁶ Yıldırım, s.176.

soyundan geldiğini, Dârâ'nın da ardından gelen Ahamenişler dönemi İran hükümdarı olduğunu düşünmektedir. Cihangirliği nedeniyle padişah övgülerinde çok kullanılır. İskender'le ilgili efsanelerde bir Ayîne-i İskender'den bahsedilir. Divân şiirinde dünyanın pek çok yerini fethetmesi yönüyle de ele alınan İskender birçok sanata da konu edilmiştir. Şâirin her vesile ile ondan bahsetme imkânı vardır ve çok zaman bu genişliği kullanır.⁶⁷

“İskender Aristo'dan şordı ki mülâzimât-ı mülûka kangı tã'ife muvâfıkdur ve kangı gürüh nã-lâyıkdur.” [147-a]

“Ve meşhûrdur ki bir şahş İskender'e eyitdi. Bi-gâyet ulu pâdişâhsın çok 'avratlar nikaḥ eyle oğullar çok hâsıl olup senden yâdiğar kıalsun.” [109-a]

“Getürmişlerdür ki bir gün İskender, Zülkarneyn kendü esrârından bir sır kendi havâşından birisiyleydi. Ortaya kıomuş ve kıtm-i esrârda ḥadd-i mübâlağa yirine getürmişdi. Bir gün ol sırruḡ ucu belürdü ve İskender kulağına iriştı.” [116-b]

“Kendi ḥased ile bir ḥikâye getürmişlerdür ki İskender-i devrân zamânında bir canavar peydâ oldu. Her kimiḡ gözi anuḡ üzre düşerdi helâk olurdu. İskender ol kıadar ki ḥükemâdan çäre-cüy olurdu.” [147-b]

“İskender ol kıadar ki ḥükemâdan çäre-cüy olurdu. Hiç kimse bu belâ çâresini bilmezdi ve bu gâile [148-a)def'ine bir vech ile gücü yetmezdi.”[148-a]

“İskender ḥakîme dua etdi ve bu canavar ḥâli bi-ayniḥî ḥasûd halidür ki anuḡ ḥasedi şerri girü kendüye râcî' olur” [148-b]

Gazneli Mahmud: Tam ismi, Yemin el-Devlet Abdülkasım Mahmut ibn Sebük Tigin, 998-1030 yılları arasında Gazne Devleti'nin hükümdarlığını yapmıştır. Sebük Tegin'in en büyük oğlu olan Mahmut'un annesi, Zabulistan bölgesinde asil bir ailenin kızıydı. Bu sebeple şairler, Mahmut'a zaman zaman "Mahmud-ı Zâbulî" olarak olarak hitap etmişlerdir. Daha gençlik yıllarında devlet idaresinde görev almaya başlayan Mahmut'un Gazne dışındaki ilk görev yeri Zemindaver vilayeti idi. En parlak dönemlerini Sultan Mahmut

⁶⁷ Pala, s.213.

zamanında yaşadılar. Sultan unvanını ilk kullanan hükümdar olan Gazneli Mahmut, Hindistan'a Eylül 1000'den 1027'ye kadar 17 sefer yapmıştır. Bu seferler sırasında Hindistan'da birçok cami yaptıran ve İslam dinini öğretmek üzere Hindistan'da âlimler yerleştiren Gazneli Mahmut, Hindistan'ın kuzey bölümlerine kadar İslamiyet'in yayılmasını sağlamıştır.⁶⁸ Sultan Mahmud başlangıçta Abbâsî halifeliğiyle iyi münasebetler içinde bulunmuş, Kâdir-Billâh'ı halife tanımıştı. Kâdir-Billâh da onun bu davranışından ve İslâm dinini yaymak için Hintliler'e karşı yaptığı gazâlardan memnun olmuş, Mahmud'a çeşitli lakaplar vermişti⁶⁹

“Maḥmut Gazi Gaznevî'den daḥî bunun gibi şüretler menkûldür ki gicelerde taşra gelüp tecessüs-i aḥvâl iderdî ve çün bu şüret iştiḥâr bula ki pâdişâh-ı nâmdar maḥfice bizzat taşra çıkup mütefahhis-i aḥvâl ü kârdur.”
[103-b]

“Nitekim Mahmud Gazi Gaznevî siyâsâtında mezkûrdur. Cum'a gün sultân namaza giderken ḥüsn ve cemâl şâhibi gulâmı Türki bir civân sultân yolun almış idi.”[167-a]

“Getürmüşlerdür ki birâder-i sultân Maḥmut Gazi Gaznevî birâderü kendü deremi ḥarîdelerinden bir ḫuluna ki andan günâh-ı 'azîm vücûda gelmiş idi.”[183-a]

Aristo: Trakya'daki Stageira'da doğdu. Bir hekim ailesinden gelen babası Nikomakhos, Makedonya Kralı II. Filip'in babası II. Amyntas'ın özel hekimi ve yakın dostu idi. Aristo'nun gerek ailesi gerekse bulunduğu kültür çevresi kendisini tecrübî araştırmaya ve müsbet ilimlere önceden hazırlamıştı.⁷⁰ Ünlü Yunan filozofu. (M.Ö. 384-322)Klasik felsefenin kurucularındandır. Eflatun'un kurmuş olduğu Akademia'da yirmi yıl süre ile ona asistanlık yapmıştır. Sonra da on iki yıl bütün Yunanistan'ı dolaşarak ders vermiştir. Edebiyat ve dil ile yakından ilgilenen Aristo, Aristoteles veya Aristetalis adları ile de bilinir. Eserleriyle İslam dünyasına etki etmiştir. Türk İslam edebiyatında ilim, akıl, isabetli görüşe sahip olma, mantık ve hizmet sembolü olarak karşımıza çıkan Aristo, bazı İskendernâme'lerin de asıl

⁶⁸ Avcın, s.110

⁶⁹ Erdoğan Merçil, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Mahmud-ı Gaznevî Mad., cilt.27, 2003, s. 362-365.

⁷⁰ Mahmut Kaya, Aristo, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 3, 1991, s. 375-378.

kahramanları arasında yer alır. Özellikle kasidelerde övülen kişiyi Aristo'ya benzetererek veya onu vesile ederek övme gelenek olmuştur.⁷¹

“İskender Aristo'dan şordı ki mülâzimat-ı mülûka kangı tã'ife muvâfıkdur ve kangı gürüh nã-lâyıkdur.” [147-a]

Harun Reşid: Yaygın inanişaya göre Muharrem 149'da Rey'de doğdu. Hayzürân bint Atâ olup Hz. Abbas'ın yedinci göbekten torunudur.⁷² Asıl ismi, Harun el-Reşid bin Muhammed bin el-Mansur'dur. (763-809)beşinci ve en tanınmış Abbasi halifesidir. 786'da halife olan kardeşi Hadi'nin ölmesi üzerine Halifelîğe geçti. Hayatının çoğunu Bağdat'ta ve hilafeti sonlarında yerleştiği Rakka şehrinde geçirdi. 24 Mart 809'da Horasan'da Tus şehrinde öldü ve orada toprağa verildi. Harun Reşid'in halifelik döneminde Abbasîler çok büyük askerî, siyasal, kültürel ve bilimsel gelişmeler kaydettiler. Harun Reşid ve halifelik döneminde kendi hayatı ve saray hayatı hakkında birçok söylentiler, hikâyeler ve masallar yazıya kaydedilmiş ve bunlar popüler halk arasında yaygınca söylenip zamanımıza gelmiştir. Bunlardan bazıları gerçek olmalarına rağmen büyük bir kısmı da temelinde bazı gerçekler yatmakla beraber büyük ölçekte hayal mahsulleridir.⁷³

“Nitekim bâ'z-ı kütübde mezkûrdur ki bir gün Hārūn er-Reşīd berredallahu müzceahü Şaķīķ-i Belhī Hāzretlerine kıddese sırruhu eyitdi” [137-b]

“Asmā'ı eydür ki bir gün Hārūn Reşīd kaçına vardum.” [196-b]

“Harun Reşīd halīfeye bu edeb be-gāyet hoş geldi ve eyitdi ey Asmāi eger bununuñ hilāfın ideydüñ hayat ni'etinden maħrūm kalurdun” [197-a]

Sultan Sencer: Müizzeddin Ahmed Sancar ya da sadece Sultan Sancar [1086- 1157], Büyük Selçuklu sultânı. Melikşah'ın oğludur. Babasının bir seferi sırasında, 1086 yılında Sincar'da doğdu. Babası öldüğünde henüz küçüktü. Daha sonra 3 kardeşi ile savaştı ancak ortanca kardeşi Mehmed Tapar hükümdar oldu. Daha sonra yeğeni II. Mahmud ile savaştı. 1118'de hükümdar oldu. Dağılmakta olan devleti yeniden topladı. Ancak 1141'de Karahitaylılara yapılan Katvan Savaşı'nda yenildi. 1153'te baş kaldırmış olan

⁷¹ Pala, s.318.

⁷² Nahide Bozkurt, Hārûnürreşīd, **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt 16, İstanbul, 1997, s.258-261.

⁷³ Avçin, s.110.

Oğuz boylarıyla savaş yaptı ve esir düştü. 1157'de vefat etti. Ölümünden sonra Selçuklu Devleti yıkıldı.⁷⁴

“*Eyü renk şiiiri kıldı vaf-ı Sencer āşikār*” [121-a]

“*şulṭān Sencer māzī bired Allah u müzceahū Ömer Hayyam nām ḥakīmi kendü ile mu‘în taḥt ferīdun raḥt üzre dikerdi*” [135-b]

“*Getürmişlerdür ki bir zerrak sulṭān Sencer nev‘inden birinün yanuḡa geldi ve saçlaruḡ salıvermiş olup bir miḡdār Kā‘be örtüsünden getirdi*”

[171-b]

‘**Aḡūdud-devle:** “Babası Rüküddevle’nin veziri Ebü’l-Fazl İbnü’l-Amīd tarafından yetiştirildi. Amcası İmādüdevle, oğlu olmadığı için yeğenini veliaht tayin etti. ‘Aḡūdu’d-devle amcasının ölümü üzerine Fars hâkimi olarak onun yerine geçti [338/949]. Nüfuzlu Büveyhî emīrlерinin muhalefeti sebebiyle zor durumda kaldıysa da amcası Muizzüdevle ve babasının yardımlarıyla Fars’ta otoriteyi kurmayı başardı. Abbāsî Halifesi Mutî‘-Lillāh ona ‘Aḡūdu’d-devle lakabını verdi [351/962]. Muizzüdevle’nin ölümünden sonra Uman’a hâkim oldu [356/967]. Hükümdarlığının son yıllarında Bizans İmparatorluğu ve Fâtımî halifeliğiyle bazı müzakerelere girişti. Fâtımî Halifesi Azîz-Billāh ona iki defa elçi gönderdi. Bunlardan birinde Bizans’a karşı iş birliği teklif ederken diğеrinde onu Mısır’ı işgal etme fikrinden vazgeçirmeye çalışıyordu [369/979-80]. Gerçekten Mısır’ı işgal etme niyetinde olan ‘Aḡūdu’d-devle, kardeşi Faḡrū’d-devle ve Kābūs b. Veşmgîr ile uğraştığı için buna imkân bulamamış ve Fâtımî elçisine de bu durumu açıkça ifade etmişti”.⁷⁵

“*Bir vaḡt ‘Aḡūdu’d-devle onun üzerine leşker çekti ve teşḡir-i vilāyetini melik anuḡla ḡarb ü darbe ṭākat getürmedi ve bir muhkem ḡal‘a-i teḡaşşun kıldı ve hergün ‘Aḡūdu’d-devle leşkeri ḡişār ḡapusına iḡzār iderdi ve ḡatī cenk iderlerdi ve çün gice olurdu.*” [128-b]

“*‘Aḡūdu’d-devle çün bu cevābı istimā‘ buyurdi. Aḡladı ve eyitdi*”

[128-b]

“*‘Aḡūdu’d-devle Ebü ‘Ālī hasrīden ‘Ali pūye vüzerāsından biri idi incindi. Anuḡ yanına çıplak ḡılıç birle bir resül gönderdi ve eyitdi.*” [188-b]

⁷⁴ Avçın, s.112.

⁷⁵ Abdülkerim Özaydın, Adudüdevle, **TDV İslām Ansiklopedisi**, cilt.1, İstanbul, 1988, s.392.

“*Senün cevābıñ budur ve yüzünü ‘Ađūdu’-d-devle kārına dutdı ve nāmeler yazdı ve erkān-ı devlete anuñ yüzüne taşra getürdi.*” [188-b]

“*Şeyh-i Ekberden kıddesa’llāhu rūḫahū’l-‘azīz menķūldür ki bir gün yetmiş nevbet ‘Ađūdu’-d-devle öñüne geçmiş bir müsülmānuñ işini görüp bitirememiş āḫirkār ‘Ađūdu’-d-devle eydür*” [190-a]

Nâsırüddeve: “Ebû Muhammed Nâsırüddeve el-Hasen b. Ebi’l-Heycâ Abdillâh b. Hamdân [ö. 358/969)Hamdânîler’in Musul kolunun kurucusu [929-967].

Ordu kumandanı Mûnis el-Muzaffer’in Halife Muktedir’e karşı verdiği mücadelede onu destekleyen Ebû Muhammed Nâsırüddeve, hilâfete Kâhir-Billâh’ın getirilmesinin ardından tekrar Musul’a vali oldu [320/932]; ancak Kâhir kendisini iktidara getirenleri bertaraf ederken onun görevine de son verdi [321/933]. Nâsırüddeve, Râzî-Billâh halife olunca onun iznini almadan Musul ve çevresini ele geçirdi [323/935]. Râzî de buna tepki gösterip şehre amcası Ebü’l-Alâ Saîd b. Hamdân’ı vali tayin etti. Nâsırüddeve’nin Musul’a gelen amcasını öldürterek valiliğe devam etmesi üzerine İbn Mukle kumandasındaki bir Abbâsî ordusu Musul’u zapt etti. İbn Mukle’nin ayrılmasının ardından kaçtığı İrmîniye’den geri dönen Nâsırüddeve bir yıl sonra vergi karşılığında halifeden Musul ile Diyârırebâ, Diyârımudar ve Diyarbekir’in valiliğini almayı başardı; böylece ertesi yıl bütün el-Cezîre’nin hâkimi konumuna geldi.”⁷⁶

“*Su’âli peder buyurdı ki bu bağ-ı nazār-ı envārda ne nev‘a görünür. Naşırud-devle eyitdi: “Ey cān-ı peder bir bāğ-ı ‘azīm ve be-gāyet dil-güşā bir ravzadır.*” [121-b]

Fahrü’-d-devle: Yaklaşık 341’de (952)İsfahan’da doğdu. Babası Rüküddeve hasta yatağında yatarken ağabeyi Adudüddeve ve kardeşi Müeyyidüddeve ile ülke topraklarını aralarında paylaştılar ve Adudüddeve’nin hâkimiyetini tanımayı kabul ettiler. Bu taksimde Fahrü’-d-devle’ye Dînever ve Hemedan verilmişti. Fahrü’-d-devle kendi payına düşen

⁷⁶ Ahmet Güner, Nâsırüddeve, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, cilt.32, İstanbul,2006, s.402-403.

topraklardan memnun değildi ve Müeyyidüddeve'ye verilen İsfahan ve civarındaki yerleri de ele geçirmek istiyordu.

Faḥrū'd-devle'nin tahta çıkmasında büyük emeği olan Vezir İbn Abbād daha sonra idarecilikten ayrılmak istediye de Faḥrū'd-devle bunu kabul etmeyip kendisini sınırsız yetkilerle tekrar vezir tayin etti. Halife Tâi'-Lillâh Faḥrū'd-devle'nin hükümdarlığını tasdik edip ona ayrıca Felekü'l-ümme lakabını verdi ve sancakla birlikte değerli hediyeler, sultânî hil'atler gönderdi.

Faḥrū'd-devle rasat çalışmalarıyla da yakından ilgilenmiştir. Ebû Mahmûd Hâmid b. Hıdır el-Hucendî onun emriyle, güneşin Rey şehrinin boylamına girişini gözetlemekte kullanılan büyük bir sekstant yapmıştı. Meşhur âlim Bîrûnî bizzat Hucendî'den aldığı bilgilere dayanarak bu rasatları Hikâyetü'l-âleti'l-müsemmât bi's-südsi'l-Faḥrî adlı risâlesinde ayrıntılarıyla kaydetmiştir.⁷⁷

“Bu haber mesâmi'-i 'âliyye irişdi Faḥrū'd-devle bir hâcibe buyurdu ki ta'cîl anlar yanına var. Yanlarında her ne bulunursa al bile ihzâr eyle dedi.” [161-a]

“Sizi halîfe ister ve fi'l-ḥâl endâm ve üslûb birle Faḥrū'd-devle kâṭına iletirdi ve ol eşnâda vezîr müşterî tedbîri olan şâhib İsmail bin Abbād anda hâzır bulundu.” [161-b]

“Eyitdiler: Zinhar, ya'nî emân dilerüz gerçək söyleyelim. Faḥrū'd-devle anlara cân ve ten ve mâl ile emân ü zemân virdi ve eymân-ı gılâz ve şiddâd birle müekkid kıldı.” [161-b]

“Faḥrū'd-devle bu teḥî nurun vezîr-i rüşen zamir şâhib İsmail bin Abbād tarafına döndürdü ve eyitdi: “ Bu gürüha ne eylemek gerekdür? Ya'nî cezaları ne olmaḡ gerekdür?” [162-a]

“Faḥrū'd-devle buyurdu ki üç gün sebep-i taḥallûf ne idi şâhib eyitdi dünkü gün bir münhî baḡa memleket-i ḥıṭây tarafından geldi ve taḡrîr kıldı ki ḡan-ı ḡıṭây firâş ḡâneye müteveccih olduḡda erkân-ı devletden biriyle müşerrâ söylemiş” [185-a]

⁷⁷ Abdülkerim Özaydın, TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt.12, İstanbul,1995, s.98-99.

III. BÖLÜM

Ahlâk-ı Muhsinî’de Değerler Eğitimi

Değer Kavramı

Her bir sözcüğün kendine has bir anlamı vardır. Bu anlam cümle içinde kullanıldığı yere göre farklılık gösterir. Bahsettiğimiz değer kelimesi de cümle içinde kullanımlarına göre çeşitli anlamlar ifade etmektedir.

“Değer” kelimesi sözlüklerde⁷⁸ şu anlamlara gelir:

1. Bir şeyin taşıdığı maddî varlığa göre değdiği karşılık, hakkında biçilen kıymet, bedel, valör
2. Bir şey veya kimsenin taşıdığı yüksek mânevî vasıf, meziyet, kıymetli nitelik
3. Yüksek meziyetli vasıflara sahip kıymetli kimse veya şey
4. Uğruna belli bir bedel ödenecek veya belli bir zahmet göze alınacak nitelik ve nicelikte olan
5. fel. Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey.
6. mat. Bir değişkenin veya bilinmeyenin sayısı ile anlatımı.

“Değer, bir toplum içerisinde veya bir inanç ve ideoloji içerisinde veya insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insani, ideolojik veya ilahî kaynaklı her türlü görüş, düşünüş, davranış, kural ve kıymetlerdir.”⁷⁹

“Değer, yapılıp edileni önemli, anlamlı kılan şeydir.”⁸⁰

“Değerler, iyi ya da kötü insan olmanın parametrelerini gösteren şaşmaz bir ölçüt, bireysel mutluluğun, toplumsal barış ve huzurun en önemli kaynaklarıdır.”⁸¹

“Değer, arzu edilen, ilgi ve ihtiyaç duyulan şeydir.”⁸²

⁷⁸ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 10.Baskı, Ankara 2005.

Kubbealtı Lugatı, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**. 1. bs., İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

⁷⁹ Nazmi Avcı, **Toplumsal Değerler ve Gençlik**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007, s.18.

⁸⁰ Ömer Naci Soykan, “**Genel Geçer Bir Ahlâk Olanaklı Mıdır?**”, Değerler ve Eğitimi, DEM, İstanbul 2013, s.48.

⁸¹ Hayatî Hökelekli, **Psikoloji Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler**, Dem Yay., İstanbul 2013, s.12.

⁸² Süleyman Hayri Bolay, “**Aşkın Değerler Buhranı**”, *Değerler ve Eğitimi*, DEM, İstanbul 2013, s.60.

Nelson'a göre değerlerin sınıflandırılması şu şekildedir.⁸³

Bireysel değerler: Seçim yapmada ve satın aldığımız ürünlerde, hobilerimizde olduğu gibi diğer kişisel tercihlerimizle ilgilidir.

Grup değerleri: Belli bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan değerlerdir. Bu grup aile, kulüp, dini ya da politik bir grup olabilmektedir.

Sosyal değerler: Adalet, saygı, farklılık, eşitlik gibi değerlerdir. Bireyin mevcut toplumsal yapı içerisinde varlığını devam ettirmesine yarayan değerlerdir.⁸⁴

Değerler Eğitimi:

Milletlerin ortak isteği ideal insan yetiştirmektir. İdeal insan eğitilmiş, yani istenilen yönde davranış geliştiren insandır. Ahlâk da bireylerin iyi taraflarını ortaya çıkarıp, kötü taraflarını yok etmelerini ister. Bu nedenle ahlâk ve eğitim arasında önemli bir ilişki vardır. Toplumu oluşturan insanların özünde iyi olması o toplumu da ahlâklı bir topluluk yapar. Bu topluluğun doğru yönlendirmelerle ilerleyebilmesi ve düzgün şekilde işleyebilmesi için bireylerin eğitilmesine ihtiyaç duyulur. Ahlâk eğitimi toplumun her biriminde uyulması gereken davranış biçimlerini öğreten bilimdir. İlk olarak toplumun en küçük yapı taşı olan ailede başlayan bu eğitim aile büyüklerinin tecrübeleri sonucu edindiği bilgileri gelecek nesillere aktarmasıdır.

Immanuel Kant'a göre eğitime ihtiyaç duyan tek varlık insandır. Hayvanlar ve diğer canlılar eğitilemez dedikten sonra şöyle devam eder "insan ancak eğitimle insan olabilmektedir"⁸⁵. Buna göre insan hem ahlâkla hem de eğitimle iyi bir insan olabilir.

Bireyin kişiliği, davranışları, bakış açısı hatta hayatı değerler ile belirlenir. Bireylerden istendik yönde davranış gelişimi göstermesi, bu gelişme ve değişmelerin farkında olması, yeni değerler kazanması ve kişiliğinin temel taşlarını oluşturması beklenmektedir. Bu değer kazanma ya da kazandırma işi "değerler eğitimi" olarak ifade edilmektedir.

⁸³ Kubilay Yazıcı, "Değerler Eğitimi'ne Genel Bir Bakış", Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 2006, s.19.

⁸⁴ Fatih Açık, Yunus Emre'nin Eserlerinde Değerler Eğitimi Unsurları, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018, s.35.

⁸⁵ Immanuel Kant, Eğitim Üzerine, çev. Ahmet Aydoğan, Say Yay., 5.Baskı, İstanbul 2016, s.31.

Değerler eğitiminin bir başka adı değer kazandırma sürecidir. Örtük ya da açık programlarla sürdürülebilir bu süreç kendisine dâhil olan bireylerde değer farkındalığı oluşturmak ve bu farkındalığı davranışa dönüştürerek bireysel ve toplumsal huzuru tesis edecek eğilimleri aşılacak amacındadır. Bir bakıma insan yetiştirmeyi amaçlar. Bireylerin bu süreçte başarı sağlamaları için gereken en mühim unsurlardan biri de birlikte yaşadığı çevredir. Kişiler rol model gördükleri bireyleri örnek alarak ahlâklı ve değer yargılarını benimsemiş insanlar olabilirler ki bu durumda eğitimin temel amacı olan istendik yönde davranış gösteren bireyler yetişebilir. Burada amaç yalnız eğitilen bireyi değil aynı zamanda çevresini de eğitmek olmalıdır. Bu konuyla ilgili Millî Eğitim Bakanlığı da genelge yayımlayarak değerler eğitimine verdiği önemi ortaya koymuştur. “Genelgede, değer eğitiminin bireylerde değerler alanı oluşmasını sağlayacağından hareket edilerek, bunun toplumun tamamını ilgilendirdiğinden çok boyutlu ele alınması gerektiği ve eğitim sistemini oluşturan tüm unsurların konuya duyarlılık göstermesinin önemine vurgu yapılmıştır. 2017’de yapılan müfredat değişikliği ile de değerler eğitimi konusu iyiden iyiye ders programlarına yerleştirilmiş ve kazanımlar arasına alınmıştır.”⁸⁶

Erdal Atabek, “Bizi kim yönetiyor?” diye sorduktan sonra, “Hepimizi tek tek yöneten yaşamın temel değerleridir (...)Yaşamın temel değerleri olarak nelere sahipsek bizi onlar yönetir.” demektedir.⁸⁷

Millî Eğitim Bakanlığı 2017’deki Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı’nda “Değerler Eğitimi” başlığı altında bireyin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimine vurgu yaparak, değerler eğitimiyle hedeflenen kazanımları şu şekilde açıklamaktadır:⁸⁸

“Bireyin ulusal ve evrensel değerlere sahip olması, değerler eğitimi edinip özümsemesine bağlıdır. Bu amaçla bireyin bilişsel olarak ahlâki değerlerin bireysel ve toplumsal hayata yapacağı olumlu etkileri fark etmesi, olumlu ve olumsuz değerleri ayırt etmesi, kuralları sorgulaması gerekir. Bu, çevresindeki sosyal problemler veya ihtiyaçlarla grup, kurum ve sosyal

⁸⁶ Fatih Açikel, **Yunus Emre’nin Eserlerinde Değerler Eğitimi Unsurları**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2018, s.120.

⁸⁷ Erdal Atabek, **Tüketilen Değerler ve Gençlik**, Cumhuriyet Kitapları, 2.Baskı, İstanbul 2011, s.203.

⁸⁸ MEB **Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı**, 2017, s.5.

örgütleri ilişkilendirmesi, eylemlerinin kendisinde ve çevresinde meydana getirdiği değişiklikleri izlemesi, eylemlerini gerekçelendirmesi, tarihi, millî ve manevi değerleri bilmesi ve benimsemesi, çevresindeki olayları anlamlandırması ve yorumlaması ile mümkündür. Bununla birlikte bireyin ahlâki değerlere önem vermesi, sahip olması ve onları geliştirmesi, olumlu değerlere uygun davranmaya ve değişik kültürleri tanımaya istekli olması, insanların birlikte yaşamalarını destekleyen değerleri koruma ve geliştirme konusunda sorumluluk üstlenmesi, dostça ve kardeşçe yaşamaya özen göstermesi, insanların ihtiyaçlarına duyarlı olması, duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol edebilmesi, duyuşsal becerilerinin gelişimi ile doğrudan ilişkilidir.”

Eserin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi

İncelenen eser bir ahlâk kitabı olması sebebiyle içerisinde değerler eğitimiyle ilgili pek çok bilgiye ulaşılmıştır. Eserin her bir bâbında ayrı ayrı verilen değerler özlü söz, ayet ve hadislerle güçlendirilerek açıklanmış, iyi ve güzel ahlâka sahip bireyler olmanın yolları anlatılmıştır. Burada metnin okunan kısmında yer alan ayet, hadis ve özlü sözler hakkında bilgi verip, bâblarda adı geçen konu başlıklarıyla ilgili ayet ve hadisler de aktarılıp bir inceleme yapıldı.

Siyaset:

Otuz ikinci bâbda yer alan siyaset kelimesi “Devletlerarası ilişkileri, devlet işlerini düzenleme, yürütme sanatı, politika”⁸⁹, “Bir konuda takip edilen yol, yöntem”⁹⁰, “Memleket idare etme sanatı”⁹¹, “Dünya ve ahirette necatlarına sebep olacak bir yola, insanları irşâd ile beşeriyetin salâhına çalışmak”⁹², “Dünya ve ahiret saadetlerine yöneltme gayreti”⁹³ gibi anlamlara gelmektedir. Eser siyaseti ikiye ayırmakta, ilk olarak nefsin terbiye edilme siyaseti anlatılıp ardından politika olarak siyasetin üzerinde durulmuştur.

Siyasetin amacı insanları mutluluğa götürmektir ancak bunun da yegâne şartı adalettir. Nitekim eserde “Siyaset olmadan adalet olmaz”, “Padişah,

⁸⁹ Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, **Kubbealtı Lugati**, www.lugatim.com

⁹⁰ Kubbealtı, Mobil Uygulama.

⁹¹ Luggat Osmanlıca- **Türkçe Sözlük** www.luggat.com

⁹² Abdullah Yeğin, **Yeni Lugat**, Hizmet Vakfı Yayınları, mobil uygulama.

⁹³ Mehmet Şenlik, **İslâm’a Göre Siyasi Otorite**, Doğru Haber Gazetesi, 2014.

adaletsiz olmaz”, “Siyaset kılıcı memleketin yüzünü, güneş gibi nurlu ve güzel yapar”, “Dünyada siyaset olmasa düzen adına bir şey olmaz, dünya zulümlerle yıkılıp gider”, “Sultanların siyaset kılıçları olmasa, bu dünyada kimse huzur ve rahatlıkla bir su bile içemez”, “Siyaset öyle bir ateştir ki, onu kötü niyeti olan, anlamaya niyeti olmayanlara yakarlar. Bunlar zulüm ateşini yaktıklarında, bu siyaset ateşi de onları yakıp kül eder”⁹⁴ denilmektedir.

Allah’ın adaleti ve siyasetinden Kur’ân’da çokça bahsedilmektedir. “Mülk ancak Allah’ındır”⁹⁵ yeryüzüne hükmeden, etkisi altına alan, yöneten padişah Allah’tır. “De ki: “Ey mülkün sahibi Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Kuşkusuz sen, her şeye güç yetirensin.”⁹⁶ “Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır. Allah’ın her şeye gücü yeter.”⁹⁷ “Göklerde ve yerde olan her şey yalnız Allah’ındır; kuşkusuz hiçbir şeye ihtiyacı olmayan ve her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah’tır.”⁹⁸ Bu ayetlerden çıkarılabilecek hüküm Allah’ın hükümranlığı ve siyasetinin önemidir.

İslam’da siyasete ve siyasi birliğe oldukça önem verilmiştir. Bu yüzden siyasi birliği bozacak hareketlere müsamaha gösterilemez. Kur’ân’da bununla ilgili ayetler şöyledir: “Demek, yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi? İşte bunlar, Allah’ın lânetleyip, kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği kimselerdir.”⁹⁹, “Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin.”¹⁰⁰, “İman edenler de “Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah’a yemin edenler bunlar mıydı derler. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır.”¹⁰¹, “Hep birlikte Allah’ın ipine sınımsız yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini

⁹⁴ Sayfa 98a/100b arasından faydalanılmıştır.

⁹⁵ Nur, 24/42

⁹⁶ Ali İmran, 3/26

⁹⁷ Ali İmran, 3/189

⁹⁸ Lokman, 29/26

⁹⁹ Muhammed, 47/22-23

¹⁰⁰ Şuara, 26/51

¹⁰¹ Maide, 5/53

böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.”¹⁰², “İnananlardan iki kısım, birbiriyle savaşa girerse hemen aralarını bulun, bir bölüğü, öbürüne saldırırsa o saldırganlarla, Allah'ın emrine itaat edinceye dek savaşın; Allah'ın emrine itaat ederlerse adaletle aralarını bulup barıştırın ve adaletle muamele edin; şüphe yok ki Allah, adaletle muamele edenleri sever”¹⁰³

Ahlâk-ı Muhsinî’de siyaset nefsin siyaseti ve diğer siyaset olarak ikiye ayrılmaktadır. Buradaki nefsin siyaseti kötü huylardan vazgeçip iyi huyları kazanmaktır. Bir bakıma nefsin terbiyesi anlamına da gelmektedir. Bu konuda Kur’ân-ı Kerim’de “*Bununla beraber ben nefsimi, kendimi temize çıkaramam. Çünkü nefis ısrarla kötülüğü emreder, kötülükte rehberlik eder. Ancak Rabbimin rahmetiyle muamele ettiği, koruduğu durumlarda, insan nefsin elinden kurtulabilir. Rabbim kullarını koruma kalkanına alır, çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir*”¹⁰⁴, “*O Allah ki, sizi bir tek nefisten inşa etti...*”¹⁰⁵, “*Gerçekten nefis kötülüğü emreder*”¹⁰⁶, “*Hayır, daima kendini kınayan nefse yemin ederim*”¹⁰⁷, “*And olsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz*”¹⁰⁸ “*Onu (nefsini)arındıran kurtuluşa ermiştir*”¹⁰⁹, “*Ahirette her nefis ne işlemişse önünde bulur*”¹¹⁰ “*Senin en şiddetli düşmanın, iki yanının arasında bulunan nefsendir.*”¹¹¹, “*...Mücahid, Yüce Allah'a itaat yolunda nefsinin isteklerine karşı mücadele eden kimsedir.*”¹¹², “*Akıllı kişi, nefesine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Zavallı (ahmak)kişi ise nefsinin arzu ve isteklerine uyan (ve buna rağmen hâlâ)Allah'tan (iyilik)temenni edendir.*”¹¹³, “*Sakın biriniz, 'Nefsim habis oldu (kirlendi).' demesin. Ancak 'Nefsim lâkis oldu (içim daraldı).' desin!*”¹¹⁴

Eserde diğer siyaset olarak anılan politika anlamında kullanılan siyasettir. Burada anlatılan padişahın adaletli bir padişah olup, adil bir siyaset gözetmesidir. Bu konudaki Kur’ân ayetleri aşağıda belirtilmiştir: “*Ey iman*

¹⁰² Ali İmran, 3/103

¹⁰³ Hucurat, 49/9

¹⁰⁴ Yusuf, 12/53

¹⁰⁵ En’âm, 6/98

¹⁰⁶ Yûsuf, 12/53

¹⁰⁷ Kıyamet, 75/2

¹⁰⁸ Kaf, 50/16

¹⁰⁹ Şems, 91/9

¹¹⁰ Ali İmran, 3/30

¹¹¹ bkz. Gazâlî, İhyâ, 3/4; Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1/143)

¹¹² HM24465 İbn Hanbel, VI, 22; T1621 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 2.

¹¹³ T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25; İM4260 İbn Mâce, Zühd, 31.

¹¹⁴ B6179 Buhârî, Edeb, 100.

edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır"¹¹⁵, "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar)zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır"¹¹⁶, "Üstelik insan, vicdaniyla, organlarıyla nefesine karşı şahitlik eder, Mazeretlerini sayıp dökse de gizlemeye çalışsa da nafiledir"¹¹⁷, "Yarattıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır"¹¹⁸, "Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever"¹¹⁹, "Her ümmetin bir peygamberi olmuştur. Onlara peygamberleri geldiğine göre aralarında olup bitenler hakkında adaletle hüküm verilir, haksızlığa uğratılmazlar"¹²⁰, "De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin, kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O'na yalvarın! İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na)döneceksiniz"¹²¹ Herkese hakkını vermek ve layık olduğu muameleyi göstermek gibi anlamları olan adalet Adlî, Kanûnî gibi Osmanlı padişahlarının mahlası olacak kadar önem verilmiş bir konudur.

Burada bize anlatılan siyasetle uğraşan, uğraşmayan her kim olursa olsun adaletli bir davranış sergilemesinin gerekliliğidir. Adalet değeri her yaştaki insan için mühim bir değerdir. Liyakatin tercih edilen bir davranış olmasının önemi gerek çalışılan eserde gerek ayet ve hadislerde sıkça anlatılmaktadır.

¹¹⁵ Maide, 5/8

¹¹⁶ Nisa, 4/135

¹¹⁷ Kıyamet 75/14

¹¹⁸ Araf, 7/181

¹¹⁹ Maide, 5/42

¹²⁰ Yunus, 10/47

¹²¹ Araf, 7/29

Dikkatli ve Uyanık Olmak:

Otuz üçüncü bâbda yer alan teyakkuz ve bîdârî, idaresinde fesatlık çıkararlara düşmanlık edenlere karşı her an teyakkuzda olmak gerektiğiyle ilgilidir. Teyakkuz uykudan uyanma, gözünü açıp gafletten kalkma¹²² gibi anlamlara gelir. Eserde bununla ilgili “Bu dünyadaki işlerden başı dik bir şekilde çıkan kişi, akıllı ve uyanıkça davranandır” denilmiştir. Devlet adamının uyanık olması gerektiğinden bahsedilirken “Gaflete düşme ve uyanık ol, dünyadaki olan bitenlerden haberdar ol” ve “Bütün memleketten sen sorumlu olduğun sürece, işinden bir dakika için bile habersiz kalma” denmektedir.

Ahlâk kitaplarının en temel kaynaklarından olan Kur’ân’a bakıldığında “*Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz*”¹²³ dendiğini görmekteyiz. Buradan hareketle Kur’ân’da Müslümanların düşmana ve fesat çıkararlara karşı uyanık ve dikkatli olmasını istemektedir. Düşmandan gelebilecek her türlü zarara karşı teçhiz yani İslam ordularının hazırlanması, her türlü zarara karşı malzemelerle donatılması gerekmektedir. Bununla ilgili pek çok ayet karşımıza çıkmaktadır. “*Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve besili atlar hazırlayın. Bununla, Allah'ın düşmanı ve sizin de düşmanınız ve bunların dışında sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğer (düşmanları) korkutup caydırarsınız. Allah yolunda her ne infak ederseniz, size eksiksiz olarak ödenir ve siz haksızlığa uğratılmazsınız*”¹²⁴ bu ayet düşmanın muhtemel saldırılarına karşı alınması gereken tedbiri anlatmaktadır. Ayetlerin yanında hadislerde de bu konudan bahsedilir. “Uyanık olunuz! Şüphesiz dünya değersizdir. Dünyada olan mal mülk de kıymetsizdir. Ancak Allah Teâlâ’nın zikri ve O’na yaklaştıran şeylerle, öğretici ve öğrenici olmak müstesnadır.”¹²⁵

Burada verilmek istenen değer karşılaşılan durumlar karşısında uyanık olunmasıdır. Metinde anılan devlet düşmanları ya da Müslümanlara karşı olanlara dik duruş göstermek, gelebilecek tehlikelere karşı tedbirli olmak anlatılmaktadır. Burada çocuklar için de verilebilecek bir değer vardır ki uyanık olmanın yalnız düşmana karşı değil cehalete karşı da olmasıdır.

¹²² Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, **Kubbealtı Lugati**, www.lugatim.com

¹²³ Şuara, 26/56

¹²⁴ Enfal, 8/60

¹²⁵ Tirmizî, Zühd 14. Ayrıca bkz. İbni Mâce, Zühd 3.

Cahillik karşısında bilgece davranılmalıdır. Cehaletin en büyük düşmanı da kitaplardır.

Firâset:

Eserin otuz dördüncü bâbı firâset ile ilgilidir. Firâset sözlüklerde “hemen anlama, çabuk kavrama, zihin uyanıklığı, anlayış, sezgi, iz’an”¹²⁶, Bir insanın ahlâkını, yeteneğini yüzünden anlama melekesi¹²⁷ anlamlarına gelir. Sözlükte “keşfetme, sezme, ileri görüşlülük gibi manalara gelen firâset kelimesi dar anlamda, bir kimsenin dış görünüşüne bakarak onun ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunmayı ifade eder”¹²⁸ Ahlâk-ı Muhsinî’de de kişinin dış görünüşüne bakarak içi ile ilgili bilgi vermektan bahsedilmiştir. Allah’ın dilediğine kendi nuruyla baktıracağıyla ilgili şu ayet ve hadisler vardır. “Müminin firâsetinden sakının! Çünkü o Allah’ın nuruyla bakar.”¹²⁹, “*Ey iman edenler, Allah'a sığınıp, emirlerine yapışır, günahlardan arınıp, azaptan korunursanız, o size, iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir. Kusurlarınızı siler, sizi koruma kalkanına alır, bağışlar. Allah büyük lütf sahibidir*”¹³⁰, “(Ey Muhammed!)Onlara (istedikleri)bir âyet getirmediğin zaman (alay ederek)derler ki: “Onu (da)bir yerlerden derleyip toptasaydın ya.” De ki: “Ben ancak Rabbimden bana vahy edilene uymaktayım. Bu (Kur’ân âyetleri), Rabbinizden gelen başîretlerdür (Gönül gözlerini aydınlatan nurlardır). İman edecek bir topluluk için bir hidayet kaynağı ve bir rahmettir.”¹³¹, “Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar”¹³², “Şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır.”¹³³

Sırları Saklamak:

Otuz beşinci bâb kitmân-ı esrar yani sırları saklamak ile ilgilidir. Sır kelimesi sözlüklerde şu şekilde geçer: “bilinmesi, duyulması, açığa vurulması istenmeyen gizli tutulan şey”¹³⁴, “gizli tutulan kimseye söylenmeyen”¹³⁵,

¹²⁶ Yeğın, mobil uygulama

¹²⁷ Yeğın, mobil uygulama

¹²⁸ Süleyman Uludağ, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 2009, cilt.13, s.116.

¹²⁹ Tirmizi- Tefsirul Kuran- 16

¹³⁰ Enfal, 5/29

¹³¹ Araf, 7/203

¹³² Bakara, 2/269

¹³³ Hicr, 15/75

¹³⁴ Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, **Kubbealtı Lugati**, www.lugatim.com

“Allah’ın akıl ermeyen hikmeti”¹³⁶, “Gizlilik”¹³⁷, “Anlamak ve açıklamakta aklın âciz kaldığı şey”¹³⁸, “Bir amaca bir ideale erişmeyi sağlayan yol, yöntem”¹³⁹, “Sözlükte “saklanan, gizli tutulan, bir şeyin iç yüzü, bir nesnenin özü, her şeyin en iyisi” gibi anlamlarda isim olan sır kelimesi (çoğulu esrâr, serâir)ahlâk terimi. Sırrı saklamaya kitmân, vefâ, sırrı etrafa yaymaya ifşâ, yaptığı şeyleri gizleyen kimseye sırrî denir”¹⁴⁰ Râgıb el-İsfahânî el Müfredat adlı eserinde sırrın iki şekli olduğunu söyler. Bunlardan biri bir kimsenin başka bir kimseye saklaması şartıyla, gizli saklı söylediği söz veya iştir.¹⁴¹

Ahlâk-ı Muhsinî’de de sırların paylaşılması konusunda ilk olarak yöneticilerin sırlarını paylaşmaması anlatılır. Sonrasında ise altınıını, adımını ve mezhebini sakla şeklinde öğütler verilir. Esere göre sır, insanın esiridir. Açıklayınca, insan ona esir olur. İnsan kendi yükünü kendisi çekemezse başkasının da çekmesini beklememesi gerekir.

Sır saklama her toplumda önem verilen konulardan biridir. Bir kimsenin kendi sırrını başkasıyla paylaşmaması gerektiği gibi kendisine verilen bir sırrı da başkasıyla paylaşmaması gerekmektedir. Özellikle yöneticiler, devlet adamları ve padişahlar kendi sırlarını hanımlarından dahi gizlemişlerdir. Fatih Sultan Mehmet’in "Yapacağım işleri, sakalımın bir kılı bile bilse, onu kopartırım" dediği söylenir.

Sır saklamakla ilgili pek çok hadis vardır. “Bir kimse, etrafına bakınarak bir söz söylese, o söz dinleyene emanettir”¹⁴², “İhtiyaçlarınızı, sırrınızı saklamak suretiyle başarıya ulaştırınız. Çünkü, her nimet sahibi kıskanlıdır”¹⁴³, “Sırrını sakın kimseye açmayasın”¹⁴⁴

Bu bölümde verilen değeri de açıklayabilecek en iyi cümlelerden biri de emanete hıyanet etmemektir. Sır bir başkası tarafından bize verilmiş bir emanettir ve bu sırrı ifşa etmek hıyanet etmekle eşdeğerdir. İhanet eden kişi toplumda kabul görmez ve sevilmez.

¹³⁵ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Aydın Kitabevi, Ankara 1982, s.1139.

¹³⁶ Devellioğlu, s.1140.

¹³⁷ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s.375.

¹³⁸ www.lugatim.com

¹³⁹ **Luggat Osmanlıca- Türkçe Sözlük** www.luggat.com

¹⁴⁰ Mustafa Çağrırcı, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**.,cilt.37, 2009, s.113-115.

¹⁴¹ Çağrırcı, s.114.

¹⁴² Tirmizi,

¹⁴³ *Taberani, Mucemu's-Sağir, 2/149.*

¹⁴⁴ Buhârî, İsti'zân 46; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 145, (2482)

Fırsatı Kaçırmamak, Fırsattan Yararlanmak:

Otuz altıncı bâb iğtinam-ı fırsat ile yani fırsatı değerlendirme ile ilgilidir. Fırsat kelimesinin anlamı ise sözlüklerde “Müsait an, elverişli durum, uygun zaman, elden kaçırılmayacak faydalı vakit”¹⁴⁵ geçmektedir.

Esere göre firâset sahipleri bu dünyanın boş ve geçici olduğunu bilir ve içinde buldukları zamanı, ele geçen fırsatları değerlendirir. Zamanı iyi değerlenmek, boşa vakit harcamamak gerektiğinden söz edilir. Eser içindeki şiiirlerde bu konuyla ilgili “Ömrünün değerini bil, zira ki ansızın fırsat elinden kaçıp gidebilir”, “Akıllı insan, bu dünyadaki olan bitenlere çok itibar etmez; ömrü boyunca, bu âleme güvenip ona göre hareket etmez” gibi güzel sözlere yer verilmiştir.

Bu konudaki ayet ve hadislerle bakıldığında da zamanın kıymeti anlaşılakta, geçen her anın değerinin bilinmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. “*De ki: 'Allah'ın dilemesi dışında, kendim için zarardan ve yarardan (hiçbir şeye)malik değilim. Her ümmetin bir eceli vardır. Onların ecelleri gelince, artık ne bir saat ertelenebilirler ne öne alınabilirler*”¹⁴⁶, “Kıyamet günü, dört şeyden sual edilmedikçe, kulun ayakları (Rabbinin huzurundan)ayrılmaz: ‘Ömrünü nerede harcadığından, ne amelde bulunduğundan, malını nerede kazandığından ve nereye harcadığından, vücudunu nerede çürüttüğünden’¹⁴⁷, “Beş şeyden evvel beş şeyin kıymetini bil; İhtiyarlık gelmeden önce gençliğin, hasta olmadan önce sıhhatin, fakirlik gelmeden önce zenginliğin, meşguliyetten önce boş vaktin ve ölmekten önce hayatın”¹⁴⁸

Nitekim buradaki en önemli değer zamanı boşa harcamamaktır. Geçirilen her bir zaman kaybedilmiş bir zamandır ve geriye dönülmesi mümkün değildir. Gelecek ise henüz gelmemiştir. Bu sebepten yaşanan anın kıymetini bilmek ve bu vakti en iyi şekilde değerlendirmek gerekir.

¹⁴⁵ Abdullah Yeğin, **Yeni Lugat**, Hizmet Vakfı Yayınları, mobil uygulama

¹⁴⁶ Yunus, 10/49

¹⁴⁷ Tirmizi, Kıyamet: 1

¹⁴⁸ Buhârî ve Müslim

Hakları Gözetmek:

Otuz yedinci bâb olan ri'âyet-i hukuk hakları gözetmek demektir. Sözlüklerde hak “Batılın zıddı”, “Doğru, gerçek”, “Vacib ve lazım olan”, “Adalet”, “Herkesin meşru olan salahiyeti, iktidarı”, “Hakikate uygunluk”, “Geçmiş, harcanmış emek”, “Pay, hisse”¹⁴⁹, “Bir kimsenin, sorumluluğunu yüklenerek yaptığı bir işin maddi karşılığı”¹⁵⁰, “Bir kimseye sarf edilen ve ancak ona layık olmakla ödenebilecek büyük emek ve gayret”¹⁵¹, “Varlığı ezelden ebede sabit olan, hiçbir değişikliğe uğramadan var ve daimî olan, Allah, Tanrı”¹⁵² şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Ahlâk-ı Muhsinî’de anlatılan ise ona layık olmakla ödenebilecek olan hizmet anlamına gelen hak kavramıdır. Burada ilk önce anne babaya duyulması gereken saygıdan bahsedilirken ayet, hadis ve güzel sözlerle bu hakların önemine vurgu yapılmıştır. Hz. Muhammed’in “Babası kendisinden razı olandan ben de razı olurum” sözüne gönderme yapılarak ana-baba hakkı anlatılmıştır. Yine onun ardından gelen “*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle*”¹⁵³ ayetinden bahsedilmiş, onlara saygının önemine atıf yapılmıştır. Metin bir ahlâk kitabından alıntı olduğundan “Cennet annelerin ayağı altındadır” hadisine de vurgu yapılmıştır.

Eserde ana baba hakkı dışında bir önemli hak da hocaların hakkıdır zira ilmin temeli onların çabalarıyla atılmıştır. “İlim üstadının hakkını unutma ki, ilim temeli onun çabaları üzerine atılmıştır”, “Eğer hayatında üstadının kahrını çekmediysen, ondan laf yemediysen; ümitlerin hepsi rüzgâr gibi gelip geçecektir”, “Hocasına sertlik ve edepsizlik yapan kişi, gün olmaz ki üzülp sıkılmasın” gibi sözlere yer verilmiştir.

Üçüncü hak ise yakın çevre ve komşunun hakkıdır. Kişinin kendi için istediğini komşusu için de istemesi, komşunun ve fakirin hakkını gözetip

¹⁴⁹ Bu bölüme kadar olan alıntı Yeğîn’in adı geçen lügatinden alınmıştır.

¹⁵⁰ Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, **Kubbealtı Lügati**, www.lugatim.com

¹⁵¹ Kubbealtı, mobil uygulama

¹⁵² Kubbealtı, mobil uygulama

¹⁵³ Kur’an, İsra, 17/23

ihtiyacını sorgulaması gerekmektedir. “Ey insan, karnını değişik yiyeceklerle doyuruyorsun; huzursuz ve acılar içinde olan açları da hatırla. Sen gece boyu rahat yatıp uyurken o inlemekte; sen kendin söyle bu İslamiyet’e uygun mudur” şeklindeki sözler eserde yer almaktadır. Allah nasıl kendisinden bir şey isteyen boş çevirmemeli, kul da kendisinden isteyen boş çevirmemeli, ona elinden geldiğince yardım etmelidir. Ayette “.....ve bir şey dileyeni boş çevirme, azarlama”¹⁵⁴ denilmekte, “Yanımdan geçen yoksulun bile senin üzerinde hakkı vardır” söylemlerinden bahsedilmektedir.

Bu konudaki bazı başka ayetler de şunlardır: “Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi. Bol rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere verip de bu hususta kendilerini onlara eşit kılmazlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?”¹⁵⁵, “Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma”¹⁵⁶, “O halde sen, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Allah'ın rızasını isteyenler için bu, en iyisidir. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”¹⁵⁷, “Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri ne olur)diye korkacak olanlar (yetimlere haksızlık etmekten)korkup titresinler; Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler”¹⁵⁸, “Kıyamet günü yakınlarınız ve çocuklarınız size fayda vermezler. Çünkü Allah aranızı ayırır. Allah, yaptıklarınızı görendir”¹⁵⁹, “Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın! Anneye, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya ve ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine)iyi davranın! Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez”¹⁶⁰

Hakkı gözetmek yukarıda anlatılan adalet kavramıyla benzer. Burada da işi ehline, layık olana teslim etmek gerektiği anlatılır. Bunun yanında anne ve babaya öf bile dememek, onların gönüllerini hoş tutmak lazımdır. Yine komşunun bile hakkını verirken komşusu açken tok yatan bizden değildir düsturuyla hareket etmek gerekir çünkü her birinin üzerimizde hakkı vardır.

¹⁵⁴ Kur'an, Duha, 93/10

¹⁵⁵ Kur'an, Nahl, 16/71

¹⁵⁶ Kur'an, İsrâ, 17/26

¹⁵⁷ Kur'an, Rum, 30/38

¹⁵⁸ Kur'an, Nisa, 4/9

¹⁵⁹ Kur'an, Mümtehine, 60/3

¹⁶⁰ Kur'an, Nisa, 4/36

İyilerle görüşmek, arkadaşlık etmek:

Otuz sekizinci bâb Sohbet-i Ahyâr'dır ve iyilerle görüşmek anlamına gelir. Sohbet kelimesi sözlüklerde “İki veya daha çok kimse arasında karşılıklı olarak dostça, arkadaşça yapılan konuşma, hasbihal, musahabe”¹⁶¹, “Arkadaşlık etme, birlikte bulunma, arkadaşlık”¹⁶², “Konuşma, sevilen kimselerle yapılan toplantı”¹⁶³, “Birlikte oturup hakikat üzerine konuşma”¹⁶⁴ gibi anlamlara gelir.

Eser içinde verilen özlü sözlerle konular pekiştirilmiştir. Burada edinilen dostların iyi ve bilgili olması, cahil ise dost olunmaması gerektiği ile ilgili verilir. Cahil ile edilen sohbet zamanı verimsiz hale getirirken bilgili kişilerin sohbeti gönül genişletmektedir. Devlet adamları cahil kimselerle sohbet edip zamanını boşa harcamamalıdır. “O dost ki kâmil bir insan ve ince ruhludur, insanın ruhuna huzur, gönlüne de rahat verir. Bilgisiz, cahil ve gaflet uykusunda olan kişi ile sohbet etmek, zaman geçirmek, öldürücü bir zehir gibidir, insanın katilidir.” İnsanlar bir zaman beraber oldukları kişilere benzerler. Bu yüzden padişahın meclisinde bulunan insanların seçkin olması gerekmektedir. “Aktarın yanına git ki onun güzel kokularından kıyafet etkilenip güzel kokar.” Hastalara karşı hoş sohbette bulunmanın faydasından bahsedilirken “Hastanın canı onun nefesinden tazelenir, ruhu adımlarından rahat bulur” denilmektedir.

İyi insanlarla görüşmenin, onların fikir ve tecrübesinden yararlanmanın birçok faydası vardır ki bunlardan biri onlardan öğüt almaktır. “Öğüt dürüstlük ve iyi niyetle verilirse, her duyan onu kabul edip uygular. Gönül sahibinin sözlerinde ruh olduğu için, her gönle akıp her ruhta kendi yerini bulabilir.” Bu konudaki bazı ayet ve hadisler de şunlardır: “*Ey îmân edenler! Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun*”¹⁶⁵, “*Kişi sevdiği ile beraberdir*”¹⁶⁶

¹⁶¹ Abdullah Yeğin, **Yeni Lugat**, Hizmet Vakfı Yayınları, mobil uygulama.

¹⁶² www.lugatim.com

¹⁶³ Yeğin, mobil uygulama.

¹⁶⁴ Yeğin, mobil uygulama.

¹⁶⁵ Kur'an, Tevbe, 9/119.

¹⁶⁶ Buhârî, Edeb, 96.

Kötülükleri ortadan kaldırmak:

Otuz dokuzuncu bölüm def ‘-i eşrâr olarak isimlendirilmiş, kötülüğü yok etme anlamına gelmektedir. Bu bölümde de iyi insanlarla oturup kalkmaktan bahsedilmekte, bunu yaparken ayet hadis ve özlü sözlerden yararlanılmaktadır. “Devlet sahibi olanlarla oturup kalk, onlarla zaman geçir ki; bir diken, gülün yanında kala kala bahar havasını alır”, “İnsanlar tarafından kabul görmeyen, toplum tarafından hoş karşılanmayan kişilerle oturup kalkma ki, sirke içerek kimsenin ağzı tatlanmaz”, “*Ey akıl sahipleri ibret alın*”¹⁶⁷, “Zulümden kaçın. Zira zulüm, kıyamet günü karanlıklar olacaktır”¹⁶⁸, “*Allah’ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!*”¹⁶⁹, “*Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.*”¹⁷⁰, “*Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın*”¹⁷¹, “Kulağını ve dilini dedikodu için kullanma, kulağını ve dilini insanların kötülüklerini dinleyip konuşmaktan temizle”, “İnsanlar hakkında gıybet ve dedikodu yapmaktan kaçın, başkalarının ayıplarını bulup söyleyen insanlardan uzak dur”, “Ateşin odunu yediği (yaktığı) gibi, haset de iyilikleri yer (yok eder)”, “Kıskanç kimseye kıskançlığı Allah tarafından (o kötü huyunun cezası şeklinde) zahmet ve belâ olarak yeter”

Hizmet edenleri yetiştirmek, eğitmek:

Kırkıncı bâbda yer alan hizmet kelimesi sözlükte¹⁷² “Birinin işini görme, başkalarına ait yapılması gereken günlük işleri yapma”, “Bir kimsenin yapmakla sorumlu tutulduğu iş, kendisine verilen görev”, “Bir kimse veya bir şeyin iyi durumda bulunması için yapılması gereken bakım”, “Bir işin yapılması için beden veya kafa gücü sarf ederek yardımda bulunma, yardım, katkı” anlamlarına gelir.

Burada özellikle idarecilerin adaletli olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Eğitilen kişilerin ihanet etmemesi için belli aşamalardan geçirilip terbiye edilmeye layık olduğuna bakılmalıdır. “Bir köpek yavrusu yetiştirmiştim, çok zamanımı almıştı ama o büyüyünce ayağımı ısırды”, “Her

¹⁶⁷ Kur’an Haşr, 59/2

¹⁶⁸ Müslim, Birr 56”

¹⁶⁹ Kur’an, Araf, 7/44

¹⁷⁰ Kur’an, Hücurat, 49/6

¹⁷¹ Kur’an, Hücurat, 49/ 12

¹⁷² Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, **Kubbealtı Lugati**, www.lugatim.com

kim ki onu eğitip terbiye etmeye niyetin var, öncelikle onu birkaç alanda sınamalısn. Eğer içinde potansiyel varsa, onu ilimlerle yükselt” gibi sözlere yer verilir.

Özetle bir siyasetname ve nasihatname özelliği taşıyan bu eser padişahlara ve diğer okuyanlara bazı konularda bilgiler vermektedir. Ahlâk kitabı olması yönüyle verdiği nasihatler değerler eğitimi açısından da önemlidir.

SONUÇ

Ahlâk kavramı yüzyıllar boyunca tüm insanlık için oldukça önemli bir kavram olmuştur. Kelime huy, tabiat, mizaç gibi anlamlara gelmesinden de zaten insanı insan yapan özelliklerdendir. Bu nedenle üzerinde çok düşünülmüş ve muhtelif eserler kaleme alınmıştır. Özellikle İslâmiyet'in kabulünden sonra yeni dinin emir ve yasaklarını öğrenmek, insan-ı kâmil olmak gibi amaçlarla ahlâk kitapları, nasihatname ve pendnameler, yine padişaha devlet işleriyle ilgili öğütlerde bulunmak için siyasetnameler yazılmıştır.

Bu ahlâki ve siyasî eserlerden biri de Hüseyin Vaiz Kâşifi tarafından kaleme alınan Ahlâk-ı Muhsinî'dir. Eser, Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l Muhsin adına kaleme alınmıştır. Eserde siyaset, adalet, gibi konular işlenmiştir. Kâşifi'nin bu Farsça eseri çok rağbet görmüş ve birçok dile çevrilmiştir. Edebiyatımızda 16. asırdan itibaren çevirilerine rastlanılan eserin bir tercümesini de 17. asırda Sarı Abdullah Efendi'nin oğlu Ömer Efendi yazmıştır.

Ömer Efendi tarafından yapılan bu tercümede, asıl esere bağlı kalınmış edep, adalet, firâset, siyaset, uyanıklık gibi konular işlenmiştir. Muhtevası bakımından ahlâk kitabı olması yanında bir siyasetname özelliği de taşıyan bu eser kırk bâbdan meydana gelmiştir. Bu eserde nasihatlerin padişah ve yöneticilere verilmesi ve o yolda pek çok ayet ve hadisten faydalanılması eserin bir siyasetname olduğunun göstergesidir.

Ömer Efendi eseri aslına uygun kalarak tercüme etmiştir. Yeri geldikçe konularla ilgili eski filozofların sözlerinden, Arapça- Farsça güzel söz ve şiirlerden yararlanılmıştır. Eserin barındırdığı ahlâkî unsurlar değerler eğitimi açısından da oldukça önemlidir.

NÜSHA TAVSİFLERİ VE METİN TESİSİNDE DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR

5.1. Nüshalar ve Nüsha Tavsifleri

5.1.1. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi 43 VA 717

197 varak olan bu yazmanın her yaprağında 18 satır bulunmaktadır. 200x145 – 155x85mm. ölçülerinde nesih hatla yazılmış, siyah meşin üzeri kâğıt kaplıdır. Eserin ilk sayfalarında mühürler vardır. Eserin 1b varağında onun Eğri Kalesi komutanlarından olduğu ve H. 1031/M. 1622 yılında vefat ettiği bilgisi bulunmaktadır. Eserin giriş kısmında dönemin padişahı Sultan II. Osman'a övgülerde bulunur, ilk varağında yer alan Farsça derkenarda Ömer Efendi'nin oğlu hakkında şu bilgiler yer alır: "Onun (Ömer Efendi) oğlu Abdullah ki- onun mahlası Abdî el-Bosnevî'dir- Mesnevî'nin 3. cildinin ve Cezîre-i Mesnevî'nin şârihidir."

5.1.2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 6298

146 varak olan bu yazmanın her yaprağında 20 satır bulunmaktadır. 275x170 mm ölçülerinde nesih hatla yazılmıştır. Deri ciltli, şemseli ve mikleplidir. Yıldızlı çizgili bir çerçeve ile çevrilmiştir. Eserin ilk yaprağında bir tuğra bulunmakta ve Tercüme-i Kitâb-ı Ahlâk-ı Muhsinîn Şeyh Hüseyin Vâiz Şârih-ul Mesnevî yazmaktadır. Müellif eserin son bölümüne Farsça bir dua ilave ederek metne son verir.

5.2. Nüshaların Değerlendirilmesi

Matbaanın henüz icat olmadığı zamanlarda bir kitabın çoğaltılabilmesi ancak el ile mümkün olmaktadır. Bu çoğaltma sırasında gerek cehalet gerek kasıt gibi nedenlerle her yeni kopyada farklılıklar ortaya çıktı. Bu farklılıklar asıl metinden uzaklaştırdı ve hâlis metni bozdu.

Tarihi bir metnin neşrinde en önemli mesele müellifin kaleminden çıkan asıl metne ulaşmak, bunun için de metin tenkidi yapmaktır. Eğer eserin birden fazla nüshası bulunmuşsa müellifin kaleminden çıkan nüshaya en yakın olan yazmalar esas alınarak tenkitli metin kurulur.¹⁷³

Ömer Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî isimli tercümesinin iki nüshası tespit edilmiş, bu iki nüsha karşılaştırılarak en doğru metne ulaşılmaya çalışılmıştır. K

¹⁷³ Ahmet Ateş, Metin Tenkidi Hakkında (Dâsîtân-ı tevârih-i âl-i Osman münâsebeti ile), *Türkiyât Mecmuâsı*, cilt. VII-VIII,1 1942, s.253-267.

nüshasında “bi't-Türkî” başlığıyla anılan Arapça- Farsça beyitlerin anlamı İ'de “tercüme” başlığıyla verilmiştir. Yine İ nüshasında bazı beyitlerin tercümesi verilirken K'de bu tercümelerin bazıısı atlanmıştır.

5.3. Tenkitli Metnin Kurulmasında Esas Alınan Usûl

Klâsik Türk edebiyatında genellikle Arap harfli bir metin neşri yapılırken transkripsiyon ya da çevriyazı diye anılan sistemin kullanılması bir kaide gibi olmuştur. Transkripsiyon yapılırken esas alınacak usul ve esaslar, çevriyazıda Arapça ve Farsça birleşik kelime, edat, ön ek ve son eklerin yazımı ile çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.¹⁷⁴

Arapça ve Farsça kelimelerin imlasında Ferit Devellioğlu' nun *Osmanlıca-“Türkçe Ansiklopedik Lûgat”* adlı çalışma esas alınmıştır.¹⁷⁵

Arap harfli metinlerin ilmî neşri hususunda teklifleri en çok kabul gören İsmail Ünver'in çevriyazı konusundaki görüşleridir.¹⁷⁶ Burada yazar tarafından görülen tutarsızlıklar izah edilmiş ve yeni tekliflerde bulunulmuştur. Bu çalışmada genel bir kaide olması için İsmail Ünver'in önerilerine bağlı kalınmıştır.

Metinde yer alan ayetler Arapça asıllarıyla verilmiştir. Meali, sure adı, sırası ve ayet numarası dipnotta gösterilmiştir. Türkçeye çevirileri sırasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân-ı Kerim meali esas alınmıştır.

Metnin meydana gelmesinde daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için noktalama işaretleri kullanılmıştır. Eserdeki ayet ve hadisler transkribe edilmemiş, Arap harfleriyle yazılmıştır. Bu ayet ve hadislerin Türkçe karşılıkları dipnotlarda gösterilmiştir.

Metinde geçen Arapça ve Farsça ibare ve şiirler Arap alfabesiyle yazılmış, çevirileri dipnotta gösterilmiştir. Farsça şiirlerin çevirisinde Fatih Koyuncu'nun “Azmi Pir Mehmed'in Enisü'l Ârifin'i (İnceleme- Tenkitli Metin)” adlı doktora

¹⁷⁴ Bk. İsmail Ünver, “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Türkoloji Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 1, Ankara, 1993, s. 51-89; İsmail Ünver, “Arap Harfli Türkçe Metinlerin Çevrisinde Karşılaşılan Yanlışlar, (Bu makale I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu'nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara, tebliğ olarak sunulmuştur.); İsmail Ünver, “Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Sorunlarımız”, **Türk Dili**, Sayı: 500, s. 118-126; Tunca Kortantamer, “Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üni. Fen-Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul, 1993, Cilt: VII, s. 253-267; Ahmet Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman Münasebeti İle)”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: VII-VIII, 1942, s. 253-267; Osman Horata, “Klâsik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler”, (Bu makale I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu'nda – 17-18 Ocak 1992 İlesam, Ankara – tebliğ olarak sunulmuştur.)

¹⁷⁵ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1999.

¹⁷⁶ İsmail Ünver, **Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler**, s. 51-89.

tezinden faydalanılmıştır.¹⁷⁷ Metin içerisindeki “şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem” gibi bilindik ifadeler transkribe edilmiştir.

Metinde yer alan Arapça- Farsça ibareler, cümle ve şiirler metinde Arap harfleriyle yazılmış ve Türkçe karşılıkları verilmiştir. Farsça bazı kelimelerde görülen vâv-ı ma’dûle (ˆ) işareti ile gösterilmiştir. Mesela h’ah, h’ace gibi.

Her iki nüshada da manzumeler bittikten sonra nesir bölümüne geçilirken “Nesr” başlığı verilmiştir. Manzumelere geçişte yazılan “Beyt, Şiir, Nazm” başlıklarının yazımında birlik vardır.

Kütahya Vahidpaşa İl Halk Ktp. 43 Va 717 nüshası için “K” İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü TY nr. 6298 nüshası için “İ” kısaltmaları kullanılmıştır.

Metne esas alınan K nüshasının varak numaraları parantez içinde gösterilmiş () İ nüshasının ise köşeli parantezle [] metne dâhil edilmiştir. Nüsha farklılığı bulunan ibareler arasına iki nokta konmuş ve bunlar dipnotta belirtilmiştir. Bir nüshada eksik olan ibareler varsa - işaretiyle gösterilmiştir.

¹⁷⁷ Fatih Koyuncu, Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i (İnceleme- Tenkitli Metin) MCBÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa, 2016.

KAYNAKÇA

1. Açıkel, Fatih, **Yunus Emre'nin Eserlerinde Değerler Eğitimi Unsurları**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.
2. Akün, Ömer Faruk, “Âlî Mustafa Efendi Maddesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, cilt. 2, 1989.
3. Albayrak, Nurettin, Enûşirvân, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 11, 1995.
4. Altınpay, Hüseyin, “**Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi**”, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2008.
5. Arpa, Recep, **Tâhirü'l Mevlevî'nin Tefsîr-i Hüseyinî Tercümesi'nden Bir Numûne**, Usûl, Cilt.1 Sayı:21.
6. Atabek, Erdal, **Tüketilen Değerler ve Gençlik**, 2. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2011.
7. Ateş, Ahmet, Metin Tenkidi Hakkında (Dâsîtân-ı tevârih-i âl-i Osman münâsebeti ile), **Türkiyât Mecmuâsı**, cilt. VII-VIII,1 -1942.
8. Atmaca, Veli, “**Hadisleri Bakımından Siyasetnâmeler**”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:8, s.46, 2003.
9. Avcı, Nazmi, **Toplumsal Değerler ve Gençlik**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007.
10. Avçın, Mehmet. **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî (1b – 99a) (İnceleme – Metin)**, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2011.
11. Birişik, Abdulhamit, **Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi' nin Mevâhib-i Aliyye' si**, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt. 17 Sayı.1, 2004.
12. Bolay, Süleyman Hayri “**Aşkın Değerler Buhranı**”, Değerler ve Eğitimi, DEM, İstanbul 2013.
13. Boltabayev, Saidbek, **Tasavvufî Şahsiyet olarak Hüseyin Vâiz Kâşifi, Uluslararası Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. yy. Medeniyet Merkezi Konya Sempozyumu**, Konya 2018.
14. Bozkurt, Nahide, Hârûnürreşîd, **TDV İslam Ansiklopedisi**, cilt 16, İstanbul, 1997.
15. Bursalı Mehmed Tâhir, **Ahlâk Kitaplarımız** (haz. Mahmut Kaplan,], Malatya 2002.

16. Ceyhan, Âdem, **Bedr-i Dilşad**’ın **Murâd-nâmesi I-II**, MEB. Yay. İstanbul 1997.
17. Ceyhan, Âdem, **On altıncı Asır Osmanlı Alimlerinden Azmî Pir Mehmed Bey ve Divanı**, Manisa 2006.
18. Ceyhan, Âdem, **Hazreti Ali’nin Yüz Sözü Gül-i Sad-Berg**, Buhara Yay., 2015.
19. Çağrııcı, Mustafa, **“Ahlâk”**, Cilt: 2, **Türkiye Diyanet Vakfı**, İstanbul, 1989.
20. Çağrııcı, Mustafa, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.**, 2009.
21. Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Aydın Kitabevi, Ankara 1982.
22. Doğan, Recai, **Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketleri Batılılaşma Açısından Tahlili**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998.
23. Doğan, Enfel, **Şeyhoğlu Sadrüddin’in Kabus-nâme Tercümesi ve Eserdeki Fonetik Unsurlar Üzerine Bazı Tespitler**; (Uluslararası EAT Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri - İÜ 2010, Editörler: Mustafa Özkan, Enfel Doğan,) İstanbul, 2013.
24. Doğrul, Ömer Rıza, **Kelile ve Dimne Çevirisi**, MEB Yay., Hint Klasikleri, İstanbul 1945.
25. Ekinci, Ramazan, **16. Asırda Yazılmış Mensur Bir Nasihat-Nâme**: Abdülkerim Bin Mehmed’in Nesâyihü’l-Ebrâr’ı, Turkish Studies -Cilt 7/2 Spring 2012.
26. Erdoğan Merçil, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Mahmud-ı Gaznevi Mad., cilt.27, 2003.
27. Gökalp, Ziya, Türklerde Ahlâk, **Türkler**, cilt 3, Ankara, 2002.
28. Hökelekli, Hayati, **Psikoloji Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler**, Dem Yay., İstanbul 2013.
29. İmamoğlu, Ragıp, **İyilerin Ahlâkı**, Doğu Matbaası, Ankara 1965.
30. Kant, Immanuel, **Eğitim Üzerine**, çev.Ahmet Aydoğan, Say Yay., 5.Baskı, İstanbul, 2016.
31. Karaismailoğlu, Adnan, **“Bostân”**, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, cilt. 6, İstanbul, 1996.

32. Kartal, Ahmet, “**Sa’dî-i Şîrâzî’nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümeleri**”, Bilig, Kış, 2001.
33. Kılıç, Recep, **Ahlâkın Dini Temeli**, Ankara 1996.
34. Kiraz, Celil, **Kur’ân’da Ahlâk İlkeleri / Tevrat Zebur ve İncil’le Mukayeseli Bir Çalışma**, Emin Yay., Bursa, 2007.
35. Koyuncu, Fatih, **Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed’in Enîsü’l-Ârifin’i**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Sayı:41, 2015.
36. Koyuncu, Fatih, **Azmî Pir Mehmed’in Enîsü’l-ârifin’i (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Doktora tezi, Manisa 2016.
37. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, **Kubbealtı Lugati**, www.lugatim.com
38. Kurtuluş, Rıza, “Keykâvus b. İskender” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, cilt. 25, Ankara ,2002.
39. Levend, Agah Sırrı, “**Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız**”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963.
40. Luggat **Osmanlıca- Türkçe Sözlük**, www.luggat.com
41. MEB **Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı**, 2017.
42. Mehmet Ali, Aynî, **Türk Ahlâkçıları**, Kitabevi, İstanbul 1993.
43. Özaydın, Abdülkerim, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul,1995.
44. Özek, Ali, **Hadislerle Ahlâki Davranışlar**, İstanbul, 1987.
45. Özkan, Mustafa, **Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs’ın Gülistan Tercümesinde Söz Yapımı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53, İstanbul 2016.
46. Özkan, Mustafa, “**Manyâş Mahmûd’un Manzum Gülistan Tercümesi ve Yeni Bir Nüshası**”, Turkish Studies, Volume 9/9, Ankara 2014.
47. Öztürk, Mürsel, **Farsça Dilbilgisi**, Murat Kitabevi, Ankara, 2007.
48. Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
49. Soykan, Ömer Naci, “**Genel Geçer Bir Ahlâk Olanaklı Mıdır?**”, Değerler ve Eğitimi, DEM, İstanbul 2013.
50. Sucu, Nurgül, **Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2006.

51. Sümbüllü, Yusuf Ziya, “**Türk-İslam Kültüründe Nasihtname İçerikli Eserlere Genel Bakış**”, *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 2015.
52. Sümbüllü, Yusuf Ziya, “**Türk-İslam Kültüründe Nasihtname İçerikli Eserlere Genel Bakış**”, *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015.
53. şahinoğlu, M. Nazif, “**Ahlk-ı Muhsin**”, DİA, cilt.2, **Türkiye Diyanet Vakfı** Yayınları, İstanbul, 1989.
54. şenlik, Mehmet, **İslm’a Göre Siyasi Otorite**, Doğru Haber Gazetesi, 2014.
55. Tekin, İşhak, **İnsan-ı Kmil Anlayışı Bağlamında Ahlk Eğitimine Kuramsal Bir Yaklaşım**, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2018.
56. **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 10.Baskı, Ankara 2005.
57. Uludağ, Süleyman, **Türkiye Diyanet Vakfı İslm Ansiklopedisi**, , cilt.13, 2009.
58. nver, İsmail, evriyazıda Yazım Birliği zerine neriler, *Türkoloji Dergisi*, cilt.XI, sayı.1, Ankara, 1993.
59. Yazıbaşı, Muhammed Ali, **Klasik Osmanlı Döneminden Cumhuriyet’e Osmanlı’da Ahlk Eğitim ve ğretimi**, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2014.
60. Yeğin, Abdullah, **Yeni Lugat**, Hizmet Vakfı Yayınları, Mobil Uygulama
61. Yıldırım, Nimet, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008.

Transkripsiyon Alfabeti

ا	ā /e/ a	ض	z, ḍ
ب	b	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	ṯ	ع	ʿ
ج	c	غ	ġ
ح	ḥ	ف	f
خ	ḫ	ق	q
د	d	ك	ḵ/k
ذ	ẓ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	ه	h/e/a
ش	ṣ	و	v/u/o/ü/u
ص	ṣ	ی	y/ī
ع	ʿ		

IV. BÖLÜM

METİN (vr. 98 b- 198 a)

[K 97b] [İ 74-a]

Bāb-ı sî vü düvvüm der-siyāset

Ve ol zabt eylemek ve nesağ üzre dinmeklikdür ve siyāset iki nev' dūr. Biri kendü nefsi siyāseti ve biri gayruñ siyāsetidür. Ammā siyāset-i nefis ahlāğ-ı zemīme def' i ve evşāf-ı hamīde kesbidür ve siyāset-i gayr iki kısmdur. Biri siyāset-i havāş-ı muqarrebān-ı dergāh ve anlaruñ zabt ve nesağıdır ve biri siyāset-i 'avām ve re'āyādur ve kısm-ı evvel kırkıncı bābda zikrolunsa gerek. Lākin ikinci kısm bu vech üzredür ki bed-fi' l ve yaramazları peyveste tersān u hirāsān dutalar¹⁷⁸ ve eyü girdār olanları ümīd-vār dutalar. Büzürc Mihr'den şordılar: “Kağı pādīşāh büzürgvār-terdür.” Eyitdi: “Oldur ki bī-günāh olanlar andan emīn ü şādān ve günāhkārlar tersān u hirāsān olalar. Hānde-i tiğ-ı [İ74b] berğ-nīşānı sitemkārān müdbir giryesiyle muqterin ve bārikā-i nesīm-i feyz-resān-ı bārān-ı in'ām¹⁷⁹ birle dervīşān müsteħağ-ı muqārin olalar.”

Melik Hūşeng dimişdür ki: “Ben Hudā'dan ferhengān ve muşliħān [K98a] üzre bir raħmetem ve bedān u müfsidān üzre ħışm-ı Hūdā'yem. Nīş-i kaħrum nūş-i lütfum ile āmiħtedür ve zehr-i heybetüm kağd-ı merħametüm birle elf olmuşdur.”

Beyt:

ترياق وزهر هر دو مراد رخزانه است

انرا بدو ستان دهم این را بدشمنان¹⁸⁰

Ve ħükemā dimişlerdür ki medār-ı ordu-yı 'ālem siyāset üzerindedür ve ol girü cihān-ı kevn ü fesād zabtçılığı birle bağlanmıştır. Eger zabt u siyāset olmayaydı kār-ħāne-yi cihān müħimmātı nesağ u revnāğ üzre olmazdı¹⁸¹ ve eger kār-nūn-ı te'dib ü ta'zīb olmayaydı dār-ı dünyānuñ kesb ü kārı helākluğa yüz dutardı¹⁸². Bir dürlü iş bitmezdi.

¹⁷⁸ dutalar K: tütalar İ

¹⁷⁹ in'ām İ: ibgām K

¹⁸⁰ “Zehir ve panzehir ikisi de aynı kaynaktan elde edilse de biri dosta biri düşmana verilir.”

¹⁸¹ olmazdı İ: olmaz K

¹⁸² dutardı K: tütardı İ

Naẓm:

از سیاست نظام یابدملك
183 بی سیاست حلل پذیر بود
نسق کار های عالم را
184 از سیاست نا کزین بود

Eger ki ‘arūsı *إِلَّا بِالْعَدْلِ* 185 güzel ma‘nādur. Ammā
186 *لَا عَدَلَ إِلَّا بِالسِّيَاسَةِ* pirāyesiz¹⁸⁷ düzensiz olur çāre degildür. Her
bir pādişāh ki “الرياسة ضعف السياسة” 188 muḳtezāsından bī-ḥaber
ola, erkān-ı memleket tīzlik üzre tezelzül ḳabūl eyler ve salṭanat
esāsına ḥalel gelür. Zīrā ziynet-i milk ü millet ve maşlahat dīn ü
devlet siyāsetdedür.

تیغ سیاستست که رخسار ملك را
189 سازدجهان فروز و در خشان چو آفتاب
معماری سیاست اکر بی مدد کند
190 [K98b] کردد جهان زسیل جفاوستم خراب

Hiç Ḥaḳ şerī‘at ḳā‘idesinsüz kendü merkezinde ḳarār
dutmaz ve zābıṭa-i siyāsetsiz şer‘ u din işi intizām pezīr olmaz.

Beyt:

کر تیغ سیاست سلاطین نبود
191 در عالم خاکی اب خوش کس نخورد

Pes siyāset-i melik [İ75a] muḳavvī-i şer‘ ve aḥkām-ı şer‘
revāc-ı milk olur.

Ḳıṭ‘a:

سرسبزی نحال سعادت بیباغ ملك
192 بی چشمه سار شرع مطهر روامدار

¹⁸³ “Siyaset ile memleket düzen bulur; siyaset olmayınca da işler aksar, sıkıntıya uğrar.”

¹⁸⁴ “Siyaset ile memleket düzen bulur; siyaset olmayınca da işler aksar, sıkıntıya uğrar.”

¹⁸⁵ “Adaletsiz mülk olmaz.”

¹⁸⁶ “Siyaset olmadan adalet olmaz.”

¹⁸⁷ pirāyesiz İ: pirāyesinsiz K

¹⁸⁸ “Reisliğin tehlikesi yönetimdeki zayıflıktır.”

¹⁸⁹ “Siyaset kılıcı memleketin yüzünü, güneş gibi nurlu ve güzel yapar.”

¹⁹⁰ “Dünyada siyaset olmasa düzen adına bir şey olmaz, dünya zulümlerle yıkılıp gider.”

¹⁹¹ “Sultanların siyaset kılıçları olmasa, bu dünyada huzurla bir su bile içilmez.”

ليكن زلالِ چشمهٔ دينِ كَيِ روآن ستود
193 بي سايهٔ سياستِ شاهانِ كامكار

Ve fī nefsi'l-emr medār-ı millet odur ve qarār-ı memleket anuñladur.

Hadīşde gelmişdür ki eger pādişāh olmayadı ba'zı ādemiyān biri birin yirlerdi, ya' nī helāk ü nā-būd ederlerdi ve kimse sükün u ārām bulmazdı ve milk ü milleti siyāsetden ğayr ile zabt eylemeye güç yetmezdi.

Getürmişlerdür ki hulefādan biri minber üzre çıkdı. Bir tiğ çekmiş ve bir Muşhaf el üzre dutmuş olup hutbe eşnasında eyitdi: “Ey merdümān-ı nīkān size bu Muşhaf besdür¹⁹⁴ ve sizin yaramazlarıñız bu kılıçdan ğayr ile doğrulmazlar.”

Қıт'а:

سياست اتشي با شد كه انرا
ز بهر بد سكالان بر فروزند
چو ايشان ميروزندانش ظلم
195 همان بحتر كه ايشانرا بسو زند

Bi't-Türki:

Siyāset āteş-i sūzandur anı
Yaramazlar içün ancak yaqarlar
Çün anlar āteş-i zulmi çaqarlar
Ol āteş birle anları yaqarlar

[99a]

Erdeşir Babek ulu pādişāh anuñ birle olmuş idi ki anuñ siyāset-i mi'mārı memleketi ma'mūr itmiş idi ve heybet-i şemşiri bī-dādlik ve sitemkārlik bünyādını şehr ü vilāyetden taşra itmiş idi.

Қıт'а:

تاخت از بيم قهر او فتنه
196 زان سوي نيستی بصد فرسنگ

¹⁹² “Memleket bahçesinde, saadet ve mutluluk fidanın yeşilliği, din nehrinin temiz ve kutsal suyu sayesinde.”

¹⁹³ Bu din çeşmesinin saf ve berrak suyu nasıl daima akıcı kalabilir? Hedefine ulaşmış, mutlu padişahların siyaseti sayesinde...”

¹⁹⁴ besdür K: pesdür İ

¹⁹⁵ “Siyaset öyle bir ateştir ki, onu kötü niyeti olan, anlamaya niyeti olmayanlara yakarlar. Bunlar zulüm ateşini yaktıklarında, bu siyaset ateşi de onları yakıp kül eder.”

¹⁹⁶ “Onun kahrından dünyanın her tarafına fitneler yayıldı ve her yerde hareketlilik oldu.”

رفت از صیقل سیاست او
197 ژنك ظلم از رخ جهان دورنك

Bir gün¹⁹⁸ rünūd u evbāşdan biri bir deste gül¹⁹⁹ ʤamgaç ʤan ʤıdmetine getürdi. Sultān deste-i güli aldı ve eyitdi: “Bu gülleri ʤandan getürürsün?” Eyitdi: “Gülzārlardan dirmişim.” Eyitdi: “Senün milkünğ midür o gülzārlar?” Eyitdi: “Degül.” Eyitdi: “Ya mālikinden şatun [İ 75b] aldun mı?” Eyitdi: “Bu şehirde gül şatun alınmaz. Zīra gül bunda ʤıymetsizdür.” Sultān te’emmül buyurdı ve Eyitdi: “Her kim destürsuz kimsenün bāğına varur ve gül devşirür²⁰⁰ ve ʤudreti yeter ki şāhibü izinsiz bāğ içine gire ve mīve ʤıķara ve bu gūne‘amellerden ğayrı şūretler dağı mutaşavverdür” didi ve ʤükm eyledi ki ellerin keseler ve ekābir-i ‘ulemā ve ğayriler ʤok²⁰¹ şefā‘at eylediler. Tā bir barmaķ kesmek üzre iktifā itdürdiler ve ʤamgaç ʤan her zaman bī-bāk²⁰² olan rind ü ʤallāşları ʤatlı etdürürdi. Bir gün bu gūne cemā‘at dervāze-i şehir ʤapusunda yazdılar²⁰³. Biz ol giyāhlaruz her ne ʤadar başımız keseler, artuķ oluruz. [99b] Bu ʤaber sultāna irişdü. Buyurdı tā ol ʤať yānında yazdılar ki biz dağı muntazır örüdurmuş ol bāğbānız ki bāğ içinde her muđālif ve yaramaz ki biter ve baş ʤaldurur anı²⁰⁴ biķerüz.

Beyt:

هر خار كه سر بر زند از كلشن ملك

205 في الحال سرش به تيغ بر باييد داشت

Ve dirler ki Hürmüz bin Nūşirevān kendü ‘adline siyāset birle iķtirān vermiş idi ve kendü lütfına ʤaħr ile intizām kesdürmiş idi. Ki eyüleri oğşadı ve yaramazları rüsvā iderdi.

197 “Onun siyasetinin etkisi altında bu iki yüzlü dünya yüzünden zülüm rengi temizlendi.”

198 bir gün K: bir gün ki İ

199 bir deste gül K: deste gül ki İ

200 devşirür İ: dirşirür K

201 ʤok K: ʤok - İ

202 Bi-bāk K: pāk İ

203 yazdılar K: yazdılar ki İ

204 anı İ: anı - K

205 “Memleketin bahçelerinde dikenin ucu bile görünse, hemen kılıçla kafasını koparmak gerek.”

Beyt:

زده سیاست اوکاروان ستم

206 کشیده مرحمتش خوان عدل در عالم

Bir vaqt anuñ riqabdārı bir bāğa girdi ve bī-icāzet bāgbān bir şalkum üzüm qopardı ve bāgbān atı dizginüñ dutdı ve Eyitdi: “Hoşnūd eyle beni ve illā şehzāde-yi Hürmüz qatında senden tazallum iderüm.” Ğulām ana bir nesne virdi ve ol rāzı olmadı.

El-kışşa Hürmüz qorqusından bir altun bāgbāna virdi. Hükemā dimişlerdür ki salţanat niĥāl-i dıraĥt mişālinde²⁰⁷ ve siyāset şu meşābesindedür²⁰⁸. Pes lāzımdur dıraĥt-ı salţanat kökini ilā ğayr-ı niĥāye [İ 76-a] su ile tazelıyeler. Tā kim baĥār emn u emān ile dola ve şemere-i salţanat ĥāşıl ola ve netice bula.

Qıţ‘a:

خوش ان شحریاری که از روی دانش

تامل کند در کتاب سیاست

سر تیغ اوکلشن سلطنت رأ

209 تر اوتازه داردباب سیاست

Ve bilmek gerekdür salţanat anuñ mevķi‘indedür ki bir cemā‘at ĥaqqında [K99a] vāķı‘ ola ki siyāsete istiĥkāk bulmuş olalar ve ol āzār-pişe ve bed-endişe şāĥibi bir ğürühdur.²¹⁰ Mār u ‘aķreb gibi anlaruñ zararı ĥāş u āma irişür ve bu ĥadış-i şerif bu ğüneler ĥaqqındadır.

“كُلُّ مُؤْزِطْبَعًا وَجَبَ قَتْلُهُ شَرَعًا قِيَاسًا عَلَى الْعُقْرَبِّ وَالْأَفْعَى”²¹¹ ve bu ĥadış-i şerifi a‘del-i selātin enārallahu berāhine'l-māzīn ve edāme milkehü'l-bāķīn²¹² Şeyh Sultān Üveys zamānında bir

²⁰⁶ “Onun siyaseti, dünyadaki zulüm kervanının yolunu kesmiş, âlemde merhameti adaletten kocaman bir sofraya açmış.”

²⁰⁷ mişālinde İ : meşābesinde K

²⁰⁸ meşābesindedür K : mişālinde İ

²⁰⁹ “O sultana ne mutlu ki, bilgeliği için siyaset kitabını okuyup onun üzerine düşünür. Böylesi bir padişahın kılıç ucu saltanat bahçesini, siyaset suyuyla hep taze tutar.”

²¹⁰ ğürühdur K : ğürühdur ki İ

²¹¹ Tüm eziyet eden kimseler öldürülmelidir. Tıpkı akrep ve yılanın öldürüldüğü gibi.

²¹² Allah geçmiş burhanlarını nurlandırın, ülkesini baki eylesin.

kimsenün hakkında şadır olmuş bir emr-i şerîfde yazmışlar. Bu maħalde münāsib olmağın kaydolındı ve selātin-den biri bir hakīme şordı ki ādemiyāndan müsteħaqq-ı siyāset kimlerdür. Eyitdi: “Hiçbir ādem müsteħaqq-ı siyāset degildür. Belki sibā‘ u hevām siyāset olunmağ gerek ya‘nī yırtıcı ve āzār u ziyān irişdürici dimekdür.” Pādiřāh eyitdi: “Bu söz ma‘nāsı rüşenter eyle” didi²¹³. Eyitdi: “Ey melik maħlūqātdan bir cemā‘at vardur ki ħayr-ı maħz ve maħz-ı ħayrdur ve anlardan dükeli nef‘ irişür, zarar irişmez. Anlar melā‘ike kısmıdur ve ba‘zıları vardur ki şerr-i maħz, maħz-ı şerdür ve anlardan dükeli zarar irişir nef‘ irişmez anlar gürg ve peleng ve mār ve kejdüm gibidür. Pes [K99b] ādemiyāndan her kim ħaşlet ve ħūy ve feriştegān dutar efdāl-i nev‘-i nāsdur ve her kim sibā‘ u hevām ṭabī‘at u siyretin dutar ol bed-terīn-i nev‘-i ħayvanātdandur. Ve ziyānterīn azār u gezend irişdiricilerdür. [İ 76b] Ve zarar-ı nās olanlar bu ‘ādāddandur ve ādemiyāndan rüsvā ve ħorluğla müsteħaqq-ı siyāset bunlardur.”

Қıт‘а:

سیاست پسندیده باشد بسی

214 و لیکن نکویم که بآھر گسی

بخور مردم آزار رآخون ومآل

215 که آز مړغ بد گنده به پړوبآل

Nitekim²¹⁶ ümem-i sālīfe zamānlarında Tūfān-ı Nūħ ve Fir‘avnda şudan ve Qārūn kışşasında yirden ġarğla ve riħ ü şā‘iķa ile olan siyāsetler maħallinde *Meşnevī-i Şerīf* in üçinci cildinde bu ma‘nāyı mutazammın²¹⁷ işāret vardur ki münāsib olmağın ma‘nāsı yazıldı.

Nazm:

Қаңғı қағм итсе қиһән иҗре ғурӯр

²¹⁴ “Siyaset bilmek çok iyi özelliklerdendir ama bunu herkesle konuşmamak lazımdır.”

²¹⁵ “İnsanlara eziyet eden kişilerin kanını da malını da ye; zira ki tavuktan daha çok etlenip butlanmışlar.”

²¹⁶ nitekim K : nitekim - İ

²¹⁷ mutazammın K : mutazammın -İ

Doğar anlardan nice dürlü şurūr
Dilden eyler bed-du‘ā’ āzādegān
Pes olur dürlü siyāsetler ıyān
Cümlesin dirsem beyān efzūn olur
Dil ciger nedür ki hāra hūn olur
Hūn olur hārā vü bārān efsered
Görümezsın anı ey a‘ mā vü red
Mū-be-mū görür zi-şırfe hırş-ı ins
Rağş-ı bī-mağşūd eyler hem çü hırş
Rağş anda kıl ki olasın şikest
Rīş-i şehvet penbesin yolğıl bedest
Ya‘ nī şehvet rişi bulduğça kemāl
Yol anı tā irmeye sağa zevāl
Her varağdan ‘ibret almağ hoşdurur [K100a]
Gerçi gāfil dir hayāli düş durur
Baş kulağın bağla ez-hezl ü dūrūğ
Tā göresin şehri cānuğda fūrūğ

Ammā nefsi emmāre ve şeytān tesvīlātı ile dīn ü dünyāya yaramaz hareketūn²¹⁸ dağı iki vechi vardur. Bi’l-bedīhe haṭā’ en yā naḥvet-i civānī ile kendüden haber bilmez yaramazlığı henüz kıyās eyler. Bir varṭaya düşer. Şuçuna mu‘terif ve Rabbīsine tā’ib olanlar haqqında çeşm-i başīret lāzımdur. Tā siyāseti şuça ve ‘uğūbeti günāha göre ideler ve dünyada ṭa‘n u teşnī‘ den ve āḥiretde²¹⁹ ‘uğubāt-ı ilāhīden ber-ṭaraf olalar. Getürmişlerdür ki Nūşīrevān zāmānında bir zālīm bir za‘īfe zulmen ṭābanca urur. Ol dağī Nūşīrevān ḳatında tazallüm eyler. Nūşīrevān buyurur. Tā siyāsetgāha iledüp boynıñ [İ 77-a] urdular. Havāşdan biri eyitdi: “‘Aceb dutdum melik ‘adlinden ki bir ādemi bu deñlü cināyetle bī-cān etdi.” Nūşīrevān eyitdi: “Ğalaṭ eylersin ki ben ādemiyi bī-cān eylemedüm. Ben mār u ‘ağreb öldürdüm.”

²¹⁸ yaramaz hareketin K: yaramaz hareket etmenin İ

²¹⁹ ahiretde K: ahirette dahi İ

Beyt:

کسي کي پيشه کر د ازار مردم
220 بمعنی بد ترست از مار او کژدم

Bi't-Türkî:

Şüretâ âdem kim ol müzî durur

Mâr u gejdümden beter kûzî durur.

Getürmişlerdür ki Hüsrev-i Perviz Büzürg Ümmid'den şordı ki bu halkdan siyâset t̄abaqâtından kimlerdür? Eyitdi: “Ey Melik [K100b] h̄alâyık beş t̄abaqadur. Evvel anlar ki kendü zâtında eyüldür ve halka eyülük irişdürürler. Anlara takvîyet irişdürmek gerek ve anlar ile şöbet eylemek gerek. İkinci bir cema'atdür ki kendüler²²¹ eyidür ammâ anlardan kimseye iyilük gelmez. Anları daḥî 'azîz dutmaq gerek ve ḥayra taḥrîş kılmak gerek. Üçüncü orta ḥallü bir gürüh kimselerdür ki anlar zâtında ne ḥayr var vü ne şer anlara ḥayr yolunu göstermek ve şerden taḥzîr etmek gerek. Dördüncü bir t̄a'ifedür ki anlar yaramazlardur. Ammâ yaramazlıkları kimseye irişmez anları ḥor u ḥaḳîr dutmaq gerek. Tâ yaramazlığı terk eyleyeler. Beşinci bir fırka-i d̄alledür ki hem bedlerdür ve hem halka muttaşıl anlardan yaramazlık irişür. Anları siyâset itmek lâzımdur va' d u va'îd andan şoḡra teḥdîd ile andan zârüret ile andan ḥabs ile ve zecr ile âḥir-i kâr rüsvâluḳla katl ü nâ-büd eylemek gerek. Fi'l-ḥaḳîḳa bu kısım âdem cinsini diri yürütmek koyun şürüsünde aç²²² ḳurdu yürütmek gibidür ve şamanda âteş gibidür.”

Beyt:

آتشي را که خلق از و سوزند

223 جز بکشتن علاج نتوان کرد

Ve fevâid-i siyâsetüḡ biri daḥî²²⁴ teskîn-i fitnedür ki merdüm-i fettân-ı şür-engîz çün görür ki [İ 77b] âteş-i siyâset t̄îzdür. Bir gūşede [K101a] mütevârî olurlar ve eger siyâset

²²⁰ “Halka eziyet etmeye başlayan kişi, aslında yılan ve akrepten beterdur.”

²²¹ kendüler İ : kendü K

²²² aç K : aç- İ

²²³ “O ateş ki bütün halkı yakabilir. Ondan ancak öldürüp kurtulursun. Söndürmekten başka şekilde kontrol altına alamazsın.”

²²⁴ dahi İ : dahi - K

işinde bir vehn ü fütür zühür bula hezār fitne ve fesād ayaga
kaldururlar ve her cihetden şūriş ve ğavgā peydā iderler.
Nitekim dimişler.

Nazm:

اكر سلطان نفر مايد سياست

225 زند هر نا كسي لاف رياست

بلا بر هم زند روي زمين را

226 نه دولترا بقاماند نه دينرا

چو مردم ضبط در کشور نه بينند

227 بجز فتنه ره ديگر نه بينند

Ve dağı dimişlerdür.

Beyt:

اكر نه هيبت شمشير پادشاه بود

228 چه شورها كه بيك دم ز شهر برخيزد

كسي كه دست چب خود ز راست نشينا سد

229 هزار فتنه چودستش دهد بز انكيزد

Ve bu halk-ı ‘ālem iki nesne ile şulh üzeredür. Ki kāmīlūğ
biri nazm itmişdür.

Arabī

صَلَاحُ الْعِبَادِ وَ رُشْدُ الْأَمَمِ

وَأَمْنُ الْبَرِيَّتِ مِنْ كُلِّ عَنَمِ

بَشْبِيْنِ مَا لَحْمًا تَأَلَتْ

بِحَرْقِ الْحَسَامِ وَرْتَقِ الْقَلَمِ

Bāb-1 sī vü sivvüm der-teyaqquz u bīdārī

Kār-ı memleket içre teyaqquz ve bīdārılık.

²²⁵ “Eğer sultan siyaseti layıkıyla yerine getirmezse, uygunsuz insanlar reis olup gücü ellerine almaya çalışacaklardır.”

²²⁶ “Bela yeryüzündeki düzeni bozacaktır ne devletten ne de dinden eser kalacaktır.”

²²⁷ “Halk memleketinde düzen ve güç görmezse, ancak fitne çıkarır.”

²²⁸ “Padişahın kılıcından korkmasalar bir anda şehirde binlerce fitne ve olay çıkar.”

²²⁹ “Sağ elini sol elinden ayırt edemeyen kişiler, binlerce fitne ve belaya sebep olur.”

Hāl-i ra'yyetden h̄ibret ü āgāhluḡdur ve 'adl-perver olan mülükden ma'hūd-ı müte'arīfdür ki müstaḡbirān mu'temed naşb buyurular ve mütefaḡḡiṣān-ı emīn intiḡāb ideler²³⁰. Tā gizlice²³¹ tecessüs ideler ve tefahḡuş-ı ḡālāt-ı memleket ve müḡimmāt-ı ra'yyet gösterüp ḡıll ü ḡışdan ḡālī ṣaḡīḡ ü ṣāfī ḡaberler mesāmi'-i 'aliyyeye [K101b] irişdüreler ve itḡılā'dan sonra anuḡ üzre sa'y göstereler ki tā her ḡalel ü zeel ki ma'delet bünyādında zāhir ola. Şalāḡ-pezīr olup meremmet bula. Andan evvelki dest-i tedārük anuḡ dāmen-i telāfī ve izālesine irişemeye. Tā ki emīn ola.²³²

Beyt:

باول توان کرد اصلاح کار

233 ازان پیش کز کف رود اختیار

Çok olmuşdur ki selātin-i nāmdār libās-ı mechül ile gicelerde [İ 78-a] taşrada gezmişler ve maḡfice bi'z-zāt tefahḡuş-ı ra'yyet ü memleket buyurmuşlar zīra çok ḡaberler olur ki muḡarrebān-ı dergāh-ı salḡanat anı işitmezler ve yāḡud kendi meşāliḡi ucından yā vaḡt ü zamān mülāḡazasıyla pādişāh-ı zıllullah ḡazretlerine dimezler. Yā dimeye güç yetirmezler ve ḡazret-i Dāvud 'aleyhi's-selāmdan naḡlolunur ki gicelerde tebdīl-i cāme ile bāzār u şehirler dolanırdı ve merdüm-i ḡarīb şüretinde görünürdü ve ba'zılardan nesne şorar ve eydürdi. Dāvūd sizünḡle ne nev'a mu'āmele eyler ve anuḡ nigerānı vü kārgerānı ne vech üzre sālīklerdür. Pes eger bir ḡalel irişecek maḡal görürdiyse fi'l-ḡāl anuḡ tedārük ü telāfisīne meşḡül olurdu ve sultān Maḡmūd-ı ḡāzī ḡaznevī'den [K102a] daḡı bunun gibi şüretler menḡüldür ki gicelerde taşra gelüp tecessüs-i aḡvāl iderdi ve çün bu şüret iştiḡār bula ki pādişāh-ı nāmdar maḡfice bi'z-zat taşra çıkup mütefaḡḡiṣ-i aḡvāl ü kārdir. İmkān-ı

²³⁰ intiḡāb ideler İ: öründileyeler K

²³¹ gizlice İ: tā gizlin K

²³² - K

²³³ “Olaylar tamamen kontrolden çıkmadan, işin başında düzeni sağlamak gerek.”

hařardur dirler ve ĥalk suĥūlet ile źabť u rabť olunurlar²³⁴. Bu bābda ulular ve zeyrekler dimiřler ve bir düstūr ĥomıřlardur. Ki sultān-ı cihāndārān lāzımdur ki bir münĥī-yi emīn mu‘temed ve yine ġaraź u bī-ġaraź ü pāk-ı i‘tikād ve dilhā‘h-ı bülend himmet ta‘yīn buyurular. řol vech üzre ki anuġ üzre bir kimsenüġ vuĥūf u itťılā‘ı olmaya ve anuġ mersūmını göġlü diledüġi üzre muĥarrer buyurular. Tā eger bir kimse anuġ aĥvāline vāĥıf ola. Altun virmek ile anı menĥec-i řavābdan döndürmeye ģādir olmaya ve münĥī ĥaĥķında gerekdür ki ne vaĥť dilerse pādiřāh nazārına gire. Ki ba‘zı aĥvāl olur ki tevaĥķuf ānda cā‘iz degildür ve ĥün bu minvāl üzre ola cüzī ve küllī aĥvāl üzre pādiřāh [İ 78b] vuĥūf bulur ve bundan řonra erkān-ı devlet ve a‘yān-ı ĥazret-i pādiřāhıġ bu řabaĥa taĥayyüdüne itťılā‘ bulular. Anlaruġ me‘āřı ĥiĥ řübhesiz gereġi gibi ola ve nā-řāyeste ‘ameller güm ola.

Nazm:

چه نیکو متاعیست کار اکھی

کزین نقد عالم مباداتی 235

[K102b] ز عالم کسی س ربرارد بلند

236 که درکار عالم بود هوشمند

Getürmiřlerdür ki bir pādiřāh kendü ĥāťırı řafĥası üzre tte‘ظیم لأمرا لله 237 naĥřını nigāřte itmiş ve raĥmet meydanında

الثفتت علي خلق الله 238

rā‘iyyetini efrāřte eylemiş idi.

Nazm:

ز عدل او شده باز سفید جفت کلنک

ز امن او شده مرغ سیه رفیق شغال

²³⁴ řabta gireler K : řabť u rabť olunurlar İ

²³⁵ “İşi bilmek ĥok iyi bir nimettir, ālem bu nakit sermayeden boşaltılmasın, mahrum kalmasın.”

²³⁶ “Bu dünyadaki işlerden başı dik bir şekilde ĥıkan kişi, akıllı ve uyanıkĥa davranandır.”

²³⁷ “Allāh’ın emirlerine sayġı gösteriniz.” (Bkz. Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, Kesit Yayınları, İstanbul 2013, s. 634)

²³⁸ “Allāh’ın yarattıklarına şefkat ediniz.” (Bkz. Yılmaz, s. 634)

نه ان فراز برد در هوا بدان چنگل

نه این دراز کند در زمین بد و جنکال

Ve anuḡ zamānında hiç kimsede zehre yoġıdı ki fısq u fücürdan bir ‘amel-i nā-pesendīde āşikār idebileydi. Anuḡ ümerāsından biri ki qadīmden ḡuḡūq-ı ḡızmet dutardı ve anuḡ bārgāhı ḡapusunda andan eski ḡul yoġıdı ve kendüyi sultāna şüret-i şalāḡda göstermiş idi ve maḡfīce fısquḡ envā‘ına meşġül idi ve hiç kimsede zehre yoġ idi ki andan şikāyet eyleye. Āḡir sultān bu ḡāl üzre vuḡūf buldı ve emekdār olmaḡ ile ‘ırzın şıyānet murād idindi ve diledi ki ol bābda aḡa mücāheret birle söyleye ki ekābirden aşāġire bu nev‘a kelimāt izḡārı ḡicāb-ı iḡtişāmı def‘ idüp meḡābet-i salḡanata müzirdür. Pes günlerden bir gün ol emīri taleb ḡıldı ve buyurđı ki baḡa bir murġ-i zarīf gerek ki anuḡ minḡārı sürḡ ve seri perleri siyāḡ ve [K103a] bāḡisi aḡ ola. Bu ḡuş peydāsına senden mā‘adā kimse ḡādir degildür. Ki sen zarāfet ve nezākete mālīksin. Emīr ‘aler-re’si vel-‘ayn talebinde iştıġālda olam” didi ve “gücüm [İ 79-a] yitdüġi üzre peydā idem. Ammā bendeḡe üç gün mühlet virilmek gerek.” Sultān “Mühlet virdüm” didi. Pes Emīr cüst ü cüy-ı murġ üzre meşġül oldı ve şehir ü nevāḡīde ancılayın murġ ele girmez. Nā-ḡār olup emīr pāye-i serīr-i salḡanata gelüp merāsım-i ‘tizāra temhīd virdi ve eyitdi: “Ey melik ol miḡdār ki makdūr-ı beşer idi buncılayın murġ tefahḡuşda cidd ü ceḡd ile sa‘y gösterdüm ve ḡazret-i a‘lā işāreti üzre ‘ivazında mu‘add vü müḡeyyā oldım. Bir ḡāl ile peydāsı müyesser olmadı.” Sultān buyurđı ki: “Benüm maḡlūbum bu gūne bir ḡuşdur ve ben bu şehir ü vilāyet iḡtiyārını senüḡ elüḡe virmişüm ve sen bu miḡdār nesnenüḡ taḡşīlinde ‘ācizsin ne cevābdur ve ne gūne ādemsin. Yüri, saḡa üç gün daḡı mühlet virdüm. Bu nevbet buncılayın ḡuşsız gelmeyesin” didi ve bir daḡı kerre emīr²³⁹ müteveccih oldı ve üç günden sonra teḡī dest girü geldi ve eyitdi: “Baş u cānum üzre şart iderim ki bunun gibi ḡuş bu şehirde ve bu

²³⁹ daḡı kerre emīr K: bir dahi emir tekrar İ

diyârda deyyâr ele girmez. Sultân buyurdu ki şehirden sen böyle mi haberdârsın. Elbetde bu şekil dört [K103b] kuş bir hânede vardır ve sen peydâsına kâdir degülsin yûri, var şehrûñ çâr-şû bâşı maşrıķ bazârından geç ve falan mescid kapusına ki irişesin. Şağ tarafı ki bir maħalledür ve ol maħallede bu nişânda²⁴⁰ bir kûçe vardır ve ol ötesi çıkmaz şoķağun ilerüsinde bir hâne vardır. Kâpusı mağrib cānibine açılır. Ol hâneye duħûl eyle ve bir şuffe ki cenûb tarafındadır teveccüh eyle. Anuñ şol tarafında bir hâne vardır ve derûn-i hânede bir ufaķ kâşâne vardır. Ol odanuñ kapusıñ aç içinde bir kafes göresin. Ol kafes yanından geç öte yanında şarı nemed örtünmüş bir kafes içinde dört mürğ-i zîbâ nev^c ki [İ 79b] ben dimişim. Bulup baña getüresün” didi. Emîr bu pâdişâhın bu gûne²⁴¹ āgâhlığına hayrân kaldı ve sultân katından taşra geldi ve destûr-ı mezbûr üzre ki melik nişân virmiş idi gitdi ve kafesi kuşlar ile ma^can bulup getürdi. Melik buyurdu ki ehl-i hükûmet gerekdür ki kendi hükûmeti kârhânesinde yâ^cnî şehir ü vilâyetünde bu gûne haberdâr ola ki ben haberdârim. Ol emîr ki bu kelâmı pâdişâhdan işitdi ‘aķlı başından gitdi ve kendü de endîşe eyledi ki bir pâdişâh ki bāzâr ve kûçeden ve hâne-i şehirden buncılayın haberdâr ola. İmkân dutar ki [K104a] benüm a^cmâl-i pinhānum üzre daħı vuķûf bulmuş ola. Bundan şoñra kendü mu^cāşeretüm üzre tağyîr virmemüz lâzımdur. Pes me^cāsîden cān u dilden tevbe eyledi ve toğrı yola geldi ve bu hikâyetden mefhûm olur ki aħvâl-i nās üzre selâtin²⁴² ittilâ^c bulmaķ fevâid-i bisyâr ve avâ^cid-i bî-şumâr dutar. Ki vaşfdan hâricdür.²⁴³

Nazm:

چنين گفت مرد سخن آفرين

244 ز اخبار شاهان ايران زمين

²⁴⁰ bu nişanda -K

²⁴¹ bu gûna -K

²⁴² selâtin -İ

²⁴³ Ki vasfdan hâricdür -K

²⁴⁴ “Sözlerine güvenebileceğimiz o adam, İnan padişahlarının haberlerini şöyle verdi:”

که هر مز به هنام نزع روان

245 بخسرو چنین گفت که ای نوجوان

جهانی بذات تو وابسته اند

246 بفرمان و حکم تو پا پسته اند

بغفلت مکن خواب و بیدار باش

247 ز احوال کیتی خبردار باش

چو در عخدمتت عالم تمام

248 مشو غافل از کار خود و اسلام

Ve yakīn ile şāhib-i haberūn def²⁴⁹ -i ğafleti oldur ki her bir vilāyetūn aḥvālinden alāhide alāhide²⁴⁹ iṭṭilā²⁴⁹ bula ve lāzım gelen aḥvāle geregi gibi muḳayyed ola. Manşūr Ḥalīfe eydürdü ki ben üç kimseye muḥtācım. Evvelā bir ‘āmīle ki mālı ra‘iyeti baña virmeye ve mālı daḡı re‘āyā yanında ḳomaya. İkinci bir şıḡneye ki zālīm dādını mazlūmdan ala ve bī-ṭama²⁴⁹ u ğaraż ḥükümet eyleye. Pes bir şovuḳ [İ 80-a] āh çekdi ve eyitdi: “Ey dirīġ ol üçinciden su’āl eylediler ki ol kimdür.” Eyitdi: “Bir şahıs olsa ki aḥvāl-i mazlūm şüretini baña olduġı gibi ‘arz idüb [K104b] kemā ḡüve ḡaḳḳuhū gösterse ve el-ḡaḳ bunun gibiler pādīşāḡ-ı ‘ālem-penāḡ eline girse anlaruḡ yūmn-i ḡimmetleri berekātıyla geregi gibi şalāḡ u sedād pedīd olurdu.” Menḳüldür ki Erdeşīr Bābek kendi ġümeştegān ve nezdīgān eşerince şol mertebe tefahḡuş-ı ḡal iderdi ḡattā iş bir yire vardı ki her ġün umerā ve vüzerā vü ‘ummāl ve sāir mülāzımlarına eydürdi ki dün gice senūḡ ḡālūḡ bu minvāl üzre idi ve anı yidūḡ ve şunu içdüḡ²⁵⁰ ve şunda uyuduḡ ve anuḡla mükālemeḡ geçdi ve anı söyleşdiḡ ve buḡı eyledūḡ dirdi ve ḡalḳ bu ḡāle ta‘accüb gösterüp eydürlerdi bu ḡaberleri aña ferīşteler yetīşdürür ve öyle

245 “Ki Hürmüz ruhunu teslim etmeye yakın bir zamanda, Hüsrev’e şöyle dedi: ‘Ey delikanlı!’”

246 “Bir cihan senin huyuna suyuna, senin fermanların ve hükümlerine bağlıdır.”

247 “Gaflete düşme ve uyanık ol, dünyadaki olan bitenlerden haberdar ol.”

248 “Bütün memleketten sen sorumlu olduğun süre, işinden bir dakika için bile habersiz kalma”

249 Alahide -İ : ferāde ferāde: -K

250 şunu içdiḡ -K

degül idi. İllā haber şāhibleri i‘lām ile haber-ber olurdu. Anlar kerāmetine ḥaml iderlerdi.

Nazm:

صاحب جبران امين شاهن باشند
مقبول دل جهان پناهان باشند
هم بر جکرستمکران نیش زَنند
هم مرهم زخم داد خواهان باشند

Ve eger bir müḥim bī-i‘lām-ı şāhib-i ḥaberān ‘arz oluna şartı teyaḳḳuz ve agāhı oldur ki hüküm buyurmak da tīz tīz ivici olmayalar ki ulular dimişlerdür ki hüküm-ü padişāh kaza ve kader nāzilesinde ḳalur. Ki çün meşiyet ‘āleminden beşeriyet ā‘lemine ‘azm eyler. Tīzlik üzre hiç veç ile anuḡ men‘i-i müyesser olmaz ve andan ihtirāz ve ictināb daḡi ḡiz imkāna sıgmaz.

Beyt:

چوازگمان قضا و قدر رسد تيري
دان که باز نکرد بحیچ تدبيري

Bi’t-Türki: [K105a]

Kemāni kaza vü kaderden gelen tīr ile
Yaḳīn vardur ki ol hiç dönmeye tedbīr ile

Pes şartı vāliyān-ı ḡittā-i saltanat ve hāmiyān-ı havza-i memleketdir būd. Meşāliḡ-i [İ 80b] cumhur umūrunda bir ḡucet-i ḳatı‘ ve bir delīl-i sātı‘ ve bir beyān-ı rüşen ve bir burhān-ı vāziḡ olmayınca hiçbir ḡükmü imzāya irişdürmeyeler ve bī-te’emmul ü im‘ān ve bī-tedebbür ü iḡān pervāne vü nişān virmeyeler ki ‘āḳıllar dimişlerdür.

Ḳıṭ‘a:

نبأشد پسندیه شرع و عقل
251 که بینه شاه فرمان دَهْدُ
که همچون قضای خدا حُکم او

²⁵¹ “Bir padişahın bilmeden, düşüncesizce ferman vermesi, akıl ve din tarafından hoş değil.”

کحي جان ستاند کحي جان دَهْدُ 252

Bi't- Türkî:

Beğenmez anı bu şer' u bu 'ağıl

Ki sultān ferman bilā şahit ide

Ki hem çün kazā-[y]ı Hüdā-[y]ı hükemā anuñ

Gehī can bağışlar, gehī can gide

Ve bir dağī şart oldur ki şekk vü gümān yüzünden bizi günāhı zarārdārlığına ve hatar mi'razına bırakmayalar. Ki gümanlaruñ artuğı bize vü vebale döner. Nitekim Haq subhānehu Te'ālā kelām-ı qadīmimde ²⁵³”إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِتْمٌ“ buyurmuşdur ve eger bir kimse taḥkīk ü iḳansız mücerred bir gümān ile bir mühimde hüküm buyura ve ol gümān vü hatā hadd-i şer' den taşra gele. Kendü kendüñi āferīdegāruñ muḥill-i saḥtī ve maẓhār-ı ğazabī itmiş olur. Ne'ūzu billahi

من ذلك الا عمال ومن تسويلات النفس و وسواس الشيطان

Beyt:

آه و واه اول يولدن كه دريشدر

هم كزرگاه شاه وهم درویشدر

Ḳıṭ'a: [K105b]

مكن كسي را باند كظن باطل

عقوبت تا پشيماني نيارد

كه شك از يقين كردد هويدا

پشيمان كردي و سودي ندارد

Bi't-Türkî

Bir cefā nā-ḥaḳ zi ehl-i iḥtiyār

Vardur ağırlıqda hem çün şad hezār

Getürmişlerdür ki ḳubād şehriyār-ı rüzigārında bir şahş bir virāne ve ḥarābe diyü dīvarlıq içine geldi. Bir ādemi yatur görđi ve çün em'ān u diḳḳatle nazār ḳıldı. Başı kesilmiş ve bıçağı

²⁵² “Çünkü onun fermanı Allah'ın takdiri seviyesindedir, bir padişahın fermanı memleketi için çok önemlidir; bazen can alabilir, bazen de can verebilir.”

²⁵³ (Kur'an, Hucurat, 49/ 12) “Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır.”

sînesine şaplanmış gördi. Ol şahş gâyet tahayyürden mebhût ve medhûş kaldı. Ne durmağa cür'et ve ne bir cānibe varmağa tākāt kıldı ve hemin ol maħalde mülāzimān-ı [İ 81-a] hākimün biri ol yire irişdi ve şüret-i hāli müşāhede idüp fi'l-hāl o şahşın dest ü gerdeniği bağladı ve kan ile dolmuş bıçağı boğazına aşup hāne-i hākim kapusına getürdi ve vākı'ı takrîr kıldı. Hākim ol bîçarenüñ üzerine hışımla çağırdı ve eyitdi: “Bu kimesneyi ne için depeledüñ.” Eyitdi: “Yā eyyühel melik ben ol virāneye geldüm ve anı depilmiş gördüm ve şaşkunluk içinde bî-hüş olup kat kaldım ve bu hāl eşnāsında bu ādem beni bağladı huşur-u şerîfiñüze getürdi. Benim ne maqtûlden ne kâtilden haberim var. Bākî ferman sizüñ.” Hākim eyitdi: “Benüm gümānum budur ki sen depilmişsin [K106a] ve bu kelimāt ile hālāş olmağ dilersin.” Ve ol bîçāre derdine ve görünmez belāsına çare bulamayup eyitdi: “Ey melik kendü gümānıñla baña ğadr eyleme ki Hudā-yı 'azze ve celle

254 إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا

buyurmuşdur.” Ya'nî zann u gümān bir şey haqqında gına virmez ve gümān yaqın yirine durmaz hākim anuñ sözüne iltifāt etmeyüp buyurdı ki anı berdār edeler ve ol maħaldeki ipi boğazına ya'nî gerdānına geçirüp siyāsetgāha varınca falan virānede adam katl idenün hāli ve cezāsı budur diyüp²⁵⁵ Nidā üzre iken ipini çekicek maħalde seyirci arasından bir civan ilerü durup eyitdi: “Ey cellad! Şabr eyle ben melik katına vardum ve bu ahvāli kemā hüve Haqquhü söyleyen ta'cîl eyleme ki bu babda bu şahış bî-günahdur ve bî-günāhın kanın dökme ameli-tebāhdur.” Cellad tevaqquf kıldı ve anı melik katına iletdiler. Eyitdi: “Eyyühe'l-Melik ol kan ki virānede vākı' olmuşdur. Ol kimse düşmenim idi fırsat buldum ben anı öldürdüm. Bu civān ki siyāsetle buyurmuş siz anuñ anda günāhı ve āgāhı [İ 81b] yokdur.” Melik çok te'emmül buyurdı ve haqqā nezr eyledi ki

²⁵⁴ “Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz.” (Kur'ân-ı Kerîm, Yûnus, 10/36)

²⁵⁵ diyüp -K

bir daḥī mücerret gümānla bir ḥuṣūṣta ḥükm eylemeye. Pes muḥarrer olan civānı ḥabs u ḳayda çeküp vāḳī-i ḥāli ṣāh-ı [K106b] ḳubāda ‘arz itdiler. Ol daḥī ‘ulemā-i zamāna su’āl buyurdı. Eyitdiler: “Anı öldürmek iktizā etmez zīrā birin depilmiṣ ise ğayrıḡ ḥayātına sebep olmuṣdur.” Pes ḳubād-ı kīsrā ol civānı taleb ḳıldı ve ṣūret-i ḥāli istifsār buyurdı ve ḥil‘at virüp āzād ḳıldı ve buyurdı. Tā anuḡ vesāyāsın yazdılar. Ki padiṣāh-ı cihandār üzerine lāzımdur ki mücerred gümān ile ādem ḳatlı idüp kana ṣerīk olmayalar ve bu hūb ‘amelini safha-i rüzgārda bāḳi ḳoyup eyülükle yād olmasına bā‘iṣ ve bādīdür. Raḥmetullahi ‘aleyh ve ‘ale yasir el mütedeyyinin ecma‘īn.

Ḳıṭ‘a:

سیاست بکمان رسم معدلت نبود

256 که تایقین نشود خون کسی نشاید رخیت

بحر دیار که حاکم از ره کمان باشد

257 بزود ببايد از ان دیار کریخت

Bi’t-Türkī:

Gümān ile siyāsetde ne ‘ādet ne ‘adāletdür

Yaḳīn olmayacaḳ ḥāṣıl-ı siyāset bir ‘adāvetdür

Dise ḥākim gümān ile ne var ḳatletmek ādetdür

O yirde durmayıp ḳaçmaḳ ḳat’i özge sa‘ādetdür

Getürmiṣlerdür ki mülükden biri bār-ı ‘āmm virmiṣ idi ve vazi‘ ü ṣerīfi yüzüne fetḫ-i bāb ḳılmıṣ idi ve ekābir ve aṣāḡir anuḡ dīdār-ı humāyūnuḡı kendülere teberrük bildiler ve gözlerin tācı gevher ile ve anuḡ efseri fūrūḡ ile münevver ve rüṣen ḳıldılar.

Mıṣra:

دیدن روی سلاطین دیده روشن می کند

²⁵⁶ “Siyasette zannederek (emin olmadan) adalet uygulanmamalıdır, emin olunmadan birinin kanı dökülmemelidir.”

²⁵⁷ “O diyar ki herkes zannederek, bir şeyleri tahmin ederek hareket eder, oradan çabuk kaçıp gitmek gerekir.”

Bu tedbîrde kavm arasında bir pîr söze āgāz etdi vü eyitdi: “Her kim mülük beķāsıyle [K107a] müstes‘id olur hediyye-i nefīs ve tuhfe-i ‘azīz geçirmek gerek ve benüm dest-i imkānum bir zaķîre ki zer u nuķreden ola aņa irişmez. [İ 82-a] Ammā cevāhir-i ħikmetden niçe dürr-i řāhvār dilerüm ki bu meclisde nisār idem.” Pādiřāh buyurdu ki: “Bi-zāti-hī saĥn u lütf u keremüm bāzār-ı künende cümle ķumařlardan rāyiķterdür. Neņ vardur getür” didi. Pîr-i rüşen-i zamir buyurdu ki: “Ey melik şekk ü yakîn mābeyninde dört bir muķadder ziyāde degildür. Her ne’i gözle görürseņ yakîn ile Ĥaķ o’dur ve anı ki²⁵⁸ ķulaķla işidesin anuņ ĥaķīķat ü buṭlānında şekk ü gümān medĥal dutar. İmkān dutar ki bāṭıl ola.”

Beyt:

شنیده کی بود هر کز چو دیده
و فرمان شاه بهردم نافدبست

Pes anda ki ĥükm ola gerekdür ki yakîn yüzünden vücüd bula. şekk ü gümān yolundan gelmeye ki eger nāgāh ol gümān mürtefi‘ ola ve yakîn bir dürlü daĥī yüz göstere, sebab-i bed nāme-i dünya vü vebāli uĥrevī olur. Melik aņa taĥsîn buyurdu ve bu sözi ķabül ķıldı.

Nazm:

هر حکم که از سریقین است
آرایش ملک و زیب دینست
حکمی که کمانشن بر کمانست
اشوب دل وزیان جانت

Bir ĥakīme şordılar ki bā‘zı mülükün sebab-i ĥafleti nedendir? Eyitdi: “Üç serĥūřluk vardur. [K108b] Pādiřāhı memleket ve rā‘iyyetden bî-ĥaber etdürür. Evvelā řehvāt ve mütāba‘at-ı hevā-yı nefis-i emmāre ki nefis ü ĥevā sevdāsı ile ‘aķlı doğar, ĥiç kimseden pervā ve ĥiçbir nesneden ferāĥ dutmaz.

²⁵⁸ anı ki -K

Beyt:

برکه از سودآي شحوت مست شد
شدگار او یکپاره کي از دست شد

Ve meşhûrdur ki bir şahş İskender'e eyitdi: "Be-ğāyet ulu pādişāhsın çok 'avratlar nikāh eyle, oğullar çok hāşıl olup senden yādīgār kıalsun." Eyitdi: "Benüm yādīgārum 'adl ü nışfetdür ve nīk-nāmı kıdır çirkin olurdı ki bir kimse dükeli halk üzere gālib iken 'avratlar mağlūbı ola."

Beyt:

برآي يك دمه شحوت كه خاك بر سراو
259 زبون زر شدن آيين نيك مردان نيست

[İ 82b] Ğaflet esbābından ikinci serhūşluk hırşdur ve ol cem'-i maldan pervāyı helāl ve harām dutmaz ve emlāk-u māl-ı rā'iyet gāmın yemez. Belki dilemez ki andan gāyırıda māl ü menāl ve yiyecek bir nevāl buluna. Cümle[y]i kendüde olmak diler ve ol cümle ile daħi tok olmaz ve gözleri toymaz.

Meşnevi:

260 كآسه ء چشم حريصاير نشد تا صدف قانع نشد پُر دُر نشد

Getürmişlerdür ki bir zāhid bir sultāna vaşiyet eyledi ki hala senüñ rā'iyetin tevānger ve māl-dārlardur ve sen anların pādişāhısın. Pes eger mālī rā'iyetden çeküp alasın aç ve muhtāc olurlar. Ol zamān sen muhtāclar pādişāhı olursun.

"المال والاهلون الا و دبعة فلا بد يوما ان ترد الودائع" [K109a] 261 kıavlince Hākim Firdevsī buyurur.

Қыт'а:

اكر پادشاه رأي كنج اورد
دل زير داستان برنج اورد
چون بناكام بايد دشمن سپرد

259 "Bir an şehvet için kadımlara esir düşen kişiler mert değillerdir."

260 "Hırslı olan kişilerin gözü doymadı; deniz kabuğu hırsından vazgeçmeden inciye sahip olmadı."

261 Malın ve ailen sana emanettir ve bu emanet bir gün senden geri alınır.

پس ان رنج مال راباد بايد شمرد

Ve Bi't-Türki:

Ya'ni demek olur ki mālın eşrafı ol kim zulmen ala ol gedādur milke ger sultān ola²⁶². Çünki malı düşmene qalmaq gerek. Renci malı pes hevā saymaq gerek. Bir²⁶³ pādīshāha didiler ki mālī ra'yyetden al ve hazīneye koy. Buyurdu ki māl için ra'yyetden yeg hazīne yoqdur. Bu qadar vardur ki hazīne-i ra'yyeti ma'mūr tutmaq ve qorumaq gerek ve her gāh ki dilerüm kendü malumı ol hazīneden taşra iledürem. Zīrā²⁶⁴ re'āyā pādīshāha 'usret çekdürmez. Üçinci şerāb içmek serhoşluğu gāfleti ve mülābese meyl eylemek 'illetidür ve pādīshāh her gāh sarhoşluqdan perhīz ve agāh gerekdür. Zīra çün mest ü gümrah ola milk ü maldan bī-ḥaber olur ve anun mülāzımları anı gāfil bulduqları ciḥetden her kime dilerlerse diledüklerün işlerler.

Beyt:

[I 83-a] بي خرد ان مرد كه چيزي چشيد

كش قلم بي خردي در كنيدي

Ve çok olur ki mest olmaqlıqda bir niçe şüret yüz gösterür ve bir niçe ḥayal vuḳū' bulur ki 'aqlı yār olduqda tedārik ve telāfisine [K109b] gücü yetmez.

Beyt:

مست بودن نيست دأب وپيشه ارباب ملك

شاه رادرسلطنت اين هشياري خوشست

²⁶⁵هؤكهم عَلَى دین ملوکهم hükmüyle Ḥaḳ subḥānehu ve Te'ālā celle celālühü ve 'amme nevalühü hazretleri mü'minün ve mü'mināt beşeriyet serhüşluqlarından ayılmaq merākid-i gāflet bī-pervāluqlarından uyanmaqlar müyesser itmiş ola ki bi ḥamdü'lillāh el Melikü't-Tevvāb bu şehzade-i kāmyāb dārā-i

²⁶² -j

²⁶³ bir K'da bu

²⁶⁴ zīrā -K

²⁶⁵ insanlar pādīshahlarının dini üzerinedirler.

memālik-i ārā Feridūn baht. Süleymān-ı taht Hürşid-i ʔalʕat Cemşid şavlet.

Ƙııʕ a:

ابو المحسن اول حُسرو نا مدار

كه اكا يار شر مسند سزوري

چو عدل ايچينده ثاني سنجردر

اول اكا وردمي حق ملكت سنجري

Ki bu beşeriyet ʕālemine ²⁶⁶ ا توبو الي الله توبته نصوحاً ²⁶⁶ birle Ƙadem Ƙomuş ²⁶⁷ واستغور لذنبك ²⁶⁷ miftāhını elinde dutmuş ve ²⁶⁸ انيبو ايلي ربكم ²⁶⁸ maħkemesinde muħkem durmuş ve mānend-i lāle-i sirāb eşribe-i nāb şāġārını ʕālem-i fāniye gelmedin ʔaşa ʕalmış ve sūsen-i azād gibi ālūdeliħden ʕārī ve ʕehre-i mübārek-i efruhte-i encām-ı müdām olmaħdan berī olup sīmāyı müteʕabbidān iħtiyār itmiş ve ²⁶⁹ وعده سقاھم ربهم شرابا طهورا

Ƙaşdına şerāb-ı fücūr maħz-ı ʕuzūr idüğün bilüp bu günelerden nüfūr urundulmuş olmaġın [K110a] zamān-ı devletinde ʕarsa-i kitide gülbank-ı meyħūrān yirine şadā-i duʕā'-ı dindārān ve ʕivaızı hāy u hūyı mestān yirine tekbīr ü tehlīl Hūdā perestān naġmesi ve nīk nāmı ve merdāneliħ āvāzesi fevka'l-ʕulāya irişmişdür.

Beyt:

بجاي نغمه بي صوت دلکش حفاظ

بجاي جرعه مي نعره محبت دوست

[İ 83b] İnşā'llāh-ü'l-melikü'l muʕīn bundan böyle daħī şehzāde-i civān-baht ki lāyıħ-ı tāc u taht āşārına mażhar düşüpdür. Tāʕati perverdigārdan māʕādā ve Hāzret-i Allah ve Resül'ullāh şalla'llāhu ʕaleyhi ve sellem taʕyīn buyurdıġu evāmir ü nevāhī icrāsından ġayri hevāya düşünmeye ve anuħ

²⁶⁶ (Kur'an, Tahrir, 66/8) "Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün."

²⁶⁷ (Kur'an, Muhammed, 47/ 19) "Allah'tan af dile"

²⁶⁸ (Kur'an, Zümer, 39/54) "Azap size gelip ʕatmadan önce rabbinize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz."

²⁶⁹ (Kur'an, İnsan, 76/21) "Rableri onlara tertemiz bir iħecek iħirecektir."

muḳābelesinde sa‘ādet-i ebediyyūnda ve ‘ömr-i sermedī dilbend muḳadder ve kaffe-i enām rüzgārınca ḥayr u bereketler mümedded ve müyesser ola. Bi hamdi’llah ve alihi’l- emcād.

Nazm:

Āferīn cān āferīn pāke kim
Viridi bir vechile şūreti ḥāke kim
Oldı mescūd-ı melek mescūd-ı cān
Nüşa-i ümmü’l kitāb kün fe kān

Bāb-ı sī vü çehārum der-firāset

Ve firāset-i ḥikemātda bir şart-ı külliyyedür ve ehl-i ihtiyār olanlara vācibdür ki sevābıḳ u levāḥıḳda vāḳı‘ olan ḥādışātın her birine ta‘yīni başīretle nazār ideler ve eger ol vāḳı‘a be-ğāyet rüşen [K110b] ola ki ol şer‘ ü ‘addür, anda ḥükm buyurular ve eger anuḡ sırrı çoḳluḳ ma‘lūm olmaz ise firāset nūriyle anı idrāk lāzımdur ve ḳavl-i nāḳılān üzre i‘timād itmek gerekmez ki ulular dimişlerdür zīb-i ḥükümet firāset-i zīverile ārāstedür. Ḥaberde gelmişdür ki iki za‘īfe Ḥazret-i Süleymān şalavātu’llāhī alā nebiyyinā ve ‘aleyhi maḥkemesine geldiler ve bir oḡlancıḳ da‘vā idüp her biri benim baḡnumdur²⁷⁰ didi ve çün beyyineden ‘āciz ḳaldılar. İşte firāset mahalli budur. Ḥazret-i Süleymān buyurdu ki ol tıfl-i şimşīr-i ābdār ile dü-nīm ideler ve her birine birer pāresin vireler. Çün ḳılıç çekdiler zā‘ifenüḡ biri bī-ḳarār oldu ve ağladı ve feryād etdi ve eyitdi: “Ben kendi ḥaḳḳımdan geçdüm baḡna²⁷¹ diri ḳalsun aḡa virüḡ götürsün” ve ol birinden aşlā²⁷² eşer belürmedi. [İ84-a] Süleymān ‘aleyhisselām buyurdu ki baḡnai²⁷³ öldürmeye rāzı olmayın. ‘Avrada virmekle emir buyurdılar.²⁷⁴ Zene²⁷⁵ verdiler ki kendünüḡ veledi olduğunu firāset berekātıyla şefḳatinden bildiler ve ḥükümet ululuḡunu her şāḥib-i devlete niyyete ve sā‘y ü kifāyetine göre virürler. Devlet ḡurur ve tekebbürlüḳ

²⁷⁰ baḡnadumdur K: İ evlādımdur

²⁷¹ K baḡna: İ evladı

²⁷² asla -K

²⁷³ K baḡnāi : İ oḡlanı

²⁷⁴ -K

²⁷⁵ Zene -İ

maḳāmi²⁷⁶ degildür ve firāset bir nurdur ki Ḥaḳ celle celālehu ‘alā mü’min ḳavline ‘aṭā buyurmuşdur. Nitekim bu ḥadiş-i şerîfi [K111a]

”إتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ“²⁷⁷

mażmununda bellidür ki ehl-i basîret olan mü’mine hiç nesne püşîde degildür.

”إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ“²⁷⁸ Bu āyet ḥaḳḳında müfessirîn tevessümden murād tefevvüsdür dimişler ve firāset iki dürlüdür. Firāset-i şer‘î ve firāset-i ḥükmîdür ve firāset-i şer‘î oldur ki tezkiye-i nefis ve taşfiye-i ḳalb vasıtasıyla ‘ayn-ı basîretten ḥicāb ḳalmaz ve mü’min nūr-ı yaḳîn birle binā olur ve işinde diḳḳat üzre olduḳtan sonra her neye nażar iderse firāset-i ḥaḳîḳî ile ḥaḳîḳat aḥvāline itṭilā‘ bulur.

Meşnevi:

بلکه کر از دور نامت بشنوند

279 بر همه حالات تو واقف شوند

Aḥbārda gelmişdür ki ululardan iki kişi ḥarem-i Ka‘be ḳatında oturmuşlar idi. Bir kişi mescîd ḳapusından taşra geldi. Biri eyitdi: “Bu merd durüdger görünür.” Biri daḥî eyitdi: “Benim nażarumda aḥenger görünür.” Pes anı ṭaleb idüp ḥarefesinden şordılar. Eyitdi: “Ben evvel aḥenger idüm ḥālā durüd-kārlıḡa meşḡülüm” ve bundan ol iki ulunun firāseti işābet bulmuş oldı.

Beyt:

هر دل که منظر کبر یابود

پیوسته جلوه گاه کمال فراستت²⁸⁰

Getürmişlerdür ki ḥāce-i büzürg-var Kutbu'l-Aḥbār Abdülhālîk Gücdüvānî ve anı ḳuddise sırruhu ile birgün [K111b]

²⁷⁶ İ maḳāmi: K taamı

²⁷⁷ Tirmizi- Tefsirul Kuran- 16 “Müminin ferasetinden sakının! Çünkü o Allah’ın nuruyla bakar.”

²⁷⁸ (Kur’an, Hicr; 15/75) “İşte bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır.”

²⁷⁹ “Uzaktan adını duyarlarsa, senin hal ve durumuna vâkıf olabilirler.”

²⁸⁰ Şol dil ki manżar-ı nażar-ı Kibriyā ola
Ol cilvegāhı oldı kemāl-i firāsetüñ

mağfiretten söyleşdiler. Nā-gāh bir civān seyrān iderek ki meclislerine dāh̄il oldu. [İ 84b] Zāhid şūretinde hırka derber ve seccāde berdūş bir kūşede oturup gūş kıldı ve zamānından sonra ayak üzre durdu ve eyitdi: “Ḥāzret-i resālet-penāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: ²⁸¹”اتقوا فراسات المؤمنین“ ilā āhiriḥī bu hadīş-i şerīfin sırrı nedür” didi. Ḥāce buyurdu ki “Sırrı budur ki zūnnārı bırağasın ve ĩmān getüresin.” Civān eyitdi: “Ne‘ūzu bi’llāh bende zūnnār yoğdur” diyicek. Ḥāce ḥādime işāret buyurdu hırkayı civān başından çekdi ve hırka altında zūnnār āşikār oldu.

Beyt:

ضمیري که ان روشنست از عُبار

²⁸² شود نقش غیبی دَرُو آشکار

Civān derḥāl zūnnārı kesdi ve ĩmān getürdi. Ḥāce buyurdu ki: “Ey yārān bir civān-ı nev aḥd ü muvafağatı üzerinde zūnnār-ı zāḥiri kesdü. Gelin biz daḥī bāḥın zūnnārılarımızı kesüp bırağalum” didi. Meclisān içinde cūş u ḥurūş koçtu ve Ḥāce ḳademeine düşdüler tevbelerin tecdīd eylediler.

Mesnevī:

توبه چون باشد پشیمان امدن

²⁸³ برادر حق نومسلمان امدن

عام را توبه زکار بد بود

²⁸⁴ حاصل راتوبه زدید خود بود

گفت پیري کانددين په شواست

²⁸⁵ توبه کُنْ اَزْ هَرْچه اَنْ غَيْرِ خداست

²⁸¹ Müminin ferasetinden sakının!”

²⁸² “Maddiyattan arındırılmış gönül, Allah’tan gelen mesajların tecelli ettiği yer olur.”

²⁸³ “Tövbe et ve mertçe doğru yola baş koy ki, en ufak iyiliğin de senin için yazılıp kaderini etkilemiş olacaktır.”

²⁸⁴ “Pişman olup tövbe etmek, Allah’ın kapısına yeni Müslüman olmuş biri gibi gelmektir.”

²⁸⁵ “Sıradan insanlar için kötülük kavramı, tövbe etmeleri gereken durumlar daha net ve daha genelken; özel insanların kendilerine hususî olarak tanımlanmış günahlardan tövbe etmeleri gerekmektedir.”

[K112a] İkinci kısmı firāset-i hūķmidür ki hūķemā dimişlerdür ve anda tecrübeler idüp ağlebi rast gelmişdür ve firāset bābında Nūşīrevān-ı Ādile bir kitāb yazmışlar ki muttaşıl önünde dutup muṭāla‘a eylerdi. Getürmişlerdür ki bir gün bir kāsīr’ül-ķāme meclis-i mezālimi Nūşīrevān’a dāhil olup tazallüm gösterdi. Ki sitem görmüş kimseyim “ didi. Nūşīrevān eyitdi: “Yalan söyler. Şol ciĥetden firāsetnāmede yazar ki her kim kāsīr’ül-ķāme ola hīlegār ve çīre ve sitemger ola. Pes bu merd bī-dādgerdür. Sitem görmüş er [İ 85-a] degildür” çün tefahĥuş eylediler. Nūşīrevān didügi gibi bulundu.

Beyt:

فراست دیدهء دل بر کشاید

هران حالی که باشد وانماید

Tevārīĥde mezkūrdur ki bir nevbet daĥī bir kutah ķāmet Nūşīrevān önünde dādĥā‘hlık gösterdi ve eyitdi: “Bir kimse baņa sitem itmişdür. Nūşīrevān buyurdi ki kutah ķāmet olan kimseye bir ferd sitem etmege ķādir degildür. Belki sen sitem itmişsindür” ki kāsīr’ül-ķāmesin eyitdi: “Ey şāh! Baņa sitem eden benden ķışa boyludur.” Nūşīrevān tebessüm etdi ve anun dādını yirine getirdi. Ĥazret-i mürşīd-i şamedānī emīr Seyyid Ali ĥemedānī kudduse sırruhū Zāĥiratü'l-Mülūk kitābında getürmişdür ki ehl-i ĥikmet akvālınden delāyil-i firāset bābında ĥāṭır-ı [K112b] fāṭırına irişini ĥemān ol ‘ibāretle buyurmuşlar ve diledüm ki bu evraķda müşebbit ķılam. Tā ĥazerāt-ı selāṭīne düstūru'l-‘amel ola ve bu kitāb daĥī ol büzürg ü ĥāķānī bereķātında zībā vü ziyet bula.

Beyt:

دسته کل چوبرك يابندند

ز يوري ديكر شريفزايد

Bilesin ki hūķemā bi'l-ittifāķ kendü maķālātında dimişlerdür ki rengi beyāz ve sürĥile kebūd olan göz ķatı yüzlü ve utanmaz bī-ĥaya vü ĥıyānet ve fışķ u fücūr ve ĥıffeti ‘aql u rekāket-i re’y olmaķ üzre delildür ve eger bu ‘alāmet ile bārik-i

zenc ve küsenc ola ve tiz nazar vü yaşşı alın ve bāşında kıl çok olacak olursa buncılayın kimseden hāzer lāzımdır. Ef'ā didikleri yılandan ziyāde delāyil-i mūy iri kevn mu'tedil kıl nişān-ı şecā'at ve sıhhat-i dimağdur. Yumuşak kıl bī-dil ü tersende olmak nişānidur ve burūdet-i dimağ feh̄m az olmağa sebebdür ve ketf ve gerden üzerinde çok kıllar nişān-ı cūr'et-i²⁸⁶ hamaqātdur ve qarın üzerine [İ 85b] çok kıl vahşeti tab' ve künd ü feh̄m nişānidur ve cevre māyil olmağdır ve mū-yı zerd nişān-ı hamāqātdur ve tasalluḡ ve tiz hışm dutmak 'alāmetidür ve siyāh kıl nişān-ı 'aql ü idrāḡ ve 'adli sevmek nişānidur ammā mūy-ı mutavassıḡ nişān-ı i'tidāldür ve mutavassıḡ demek kıızıl ile siyahlık miyānında olan renkdür.

Delāyil-i pişānī ya'nī [K113a] alın yaşşı olmak ki üzerinde huḡuḡ u ğuşūn olmaya ya'nī çin ü şikenc nişān-ı huşūmet ve melāmet ve lāf u güzāf ola. Alın bārik ve nahīf fūrūmāye ve hasāset ve 'ācizlik nişānidur. Mütevassıḡ alın ki üzerinde ğuşūn ola nişānı sıdḡ u muḡabbet ve feh̄m ü 'ilm vü hūşyārı ve tedābirdür.

Delāyil-i bīn: İnce burun nişān-ı müdāhene ve mülāyemet ola egri burun şecā'at nişānidur. Yaşşı burun şehvet ve dostluk nişānidur ve delikleri bol burun nişān-ı ğazabdur. Baş yaşşılığıyla burun meyānında eḡtabir burunlu pūr ğūy-u dirıguy ola bīni-i mütevassıḡ eḡtabiri ve ince ve uzun olmaḡlık üzre burun nişān-ı feh̄m ve 'āḡıldür.

Delāyil-i ğūş: Büyük kulaḡ nişān-ı cehldür. Līkin şāhibinde kuvvet-i hāfıza ola ve ba'zı evḡatda tünd-hū olmağa delildür ve küçük kulaḡ hamāḡāt ve uğruluḡ nişānidur ve ğuşı mu'tedil i'tidāli aḡvāle delildür.

Delāyil-i ebrū: Kaş büyük ve kıl çokluğunda sözde sert olmak nişānidur. Şudḡ yaḡinine çekilmiş kaş nişānı lāf-u güzāf ve tekebbürlükdür. Uzunluḡta ve kışalıḡta mutavassıḡ kaş nişān-ı feh̄m ü diyānetdür.

²⁸⁶ cūr'et -i

Delāyil-i çeşm: Bed-terin çeşm ezrağıdır. Çeşm-i gelānı tiz nazar nişān hasūd ve hıyānet bī-haya vü kāhillükdür ve humudet-i çeşm ve kılllet-i hareket nādānī ve künt tab^ç olmak nişānıdır. [K113b] Sür^ç at-i çeşm ve nazar tizliği mekr u hīle [İ 86-a] uğruluk nişānıdır. Kızıl gözlü şecā^ç at ve dilir ola ve hadeğa dolayısında sarıca nuqtı-ı şerr uşūr ve fitne koparmak nişānıdır ve göz ki mutevassit ola hurde ve uğruluk ve sürh-ı siyahlık miyānında fehm ü hüş-yarlık ve diyānet-i doğruluk nişānıdır.

Delāyil-i leb ü dehān: Bol ağız nişān-ı şecaatdür ve dudak istıbarlığı kızılılık ile nişānı re^ç yü şevāb ola.

Delāyil-i dendān: Eğri ve nā hemvār dişle r mekr u hīle ve hıyanet nişānıdır ve dendāne-i küşāde ve hemvār nişān-ı adalet ve emānetdür.

Delāyil-i ruhsar: İki yanu müteḳabbiḫ ceḫl-i dürüşt huy nişānıdır ve āriḫ şaru yanak^ç illetsiz olucak hubş-ı bātın kubḫ-ı sīret nişānıdır ve bu meānide tevassuḫ nişān-ı i^ç tidāldür.

Delāyil-i avāz: Avāz-ı bülend nişānı şecaatdür ve ince avāz nişān-ı bed gümānī ve tevehhümdür ve avāz-ı mu^ç tedil nişān-ı ḫüsn-i kifāyete ve tedbīrdür ve avāzda ḡunne nişān-ı ḫamākat ve kibr ve kılllet-i fehmdür.

Delāyil-i sühān: Söylemekte vaḳār nişānı ḫubdur ve söz vaktinde el hareketi büzürge ve tedābīr nişānıdır.

Delāyil-i gerdān: Kısa boyun nişān-ı mekr dü hubs ola. Boyun uzun ve ince olmak bī-dili ve ḫamaḳāt nişānıdır. Gerdānı istibār nişān-ı ceḫl-i pūr ḫurden olmak kināyetidür. [K114a] Gerden-i mutevassit nişān-ı sıdḫ ve ^ç adl ü tedbīrdür.

Delāyil-i şikem ü sīne: büyük ḫarın nişānı ceḫl ü ḫamaḳatdur. Letāfet şikem vü i^ç tidāli sīne nişānı ḫüsn ü rey ve şafā-ı ^ç āḫıldür.

Delāyil-i ketf ü püşt: ^ç ariz vü ketfeyn ve püşt nişānı şecā^ç atdür. Ammā ḫiffet ^ç āḫıldür ve ketfeyn ya^ç nī iki omuz aralığı ḫubḫ u sīret nişānıdır.

Delāyil-i ketf ü engüştan: El ayāsı ve parmaqlar uzun olmak zeyreklilik nişānıdır. Şıfatda tedbīrkārḥā ‘alāmetidür.

Delāyil-i sāk: [İ 86b] Kol ğalīz olmak nişān-ı nādān-ı ve saḥt yüzlülükdür. Ol nişānın i‘tidāli ve bu miqdārı alāmet-i firāsetden ḥükm aḥvāli ḥulḳ teferrusunda bir ‘āḳile kifāyetdür. Tā bu maḥalle dek şaḥib-i zāḥīr sözüdür ve bu bābda bir nükte bilmeklikdür ve ol ancılayın der ki bir beyān ki ḥükemā bu delāyil üzre getürmişlerdür. Āvāmın nāsdan ötürüdür ve anlar şol kimselerdür ki tebdīl-i aḥlāḳa dürüşmüş olalar ve bī-sa‘y ü beḥāyim şıfatından geçmeyüp insāniyyet mertebesine irişmemişler ve eger bir kimse kendi aḥlaḳı ve evsāfı sebeb-i riyāzāt ve telḳın-ı meşāyih veya terbiyyet ve taḳviyet-i ‘ulemā ve itdilā‘-ı āşār-ı ḳudemā ile şalāḥ ve ḥüsn²⁸⁷ getürmiş ola. Delāyil-i şerr-i vücud ile anun şerāretine [K114b] ḥükm etmek olmaz.

Hiḳāyet: Yunan aḥbārında beyāna gelmişdür ki Eflāḫun-ı ḥakīm bir taḡ başında mesken dutardı ve ol daḡa bir yoldan ğayrı yol yoḡdı ve ol yolbaşında bir naḳḳāş ta‘yin-i naşb itmişdi ve buyurmuşdu ki her kim dilerse benüm şoḥbetime dāḥil ola. Evvel anuḡ şüretini ve şekl ü şemāyilini çek ve ḳatuma getür. Tā kim anun aḥvāl-i delāyilinden ve hey‘eti nişānlarından aḥvālini teferrüs ḳılam ve eger ma‘lūm idinem ki benüm meclisim içindür ḫaleb idem ve illā mültefiḫ olmayam. Pes herkes ḥakīmi arzu iderdi. Muşavvir evvelā anuḡ şüretin çeküb ḥakīm ḳatına iledürdi ve ḥakīm ol şüretde te‘emmul buyurup anı ḫaleb ḳılurdu veyahud anı nādīde girü avdet itdürürdü. Bir gün ekābirden birisi geldi ve şüretini naḳḳāş çeküp ilettdi. Ḥakīm buyurdu ki: Buncileyin kimse benüm şoḥbetime lāyık degildür. Çün bu ḥaber ol şaḡşa irişdi. Ḥakīm ḳatına ḥaber gönderdi. Ol nesne ki firāset ḥasebiyle benüm aḥlāḳımda [İ 87-a] fehmi buyurmuşlardur. Gerçek ol öyle idi ammā ben ānun cümlesin riyāzātıyla ilāc idüp izāle itmişim ve aḡa tebdīl virmişim. Böyle deyücek ḥakīm anı

²⁸⁷ ḥüsn -K

ṭaleb kıldı ve kendi şoḥbeti birle mu‘azzez etdürdi. Pes [K115a] be-küllī kendü işinü bināsını da delāyil-i firāset üzre ḳomaḳ olmaz ve kendü zihn ü zekāsıyla daḫī taşarrufāt buyurmaḳ gerek ve feyż-i ilhām-ı ilāhī ile ki erbāb ü diveli-mülhemen denilmiş müstez bir olmaḳ gerek.

Ḳıṭ‘a:

بردل پاک اهل دولت و دین

288 فیض الهام میرسد ز خدای

در ره حق غلط نخواهد کرد

289 هر کرا نور اوست راهنمای

Bāb-ı sī vü pencüm der - kitmān-ı esrār

Milkdārлық ādābından biri daḫī kitmān-ı esrārdur ve milk²⁹⁰ ‘ömr ü ifşāsında ḫaṭırhāy bī-şümārdur. Aḫbārda gelmişdür ki ḫāzret-i risālet penāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem kendi ba‘zı seferlerinden tevriye buyururdu. Ya‘nī pūşide dutardı. Ol vech üzre ki bir lafz-ı zebān-ı gevher-i feşān üzre sürerdi ki vehm-i müstemi‘ eṭrāfından bir ṭarafa giderdi ve ol ḫāzret bir ḡayri cānibe teveccüh buyurdu ki anun sözüne muḫālif olmazdı ve ana bir selef bunun üzre suluk göstermişler ḫuşūşan muḫārebātında.

Nazm:

چنان بایدکه بین کرد ارتو

که کس ره نباید باسرارتو

سکندر باش قیان خرب داشت

درحیمه کویند در غرب داشت

درین کار کس باتو انباز نیست

بجز توترامحرم راز نیست

اگر جز تو داند که رای توچیست

²⁸⁸ “Din ehlinin temiz gönüllerine, Allah tarafından ilham gelmektedir.”

²⁸⁹ “Allah’ın nuruyla yolu aydınlanan kişi, bu yolunda yanlış düşmeyecektir.”

²⁹⁰ milk -K

بران رأي ودانش ببايد كريست

[K115b] Nitekim

أَخْفَ ذَهَابَكَ وَ ذَهَابَكَ وَمَرْهُبَكَ²⁹¹ demişler.

Ya‘nî üç nesne[y]i puşide dutmağ gerek. Biri gidecek rāh ve mağşadından kimseye ḥaber virmek gerekmez ki düşmanlar iş üzredür. İkinci kendü dīn ü mu‘tekidini kimseye demek olmaz ki ğammāzān ve ḥasūdān çoğdur. Üçüncü kendü malını mestūr [İ 87b] dutmağ gerek ki ehl-i tam‘ bī-şumārdur. Belki her bir sır ki dutarsan kendü de mahfī olmağ gerekdür. Zīrā ki mahrem-i esrār ‘ālemde kemterdür. Nitekim demişler:

Nazm:

منه سر خود باکسي درسيان
که محرم نه بيني ز اهل جان
بکشتم در اطراف عالم بسي
نديدم زياران محرم کسي

Dimişlerdür ki māfiz zamīr-i ādemi ikiden ḥālî degildür. Ya nişān-ı ni‘met ya beyān-ı miḥnetdür ve bunun ikisi de pinhān dutulacağdur ki eger mevāḥīb-i ni‘met ise nihān dutula. Tā çeşm-i ḥasūdān aña bir iş itmeye ve ehl-i tam‘ āfetinden emīn ola ve eger nevāib-i miḥnet ise hem mahfī dutulmağ gerek. Tā dostlara sebeb-i melālet ve düşmanlara mu‘cib-i şemātet olmaya.

Kit‘a:

تا تواني سرخود باکس مکوي
ز انکه ان سرشادي ارد يا ملال
کر غمي باشد شود دلها ملول
وربود شادي رسد عين الکمال
[K116a] Bi’t-Türkī:

Çünkü vardur kudretin fāş etmegil.

Zīrā ol sır-ı şadi ola ya melāl.

Ger gam ola dost olan olur melül.

²⁹¹ “Altınını, adımını ve mezhebini belli etme (sakla)”

Ger ola şādi irer ayn-ul kemāl

ve biri bir ḥakīmden şordı ki: “Gönlümde bir sır ḥalecān iderse kiminle ol sırrı söyleşmek gerek. Tā anı şaḳlayu duta fāş itmeye” cevāb virdi ki: “Kendi ḳulaḡuñ işidürse zarar saḡadur kendüñ kendüñe dimeyesün ve çün kendi yüküñ kendüyiñ çekmeye²⁹² ṭāḳāt getürmeysesün. Ğayrı kimse ki anuñla derkār olmaya. Ol yükü çekmeye borcu yoḳdur. O ṭarafdan ifşāsında zarar saḡadur. Aña göre ḥazer idesin” didi.

Bejt:

چون تو نتونتوانی کشیدن بار خود

یار اگر نکشد مرنج از یار خود

Bi't-Türki:

Kendü yüküñ dutmaḡa yoḳ ḳudretün.

Ğayra daḡī çekmeye yoḳ ücretiñ.

Sırruña mahrem idersen yārunu.

[İ 88-a] Ğayra söyler yaḳar aḡir vārunu.

Getürmişlerdür ki bir gün İskender, Zülkarneyn kendü esrārından bir sır kendi ḥavāşından birisiyleydi. Ortaya ḳomuş ve kitm-i esrārda ḥadd-i mübālaḡa[y]ı yirine getürmişdi. Bir gün ol sırruñ ucu belürdü ve İskender kulaḡına irişti. Binās ḥakimden istifsār buyurdu. Ki bir kimse bir kimsenüñ sırrını ifşāitse ve tembih ile²⁹³ mütenebbih olmasa [K117b] anüñ cezası nedür? Ol bābda ḥātır-ı perişān oldum ‘uḳūbet etmek dilerim. Ḥaḳīm eyitdi: “Ey melik andan hiç incinme ve kimseye ‘uḳūbet etme. Kendü sırruñı kendüñ ifşā buyurmuşsun. Ḥuşūşā ol sır ile mühimmen var iken kendi yüküñ çekmege gücin yetmedi. Ğayruñ ol yüki çekmege taḥammülü olmaḳ ba‘īd olmaz.” Ḥalā anı siyāset idecek yirde kendüñi melāmet buyurmaḳ iḳtizā itmişdür. Nitekim bu ḥuşūş Arap şi‘ārında vārid²⁹⁴ olmuşdur.

Şiir:

سرك يصونك ان سنته

²⁹² yüküñ kendüyiñ çekmeye -K

²⁹³ ile -K

²⁹⁴ K vārid : İ vāki

وتكون اسيراله حين ظهر
ومن اطلع الناس على سره
يستا هل الكي علي النظره

Ya‘nī eğer sen sırruñı şıyānet idersen ol dağı seni şıyānet ider ve añı ifşā idersen sen aña esīr olursun ve şol kimsenüñ ki sırrına nās muṭṭalī‘ ola kendü gözi üzerinde yāķī ya‘nī dağ yaqmağa lāzım bir maraž ḥāşıl itmiş olur.

Nazm:

سرخود را هم تو محرم شو که محرم نیت خود
اعدم باش خود زیرا که اتمدم یافت نیست
دوستی یکرو و یکدیل جستم از پیر خرد
گفت بکذرکانچه خواهی بَعَالَم یافت نیست

Ve bi’t-Türki:

Kendü sırrın üzre mahrem kendüñ ol.
Maḥrem olana bulunmaz bunda yol.
Yek-dīl olan dostu şordım serüme
Ol bulunmaz didi döndüm yirüme.

Bāb-1 sī vü şeşüm der-iğtinām-1 fırsat

Ve ṭalibnām [İ 88b] nigū [K118a] ehl-i fiṭnat ve erbāb-ı ḥibret olanlaruñ zamāyir-i Ḥurşid meāşir merāyāsı üzre vāzıḥ ve zāhirdür ki ‘ömr-i ‘aziz berķ-ı lāmī‘ gibi geçmek üzredür ve evķātı zindegānī mevc-i biḥār gibi nā-pāyidār ve her bir sā‘at ki murūr-u eyyām ile ‘ubūr etmektedir, cevher-i bī-bedel ü hemvārdur. Anuñ kıymetini bilmek gerek ve her bir fırsat ki eyyām ve şa‘at üzerinden geçer. ‘İvāzsız bir ğanīmet bilmek gerek ve añı zāyī eylemek olmaz.

Beyt:

دمي که مي کزر در نشان مجوي ذکر
چرا که الجي عُمر بي نشان کُزردُ

Zindegāniden ol eyyām ki gitmişdür, anı girü ele getürmek ḥayyiz-i imkāndandır ve bāķī kalan ‘ömr dağı gayb perdesinde muḥtefī ve mestürdür. İmdi ma‘lūm oldu ki lāzım olan māzī ve müstaḥbel meyānında bir vaḳtdür ki aña ḥāl dirler.

Kendü ‘ömri içinde herkes ol vaḳtı gözlemek ve bilmek gerek ve kendü kār u kesbini ol ḫal içinde eylemek gerek.

Naẓm:

فرصت غنيمتست غنيمت شمار وقت را
295 زان پيش کوبرون رودا دست ناکهان
دل بر زمانه گي نَحْدُ انکس که عاقبست
296 دانا بعمر خود نکند تکیه بر جهان

Pes buncılayın güzer edici rüzigār ve evḳāt-ı nā-pāyidār içre şāhib-i devlet şol kimsedür ki āşār-ı mekremet ve fütüvvet izḫārı ve icrā-yı merḫamet ve şefḳat [K118b] enḫārı birle kendüden şonra yādigār-ı nām-ı nīk ve zıkr-i cemīl-i bākī alıḳoya. Ki ‘ömr-i şāniye didikleri zıkr-i cemīlden kināyetdür.

Naẓm:

اي طالب خُلو دبقاودوام عُمر
باقی بَرکَر خَيْرُبوذَنَامِ اَدَمِي
هیچ است قار حشمت مال و منال و جاه
چو عاقبت فناست سرنجام اَدَمِي
هر چند که فکَر کتم از هرچه در جهان
نام نکوست حَاصِلِ اَيَامِ اَدَمِي

Bi’t-Türki:

Ey olan ṭālib-i beḳā-yı ‘ömr kim

Nām-ı nikūdür beḳā-yı ademi

Şey degildür māl ü cāh

Çün fenā bulur bu cism-i ādemi

[İ 89-a]

Can virürken degeridi ‘āleme

Bulabilse nām-ı nikū ādemi

Getürmişlerdir ki bir uluyı bir pādişāh meclisinde çok ta‘rif eylediler ve feşāḫat ve belāḡat ve fezāyil ü meālīsinden anuḡ çok şerḫ eylediler. Bir mertebe ki pādişāh anuḡ liḳāsına serḫaddi beyāndan tecāvüz gösterdi ve anuḡ iḫzārına mişāl-i ‘ālī er zāyin buyurdı ve ol ‘azīz ki meclīse dāḫil oldı. Selam virmek

²⁹⁵ “Ömrünün değerini bil, zira yakaladığın fırsat hemen elinden kaçıp gidebilir.”

²⁹⁶ “Akıllı kişi, bu dünyada olan bitene itibar etmez; ömrü boyunca, bu âleme güvenip ona göre davranmaz.”

edāsından sonra eyitdi ki pādišāha hezār sāl bekā ola. Sultān eyitdi: “Evvel kerre de suhan-i muḥāl söyledüñ ve bu sizden acebdür ve senüñ gibiden ğarīb göründü.” Cevāb virdi ki: “Kişinüñ ḥayātı ḥemīn beden bekāsı degildür ve ḥerkes bilür ki bekā-yı ādemi niḥāyeti biñ yıla sürmez. Ammā ba‘de vefātiḥi çün nām-ı nikū ḥayāt-ı digerdür. [K119a] Benüm ğarażum ol oldı ki nīkū-nāmıḳ rakamı ol ḥazretiñ rüzġarı şafḥasında biñ yıl bākī ḳala.”

Ḳıṭ‘a:

کسي کو شد بنام نيك مشحور
پس ز مرکش بزرگان زنده دانند
ولي انراکه بد فعلست و بد نام
اکر چه زنده باشند مرده خوانند

Bi‘t-Türki:

Dimek ola ya‘nī şu kim ola eyü adıyla meşḥūr.
Anı bā‘del mevt zinde bilürler
Velī ol kim evvelā bed-fi‘l vü bed-nām.
Diri iken de aḡa mürde dirler.

Beyt:

سعد یا مرد نکونام نمیرد هرکز
مرده انست که نامش به نکو ببرد

Bi‘t-Türki:

Sa‘di yā merd-i nikū-nām olan ölmez hergiz.
Ölübdür ol ki aḡı eyilükle anmazlar

Ve ululardan biri bir risālede bu ḥiḳāye[y]i getirmişdür ki²⁹⁷ Nūşārevān-ı ‘ādilin eyvānı keyvān ve ṭā ḳi kisrā-i bülend āşiyān ve ğuref-i pencere ve ziyneḥā-i mekānda istiġrāb ve isti‘cāb yoḡdur ki birḳaç kerpiç ile kireç biri biri üzerine ḳomaḳ ve üstünde birḳaç ḳapu ve baca açmaḳ çendan iş [İ 89b] degildür. Līkin ‘aḳl ü te‘emmul yeri ol pīrezeniñ teng zāviyesindedür ki eyvān-ı şāḥi kūşesinde vāḳı‘ı olmuş idi.

²⁹⁷ getirmiştir ki İ : zikr etmiştir ki : K

Ḥaber-i mezbūr meşhūrdur ki şol zamān ki eyvān-ı kisrā tamam oldı. Nūşīrevān ḥükemā ve nüdemāya eyitdi: “ Naẓar idüñ ki bu ‘imāretde ve bu kāḥ vü manẓaralarda hiçbir [K119b] ‘ayb vü ḥalel var mıdur ki anuñ tedārīkine meşğul olam” didi. Anlar daḡı cevānib-i erbaasına naẓar şaldıklarından şonra ‘arż eylediler ki ey melik bu bir ‘imāretdür ki desti irtifā‘ī cevzā yıldızınuñ kemerbendin açar ve refī‘i şerefesi eyvān-ı keyvān bāşı üzre ayağ ƣor.

Nazm:

چنين به فاني همایون فلک نديده بچشم
چنين عمارت عالی فلک نذارڈ یاد
نخست بار که اقبال باز کرددشي
دري زخۇد بر وِي جهانيان بکشاد

Bu eyvān-ı erkānında hiçbir ḥālel ve eṭrāfında hiçbir ‘ilel yoƣdur. İllā ol kāşāne ki eyvān köşesinde bir ḥāne-i muḥtaşar ve bir kulbe-i muḥaƣƣardur ki dāimā dütün ol vīrāneden yuƣaru gelür ve dīvarları siyāh eyler eger bu şüret ber ƣaraf olsa be-ğāyet i‘lā olurdu ve buncılayın bir zaḡm-ı çeşm def‘i bu iyi andan lāzım ve vacibdür. Nūşirevān eyitdi: “Bu ḥāne bir pīrezen milkidür. İçinde dogmuş büyümuştür ve dirliğı āfitābī serḥadd-i guruba irişmişdür ve ben ol vaƣt ki bu eyvān āsāsını ƣodum ve mi‘marlar anuñ ƣarḡın bıraƣdılar. Bu ḥāne mānīliğin gördüm ve pīrezen ādem gönderdüm ki bu kulbe-i vīrāneyi her ne paḡaya dilerse baḡa bey‘ eylesün. Tā aḡa diledüğü ƣadar altun virem ve bundan a‘lā bir menzil-i ḥoşter kendü için [K120a] müheyyā idem.” Pīrezen ḡaber gönderdi ve “ didi ki: “Ey melik ben bu ḥānede mütevellid ve bu ƣaşāne ile müste‘nis olmuşum ve ben bu cümle ‘ālemi senüñ milkün olduḡun [İ 90-a] görmege ƣudretim vardur. Sen bu ƣulbe-i vīrāne[y]i ve bu muḥtaşar āşiyānei baḡa görmege ƣāƣātüñ yoƣdur.” Ben bu sözlerden müte’eşşir oldum ve bir kelām dimedüm. Tā bu vaƣte deḡin ki eyvān tamām oldı ve her zamān bu ḥāne revzeninden dütün yuƣarı gelür ve divārları tīre ve gözleri ƣıra etdürür. Ḥaber gönderdüm. “Bu dütünü niçün idersün?” Cevāb virdi ki:

“Kendüme taamdan pişirirüm” ve ben daḥī söz dimedüm tā gice oldı pişmiş tavuḡtan ve ḡayrı nefāyisden ārāste idüp mükemmel ve mürettep bir şofradan ni‘ met aḡa gönderdüm ve eyitdim: “Ey māder her gice envā‘‘ taāma saḡa gönderürüm ki sen bu teng-i kulbe içinde zaḡmete girmeyesün ve ateş yaluḡlandurmayasın tā ki eyvanımız siyāh olmaya.” Cevāb gönderdi ki: “‘Ālemde bunca ḡurisne ve fakīrde çeşm-i giryān ve dil-i büryān olalar. Baḡa mürḡ-i büryān yemek revā ola ve ben kendü āferīdegārımdan korkarım. Yetmiş yıldan şoḡra ki cūyına ve köşküne ḡelāl yimiş olam ḡālā mürḡ ve levzine-i ḡarām ve baḡa lāyık olmayan taamlar yiyem. [K120b] Beni ve bu benim kulbemi eski ḡarar üzre ḡo ki senüḡ eyvānuḡ ziyetidür ki çün ümerā vü vüzerān ḡörürler ki sen kemāl-i ‘adlden benden bu benüm tārik ve teng-i kulbemi almaḡa revā görmezsin. Anlar daḥī dest-i²⁹⁸ taşarrufların emlākı re‘āyāya uzatmaḡı revā görmezler ve bir daḥī oldur ki senüḡ eyvānuḡ uzadıya ḡalmasa gerekdür ve benüm ḡışşam nice nice müddetler şafaḡāti evrāḡı rüzigār üzre merḡüm ve meşūr olsa gerek.” Bu sözü andan begendüm. Anuḡ ḡoḡşuluḡuna rāzı oldum “ didi. Getürmişlerdür ki pīrezen bir lā-ḡār ḡāv şütlük içün dutardı ki her şabaḡ ḡāneden taşra iderdi ve şaḡrāya iledürdi ve gice [İ 90b] vaḡti girü getürirdi ve bu iki vaḡtde ol ḡāv bu mülevven ferīşlerüḡ yüzi üzerinden eyvān önünde tertīb ve terkīb bulmuş idi ḡeçürdi. Birḡün nüdemādan biri eyitdi: “Ey pīrezen bu ḡareketi eyleme ki nāmus-u memleketi şınırsın²⁹⁹ ve salḡanat heybeti āsāsını ḡarāb eylersin.” ‘Acūze cevāb virdi ki: “Nāmus-ı memleket zulm ile şınır ‘adl ile degil ve satevāt-ı pādişāhı beḡāsı cehl ile ḡarāb olur ‘aḡlıla degil ve ben ki bunu eylerim pādişāh nīk namluḡundan ötürüdür ve anuḡ ḡüb fercāmlıḡını isterem ve el ḡaḡ ḡerçek” dimişdür. Zīrā ki [K121a] bu şüret olalı biḡ yıldan mütecāvizdir ve ḡikāyet-i kulbe-i pīrezen ve eyvān-ı Nüşīrevān

²⁹⁸ dest -K

²⁹⁹ sınırsın K : şırsın İ

henüz defterlerde müşbet ve dillerde cārīdür ki Nūşīrevān-ı ādil nāmı bīhūde denilmemişdür.

جزاك الله خيراً و علي من عدل تَبِعِيَّتِهِ

Beyt:

جزاي حسن عمل بين كه روزكار هنوز
خراب مي نكنند بارگاه كسري را

Minoçehr kelimâtında gelmişdür ki dünyāya i‘timād itmek gerekmez ve ‘āqıl olan ‘āriyet-i iqbāl üzre göñül bağlamaz ve bile ki her kime ki Hüdā-yı Te‘ālā pādişāhlık virdi ol ni‘metin ḥaqqı anuñ üzre farzdur ve ḥaqq-ı ni‘met oldur ki meşālihi meāşvü meādī cem‘ide. Tā dünyāda nīk-nām ola ve ṭarīk-ı fütüvveti de aşığa komaya. Tā uqbāda daḥī ḥuceste fercām ola ve bu sözde ma‘nī yüzünden herkese ḥişşe vardır ki bu ṭarīqa sülūkla her kimse beḥrever gerekdür ki herkes kendi ḥāl-i ḥayātında ve kendü önünde ve memālikinde pādişāh-ı vakitdür. ṭaşarrufuna ḳādirdür.³⁰⁰

Beyt:

با فتوت همچشدين شو بامروت يار باش
وانكهي از تاج و تحت خوش برخوردار باش³⁰¹

Ḥikāyetde getürmişlerdür ki Keyḳubat kendi memleketin re‘yi şāḳib ḳuvvetiyle zapt eyledi ve eyü nesāḳ ve ‘ādetler ḳodı ve anuñ [K121b] müeşşiründendür ki meddaḥ ve şā‘irleri severdi ve eydürdi. [İ 91-a] Nām iki nesne ile bākī ḳalır. Biri medḥıle ve biri maḥallinde imāretle. Ammā niyyet hasbī şāirce gerek.

Nazm:

Olmasaydı nazm-ı firdevs bilür miydi kişi

Bezm-i Keykavus ve rezm-i Rüstem ve İsfendiyār

Atdı hem nazm-ı nizām-ı nām-ı behrāmī bülend

Eyü renk şiiiri kıldı vassıf-ı Sencer āşikār

Getürmişlerdür ki Sulṭān Maḥmūd ki bir bāğı vardı. Ravza-i ruzvān gibi dil-güşāyi ve mānend-i Firdevs berīn-i beḥçet efzā nüzhet vü şafāda būsitān-ı heşt beḥişt gibi taze vü

³⁰⁰ tasarrufuna kadirdür -K

³⁰¹ “Mert kişiyle otur, cömertle arkadaşlık yap, böylece kendince taca ve tahta sahip olursun.”

hürrem ve ʔarāvet vü nezāhet gāyetinde reşk-i gül-sitān-ı irem aynı gibidir.³⁰²

Nazm:

بسي كل شكفته بر اتراف باغ
303 بر افرخته هر كلي چون چراغ
رياحين دمیده بر اتراف اجوي
304 صبا عطر پيز و هوا مشک بوي
در ختانش ز طوبي دلاويز تر
305 ميوه هایش از عنبر بوي آميز تر

Kendü pederi Nāşīrüddīn'i şah Sebüktegin ziyāfet eyledi ki hū`n-ı salār-ı felek bu arāyiş ve zībālīkda bir bezm-i hāş görmemişdür ve kūş-i zemāna ferr-u zibālīkda bu gūne simāṭ işitmemişdür. Ta`ām hāy-ı³⁰⁶ lezīz ki huld-i birin mevāidinden nīşān viridi. Hāzır u müheyyā etdürdi ve şerbetḥā-yı hūşgüvār ki şarāb-ı ṭahūr zevkınden haber viridi nazara getürdi.

Nazm:

اناهاى نوشين و عنبر سرشت
307 خبر داده از خورد هاى بهشت
ز مرغان فربه توکوي بساط
براورده پرمرغواراز نشاط
زلوزينه هاوز حلواي تر
بتنك امده تنكهاي شکر
پس از فراغت نعمت پسر

[K122a] Su`āli peder buyurdı ki bu bag-ı naẓar-ı envārda ne nev`a görünür. Naşīrud-devle eyitdi: “Ey cān-ı peder bir bāğ-ı `azīm ve be-gāyet dil-güşā bir ravzadır. Ammā erkān-ı devlet ve mülāzemān-ı ḥāzretten herkes buna mānend bir bāğ peydāsına ḳādirdür. Pādişāhlar gerekdür ki cinānda bağlar peydā

³⁰² aynı gibidir -İ

³⁰³ “Bağın etrafında bir sürü çiçekler açmıştır, her biri bir ışık gibi yanıyor.”

³⁰⁴ “Suyun kenarında fesleğen gibi güzel kokulu bitkiler çıkmıştır, sabahları ıtır gibi, hava ise misk kokuyor.”

³⁰⁵ “Ağacı cennetteki Tuba ağacından daha güzel, bitkisi iğneden daha sivri uçlu...”

³⁰⁶ hāy -İ

³⁰⁷ “Lezzetli ve güzel kokulu meyveler (narlar), cennetin güzel yiyeceklerinin habercisidir.”

ideler ki ğayrılar anuñ gıbinüñ peydāsına kâdir [İ 91b] olmayalar ve anuñ gibi miveler hiçbir bostanda ele gelmeye. Ki kesb-i esbâb-ı ğıbtat ‘uqbâ için sürürdur. Ammâ dünyâ için olan sürür zarar-ı maḥz-ı ğururdur.” Sulṭān şordı ki :”Ol bāğ kanğı bāğ olsa gerekdür?” Cevāb virdi ki: “Fuḫalā vü ḫükemā ve şuarā bû-sitānında terbiyet ve iḫsān niḫālını dik ki bir mive ḫāşıl eylesin. Kış soğukluğu ve yazın ıssılığında taşarruf kılmak kâdir olmaya³⁰⁸.” Nitekim bu bābda iblāg-uş şuarā en-nezāmī el-arūsī dimişdür.

Nazm:

عمار تحاي عالي ساحت محمود

309 که هر يك همسر چرخ برین بود

نه بینی زان همه يك خشت بر پای

310 بنای نصري ماندست برجای

Bu kıt‘a daḫī bu nemaṭ üzredür.

نو شیروان عمارت باغي خیال داشت

بوزر جمر گفت ای شاه کامران

ابو زمین و مملکت بدست تست

311 باغي بساز و بر طرف جویبار آز

بخی نشان که دولت باقیست بر دهد

312 کیر باغ عمر که بهارست که و خراب

[K122b]

Bāb-ı sī vü heftüm der- ri‘ āyet-i ḫuḫūk

Edā-yı ḫuḫūk-u zımmet kāffe-i beriyyet üzre ‘umūma ve erbāb-ı devlet ve aşḫāb-ı kudret üzre ḫuşūşa lāzımdur. Şol vechile ki bu ma‘nī ṭahāreti zāt ve nezāfet-i uluvv-i neseb ve leṭāfet-i sumuvvī ḫaseb üzre bir delīl zāhir ve bir ḫucet-i bāhirdür ve ba‘de āzāde-i ḫuḫūk-ı ni‘methāi ilāhī Te‘ālā şāne vü ‘azm-i burhāne. Edā-i ḫuḫūk-ı şefḫati vālideyn göstermek gerek

³⁰⁸ kâdir olmaya -İ

³⁰⁹ “(Gazneli) Mahmud muhteşem binalar yaptı; öyle binalar ki her biri, yüksek gökyüzüne dek uzanmıştı.”

³¹⁰ “O kadar çok binadan bir tuğla bile ayakta göremezsin; fakat Unsurî’nin yaptığı bina (edebî eseri) ayakta ve kalıcıdır.”

³¹¹ “Nuşirevan ulu bir saray yapmayı planlıyordu, Büzürçmîhr ona dedi ki: ‘Ey büyük padişah, bu memleketin suyu da toprağı da her şeyi de senin elindedir, suların kenarında bir bağ yap.’”

³¹² “Öyle bir bitki dik ki sana kalıcılık özelliğini kazandırsın; zira bu ömür bahçesinde bazen ilkbahar bazen de sonbahar olur.”

ki Hâk sübhâne ve Te‘âlâ ve kendü rızâsını girü anlar rızasıyla bağlamışdır. Nitekim hadîş-i kudsîde buyurur :

“مَنْ رَضِيَ عَنْهُ وَالِدَاهُ فَإِنَّهُ عَنْهُ رَاضٍ”³¹³ Ya‘nî her kimiñ peder [İ 92-a] ve mâderi andan hoşnûd ola taḥkîkâ ben andan hoşnudum ve anlara iḥsân eylemeyi ‘ibâdetine ḳārîn itmişdür ki ḳavlühü Te‘âlâ

“وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا”³¹⁴ ilâ âyet. Ya‘nî senüñ perverdigâruñ hükm itmişdür ki sen tapmayasın illâ Allâh’a³¹⁵ tapasın ve pedere ve mâdere iyilik idesin ve muḳarrerdür ki peder ve mâder hoşnutlugu hem dünyâda mûcib-i devlet ve hem ‘uḳbâda necât vü sa‘âdetdür.

Naẓm:

چو هُرمز ز پرویز ز شنود بود
بسی دولت و خشمش زو نمود
چو شیرویه تعظیم حسرونکرد
از وباد نکبت بر آورد کرد

[K123a] Getürmişlerdür ki Mâlik-i Dinâr raḥmetü’llâhi aleyh bir yıl hacc itmişdi. Çün ḥalâyıḳ Arafat’dan döndüler. Ol gice Mâlik rüyâsında gördü ki âsumândan iki ferîşte yire nuzûl buyurdılar ve biri ol birinden su’âl etdi ki: “Bu sene de hacc-ı şerîf ḳabûl oldı mu?” Eyitdi: “Cümle ḥuccâc ḥaccı ḳabûl oldı illâ ol Ahmed bin Muhammed-i Belhî bu ḳadar mesafeden meşâḳḳati sefer iḥtiyâr idüp gelmişdür, hacc ḳabûllüğünden anı maḥrûm eylediler.”

Mısra:

بیچاره کسی کوشود از کوی تو محروم

Mâlik-i Dinâr hemân ki bî-dâr oldı. Şabaḫa degin uyumadı ve ba‘de-s şabaḫ ḳāfile-i Ḥorasan’a gitdi ve Ahmet Belhî’yi ararken ḳāfile[y]i dolandı. Nāgāḫ bir ulu ḫaymeye irişti. Gördü dâmen-i ḫayme açuḳ ve bir civan-ı zibâ-rüy-ı egninde pelâs ve

³¹³ “Babası kendisinden razı olandan ben de razı olurum.”

³¹⁴ (Kur’an, İsra, 17/23) “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle.”

³¹⁵ K Allah’a : İ anı

ayagında gıll ve boynunda zencîr alâ melâ'in nâs oturur. Çün gözü Mâlik-i Dinâr üzre düşdi. Selâm viridi ve eyitdi: “Ey Mâlik ol civân ki bâtında görmüşsün ki anuñ haccını kabûl etmemişler benem ve bu pelâs ve gıll ü bend mücrîm olduğum nişânıdır.” Mâlik eydür: “Mütehayyir oldum ve eytdüm Allahu ekber. Sendeki buncılayın zamir-i rüşen ve dîl-i sâf vardur, mahrumluğuna sebep nedür? Bilmedüñ mi?” Eyitdi: “Evet ol ciñetdendür ki benim pederim benden çendân hoşnûd degildür.” Eyitdüm: “Pederin kıandedür?” Eyitdi: “Bu kıañilededür.” [K123b] Eyitdüm: “Bir kimse benümle gönder tâ pederin kıatına varam şâyed ki şefâ'at ile senden anı hoşnûd etdürem” ve çün [İ 92b] yanına vardı gördüm bir sâyebân kıurulmuş ve mülükâne ferşler urulmuş ve bir kıürsi üzerinde muhâveresi hoş bir pîr oturmuş ve çok halk anın önünde şaf durmuş gelüp selâm virdüm. ‘Aleyk aldı ve hoş cevâblar viridi. Eyitdüm: “Ey şeyh hiç oğluñ var mıdır?” Eyitdi: “Evet bir nâ-ñalef oğlum vardur ki ben andan râzı ve hoşnûd degülüm.” Eyitdüm: “Ey pîr bilürsün ki³¹⁶ bugün ol vaqt degildür kimse kimsenüñ âzârını göñülde³¹⁷ duta. Mezâlîm bağışlayacak gündür ve huşemâ birle helalleşecek zamândur ve size uymaz ki³¹⁸ kendi oğlunuzu azâba mübtelâ olmağa reva göresiz ve ben Mâlik-i Dinârım dün gice bâtın aleminde buncıleyin ahvâl görmüşüm ve senüñ yanına gelmişüm ve Hüdâ vü Resûlü şefâ'ate getürmişim. Oğlun günâhından geçesin ve aña helâl idesin.” Pîr ki bu kelâmı işitdi. Ayağ üzre durdı ve eyitdi: “Ey şeyh ben ol niyeti dutmadum ki hergiz andan râzı olam. Hâlâ sen bir merd-i ‘azîzsın geldüñ ve ulu şefî' getürdüñ. Kıabûl kııldım ve günâhından geçdüm. Göñlüm anuñla hoşnûd oldı.” Mâlik eydür pîre dua ve senâ etdüm ve [K124a] hayme-i civâna gitdüm. Tâ aña beşâret virem. Civânı gördüm boynundan ve ayagından gıll ü zencîri kıaldırmışlar ve pelâsı egninden gidermişler ve câmeleri pâk ve pâkize geydürmişler.

³¹⁶ bilürsün ki -K

³¹⁷ göñülde -İ

³¹⁸ uymaz ki K : düşmez ki İ

Haymeden taşra geldi ve çün gözi üzerime düşdi. Sevincinden ağladı ve eyitdi: “ Ey Mālik cezāka’llahu hayran ki benümle pederüm miyānına şulh bırağdıñ ve peder hoşnutluğū bereketiyle benim haccıma dağī rağam-ı kabūl çekdiler.

Nazm:

انکه تست پاره ازجان اوست
کطره ازچشمه حیوان اوست
خدمت اوکن که بجای رسی
برک دهش تا نبواتی رسی

Ve māderūñ duası ve hoşnudluğū pederden artuğ netice verür ve [İ 93-a] eşeri tiz rāk irişir ve hadište gelmişdür “³¹⁹”³¹⁹ Ya‘nī cennet vālidenūñ ayagu altındadır. Ya‘nī demek olur ki her kim ataya ve anaya hizmet eyler ve anlaruñ şefkati hāğgūzarlığın yirine getürür cennete irişür.

Beyt:

جنت که رضای مادرانست
اندرته پای مادرانست³²⁰

Ve biri dağī zevil kurbā huğūğuna ri‘āyet etmek gerek ki şıla-i rağmdur ve şıla-i rağm ‘ömr artdurur ve rızkı bol etdürür ve her nesnede bereket-i ‘uzmā belürür ve hadiş-i qudsīde vardurur ki ben rağmānum ve rağm iştikāğı benüm ismümden müştakdur. [K124b] Her kim aña bağlanur ben anı kendü rağmetüme vāşıl idem ve her kim anuñla perdāht olmaz ben anı rağmetden münkağı‘ idem.

Ğığ‘a:

ای دریغا رحمتگدن اوماروز
یوزه یوز اولا خطاب مستطاب
کم فراقه دویمیه کافر دخی
”چا غره یا لیتنی کنت تراب“³²¹

³¹⁹ Cennet annelerin ayağı altındadır. Nesâi, Cihad, 6

³²⁰ “Cennet ki annelerin sarayıdır, annelerin ayaklarının altındadır.”

³²¹ (Kur’an, Nebe, 78/ 40) "Keşke toprak olsaydım!"

Getürmüşlerdür ki Hâk sübhānā ve Te‘ālā hazreti Musa’ya ‘aleyhi’s-selām vahy eyledi ki kendü akrabāna iyilik eyle. Musa ‘aleyhi’s-selām eyitdi: “İlāhi seyyidi mevlāyī nev-cehīle idem ki senün rızānı muvāfık ola hıṭāb-ı müsteṭāb iriṣdi ki anlara iḥsān eyle. Eger ğāibde iseler selām ile ve du‘ā’ etmekle eger ḥāzırda iseler faḳīrlere sılah ve ‘atā eyle ve tevān gerānı ziyaret etmekle ve dua vü ṣenā dimekle³²².”

Beyt:

بر خویش کشاده کزن ره وصلتِ خویش
تا از همه پیش باشی و از همه پیش

Biri daḥī üstād vü muallim ḥaḳḳıdır. Her kim muallim vü üstād ḥaḳḳu bilür ve anların ḥürmetini yerine getirür dünyā³²³ ve ‘ūqbā dārında ber-ḥurdār olur ve dimişlerdür ki ḥürmet-i üstād sīret-i evtād menzilesidür ve evtād evliyā [İ 93b] cemā‘atinden bir cemā‘atdür ki ḳavām-ı ‘ālimanların vücūd-u şerīfleri berekātıyla ḳāyim durur.

Nazm:

فراموش مکن حق استاد علم

324 که بز همت اوست بنیاد علم

اگر در دلت مہر استناد نیست

325 بدست امید توجز باد نیست

مر استادرا هر که محکوم شد

326 بسی بر نیامد که محم شد

[K125a] Bir daḥī ki ḳurb civār-ı sābit ider anlar ḥaḳḳıdır. Ya‘nī anların menzili ki kimsenün ḳaşru bāğ vü dergāh ve bārgāh ve menzili ḥavālisinde vāḳı‘ olmuş olalar. Ḥadīṣte gelmişdür ki rüz-ı cezāda her kim Ḥüdāya imān getüre ol kendi ḳoṅşusuna ikrām eyleye ve ḳoṅşuya ikrām oldur ki ol miḳdār la ki kendünün miḳduru ola. Ḳoṅşusuṅa nef‘ iriṣdüre ve kendü zararını ve ğayrun zararlarını daḥī ḳādir olduğu ḳadar andan

³²² dimekle K : itmekle: İ

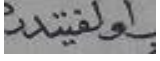
³²³ dünyā İ : dñj : K

³²⁴ “İlim üstadının hakkını unutma ki, ilim temeli onun çabaları üzerine atılmıştır.”

³²⁵ “Eğer hayatında üstadının kahrını çekmediysen, ondan laf yemediysen; ümitlerin hepsi rüzgâr gibi gelip geçecektir.”

³²⁶ “Hocasına sertlik ve edepsizlik yapan kişi, gün olmaz ki üzülüp sıkılmasın.”

girü duta ve eger dervîş ü bî-nevâ ise peyveste anuñ aḥvâlınden istifsâr buyura ve kendüye iyilik nice dilerse koñşu ḥaḳḳında daḥî cân u dilden eyle dileye. Riyâ ile olursa münâfıḳ menzilesine tenzîl itmiş olur neuzubillah.

Getürmişlerdür ki bir dervîş bir tevânger koñşuluğunda ḥâne dutardı. Bir gün bu tevânger güdegi dervîşḥânesine dâḥil oldu. Gördü ki ol dervîş-i dil-rîş ve ‘ıyâl ü eṭfâli ile ṭaam yirler. Oglancıḳ bir zamân durup taam üzre meyl ider. Kimse aña merdumluḳ göstermez. Giryân-ı ‘avdet idüp kendi ḥânesine geldi. Peder ve mâderi müteellim olup sebeb-i girye [K125b] nedür şordılar. Eyitdi: “Koñşu evine gitdim taam yirlerdi baña virmediler.” Pederi buyurdı: “Tâ gûn a gûn aṭ‘imeden önüğe getürdiler meyl etmedi ve nitekim küdegân-ı bed-ḥüy hem çünân giryân olup baña ol koñşu ṭa‘âmından gerekdür “ didi ve ağladı. Peder ve mâderi bî-dermân ve nâçâr kaldılar. Âḥir-ül-emr hemsâyehânesine geldiler ve eyitdiler: “Ey koñşu [İ 94-a] niçün gerekdür ki senden bize renc irişe.” Dervîş eyitdi: “Hâşâ ki benden kimseye renc irişe.” Tüvânger eyitdi: “Bundan bed-ter renc var mıdur ki benim baḡnım senüñ evine gele ve sen ṭa‘âm sofrasında ‘ıyâlüne tenâvül idesüz. Baḡnımcığa bir zellecik iḥsân itmeyesin. Feryâd ve zârî iderek geldi vü bir nesne ile ârâm itmez. Ol sizüñ ṭa‘âmdan ṭaleb eyler.” Dervîşân fikre düşdi ve eyitdi: “Ey ḥ‘ace dârlıḳ bir emr-i sâ‘bdür ve faḳrden ḥikâyet kendü ḥâlinden şikâyetdür ve şikâyet menzilet-i rızâdan dür olmakdur ve Allah ile ḳul beyninde perde yırtılmakdır.”

Ḳıṭ‘a:

اي كه برمرك تازنده سواري حشدار
كه خردرويش فتاده بکست
اتش از خانه همسايه درویش مخواه
کا نچه بر روزن او میکزرد دودلست

Ḥ‘ace istifsarda mübâlağa gösterüp “Elbetde sırıruḡı söyle” didi. Dervîş eyitdi: “Ol ki yimiş olduk bize ḥelâl ve sizüñ güdek üzre ḥarâm idi ve ṭa‘âm-ı [K126a] ḥarâmdan güdegi şiyânet etdüm.” Ḥ‘ace eyitdi: “Subhana’llah ki ṭa‘âm-ı ḥarâm var mıdur

ki birine helâl ve birine harâm ola? Ne gûne ta‘âm ola?” Dervîş eyitdi: “Kur‘ân-ı ‘azîmde ‘azzama’llahü iclâlehü “فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ”³²⁷ oğumaduñ mı? Ya‘nî her kim bî-çârelik deminde dermânda ola el darlığında anuñ üzre murdâr ya‘nî leş eti helaldür ve dermânda olmayana harâmdur. Ma‘lûm ola ki üç gündür ehl ü ‘ıyâlim ve kendü eţfâlim ta‘am tenâvül etmemiş ve hâlet-i maħmûşaya irişmişler ve aña hiçbir nev‘a çâreye kudretim kalmadı. Filan virâneye vardım. Anda bir dırâz-güş leşini buldum ve lâşesinden biraz kestim pişirip ol etden nefse ğıda virürdük. Sizüñ bağna ol halde³²⁸ içerü geldi ve her kâr Hüdâ’ya ‘ıyandur ki şüret-i hâlimiz bu minvalde derhâl sem‘î şerîfinize irişdürdüm [İ 94b] ferman sizindür.”

Beyt:

تراشب بعیش وطرب مي رود
چه داني که برماچه شب مي رود

Çün h‘ace bu sözü işitdi ağladı ve eyitdi: “Vâveylâ ah eger Hudâ-yı Te‘âlâ rûz-ı kıyâmet baña ‘itâb iderse koñşunda bu şüret var iken sen haberdâr olmayasın ben bu su‘âle ne cevâb virem.” Pes hem sâye-i dervîş elin dutdu ve kendi hânesine ilette ve nağd-u envâ‘dan ne vâr ise nışfını aña in‘am kıldı ve ol gice hâzret-i [K126b] risâlet penâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem rüyasında aydür ki: “Ey h‘ace ol şefkat haqqıçün ki kendü hemsâyeñe yâni koñşuña eyledün. Kendü günahlaruñ yarlıgandı ve mâl ü menâlüñe bereket-i ‘azîm verildi ve yarın cennet içinde benim koñşum olmağ dilersin.”

Beyt:

دست کيري کر کني همسايي درويش را
با پيمبر درجنان همسايه بيني خویش را

Ve çün dâru-s sultâna bir merd pâdişaha hâne-i menzilesindedür. Pes her bi-nevâ vü muhtâc ki ol şehirde ola anlara haqq-ı civâr sabitdür ve sultân anlar hâlinden haberdâr olmağ vâcibdür ve haber-i meşhûrdur ki Hâzreti Yusuf

³²⁷ (Kur‘an, Maide, 5/3) “Her kim günaha eğilimi olmadan açlıktan dolayı (bu yasakları çiğnemeye) mecbur kalırsa Allah bağışlar, ikramı boldur.”

³²⁸ sizüñ bağna ol halde İ : bağnacık K

‘aleyhi’s-selām sinin-i қаҳт-ı ğalāda pādişāh-ı Mışır olduğa ğün ğünden za‘īf ve nizār ter olurdu ve bu ğal sebebini su‘āl eylediler. Cevāb virmedi ve ba‘de izelh‘āh-ı muğallezehā eyitdi: “Niĥānī bir marazum vardır.” Ĥükemā eyitdiler: “Maraızı siz taķrīr buyurun. Müdāvāya biz³²⁹ meşğul olalım.” Eyitdi: “Yedi yıldır ki mesned-i pādişāh özründe mütemekkin olmuşum ve Mışır re‘āyāsını zimam-ı iĥtiyārī benüm elime virmişler ve bu müddetde benüm nefşüm ol arzūda idi ki anı nān-ı cūyun birle toķ eyleyem mümkün olmadı³³⁰ ve toķ itmedüm.” Eyitdiler: “Bu meşakķati neden ötürü çekersin.” Eyitdi: “Muvāfaķāt-ı muĥtācān ve ğürisnegān eylerim ve ķorķarum ki bir kimse Mışır vilāyetinde aç ola ve ben ol ğicede toķ olam ve baņa [K127a] ķiyāmet [İ 95-a] ğününde ğiriftārılıķ ola.” Şeyĥ-ül ‘ālem Buĥārā ķaĥtında buyurdılar ki

Қыт‘а:

اي کرده شکم سير زانواع طعام
ياددارازان کرسنه بي ارام
توشب همه شت بخواب و اوناله کنان
خود کوکه چنين روابود راسلام³³¹

Dirler ki Melik-i Şālīĥ ki ‘umerā-i Şam’ın biri idi ğicelerde bir ğulām ile taşra ğelürdi ve mesācidü ve mezārāt-ı şehri dolanırdı ve herkes aĥvālını şorardı. Bir ğice zimīstanda bir mescide irişti. Bir derviş ğördü ‘uryān ve biryān olmuş ditrer ve eydür: “İlāhī dūnyā pādişahları senüĥ ni‘metini sermāye-i nefş ve hevā itmişler ve za‘īfān ve muĥtācān aĥvālinden ğāfil olmuşlar. Eger anlar yārın ķiyāmetde cennete ğirmek dileyeler senüĥ ‘izzet vü celālīĥ ĥaķķı cennet yoluna ķadem ķomayam.” Melik Şālīĥ mescide ğirdi ve bir bedre altın ile bir cāme derviş nażarına ķodı ve ağladı ve eyitdi: “Ben istemişem dervişān pādişāhān behiş olsunlar ğerek. Bugün ki bir pādişāh öz şulĥ ķapusından size ğeldi. Yarın ki siz pādişāh

³²⁹ biz -K

³³⁰ mümkün olmadı -K

³³¹ “Ey insan, karnını deĝişik yiyeceklerle doyuruyorsun; huzursuz ve acılar içinde olan açları da hatırla. Sen ğece boyu rahat yatıp uyurken o inlemekte; sen kendin söyle bu İslamiyet’e uygun mudur?”

olasız bizüm üzerimize huşümet kapusın açmayasız ve bizden merhāmet nazarını diriğ buyurmayasız.” Nitekim dimişler:

Naẓm:

منم کامروز کردم در صلح باز
توفرد ابرویم مکن در فرآز
من انکس نیم کز غرور هشتم
ز بیچاره کان روی در هم کشم

Bi't-Türki: [K127b]

Bābü-s sulhu çünkim etdüm bunda bāz

Etmeyesin anda sen de baña nāz

Bī-nevālar ola anda çünki şāh

Kem işimden etmeyeydüm bunda ah

Sen de benden kaldurasın hūy-ı zişt

Tā duzanlıqla varavuzdur behişt

Bir daḥī ḥuḳūḳ-ı miḥmānān lāzımdur ki miḥmān-ı Ḥūdā-yı Te‘ālā ‘azze ve ismühü ḳatından mu‘teber bir hediyedir ve Ḥadīş-i şaḥīḥde gelmişdür ki her kim Ḥūdā’ya ve ḳıyamet gününe iman getürür ol kimesne ḳonuğa ikrām etsün ve miḥmāna ikrām oldur ki anı ‘azīz dutalar ve anuḡla bir nev‘a [İ 95b] sülük ideler ki kendi³³² āb-ı rūyı arta ve her neye ḳudret yetirirse miḥmān-ı nīk hūy ḥaḳḳında yirine getüreler. Nitekim dimişler:

Ḳıṭ‘a:

چون مشرف شوي بمخمانی
هرچه داری فدای مخمان کن
از ره مردمی و دلداری
آنچه دلخواه او بود آن کن

Bi't-Türki:

Çün müşerref olasın miḥmānıla

Her neye ḳudret var ise anı vir

Ez rehī dil-dārī semt-i merdūmī

Ol isterse önüḡe anı dir

Ḥükemā dimişlerdür sen miḥmāna baḳma kimdür. İllā kereme baḳ neyi muḳteẓīdür ve bu bir meşḥūr ḥikāyedür ki

³³² kendi -K

“talhatehü-t talehat” nām bir uluya bir vāqıa düşdü ki Kubeys kabilesine nuzül buyurdu. Seyyid-i kabīle Mālik bin ‘Avf anı teşhīş idemedi [K128a] ve şeref ü rif’atine ve kıadr u menziletine iṭṭilā‘ bulmadı ve miḥmāndārı ve ikrāmı taqşīrāt kııldı ve ṭalḥā ol cām-ı mezellet zehrini tecerru‘ buyurdu ve ol bār-ı girānı kerem-i cibillī kuvvetiyle ve ‘ızzı ḥaseb ü neseb bereketiyle taḥammül gösterdi ve çün ol kabīleden riḥlet eyledi. Kemmiyet-i miḥmān mālike ma‘lūm ve ‘ayān olup be-ğāyet şermsār oldu ve i‘tizār yüzünden aḡa riḡ‘a yazdı ve maḡmununda ben seni bilmedüm ve ḥızmetkārılıḡ esbābındaki ḥüddāma lāyıḡ ola muḡayyā etmedüm ve bu mu‘āmele evcinden³³³ dilümüz rīşdür ve bu ḥacāletden bāşımız derpiştür.

Beyt:

چه كونه سر ز حجات بر آورم از پیش
 كه خدمتي بسزایا بر نیامد از دستم
 Ma‘nāsı budur ki:

Beyt:

نه كونه باش قلدورم حجاتدن زیش
 كاتمدم لایق خدمت از نادانی خویش

Anı tevaḡḡu‘ dutarım ki vāḡı‘ olan taqşırde bizi mā‘zūr dutasın ve çün şive-i kerem ‘özürḥāhlardan muḡteżā-i ḡabūldür. Benüm bu ḡaṡamdan geçesin.

Beyt:

اگر در خدمتت تقصیر دارم
 بفضل شاملت امید وارم

Tālḡa daḡı cevābında yazdı ol nesne ki benden tevaḡḡu‘ itmişsin. ‘Özür ḡabūlünden daḡdaḡa eyleme. Benüm mürüvvetim āḡı [İ 96-a] iḡtizā eyler ki hezar bu ḡüne ḡünah bir ‘özürḡāh sözüyle geçdirülür.

Beyt:

چون ڤرتو عزرازاق مهر غمؤد
 نأ پیدآ شد چو سایه هر جرم كه بود

³³³ evcinden İ : K evcinān

[K128b] Ammā ol söz ki seni fark etmedim. Nā-müstaķim bir sözdür ve lütf u kerem şivesinden be-gāyet dūrdur. Şol cihetile ki miħmāndārlık umūrında rüsum-u i'zāz ve ikrām ve tevķir ve ihtiram eşrāf vü e'āzimelelere³³⁴ maħşuş tuţulmaķ ķaźiyye-i mürüvvet şive-i ehl-i fütüvvet degildür. Şart-ı mūzibānı oldur ki āfitāb gibi herkes üzre yeksān yıldura ve mānend ebr-i bārān her yir üzre bir keremde yağasın ve eger miħmān ulu olursa anuĵ haķķın yirine getürmiş olursun ve eger fūrümāye olursa kendü iħsān vü ikrāmuĵı zāhir itmiş olursın ki ulular ĥidmetkarlığında taķşirlik mūcib-i nedāmet ve vāsıta-i ĥacāletdür ve müsteħaķ haķķında ĥod tafşıl bed-nāmı ve peşimānluĵa sebep degildür. Nitekim bu ma' nide dimişlerdür.

Nazm:

محمان راعزيزباند داشت
زره مردي وجوانمردي
كر بزرگست و لايق خدمت
خود حق اوبجاي اوردي
و ربود سفله سن نخواهد گفت
که چراباوي اين کرم کردي

Ve bi't-Türki:

Her ķanĵı 'aziz dutmaķ gerek
Zi reh-i merdi ve cüvanmerdi
Ger uludur vü lāyık-ı ĥidmet
Yirine olmuş olur cev merdi
Ger hod sifle ise kimse dimez
Buņa yāne için bir kerem irdi

Ululardan bir cemā'at vār idi kendü ĥaşımları haķķında miħmāndārı ve ri'āyet gösterirlerdi.

Nitekim tevārihte mezkūrdur ki Kirmān'da bir pādişāh [K129a] var idi. Be-gāyet saħī ve miħmandār idi ki peyveste anuĵ miħmāndarlık ķapusu küşāde idi be ĥān-ı iħsānı ĥavāş ü 'āvāmdan ötürü düşünmüş ve āmade ve her kim anuĵ şehrine dāħil olurdu. Ānūĵ kerem şofrasında etmek yirdi ve tā ki ol

³³⁴ eazimelere İ: eazime K

şehrde olurdu vazîfe-i [İ 96b] çâşt ve râtibe-i Şâm anuñ ziyâfethânesinden alurdu. Bir vaqt ‘Ađūđu’d-devle onun üzerine leşker çekdi ve teşhîr-i vilâyetini³³⁵ murâd idindi. Melik anuñla ħarb vü darbe tākāt getürmedi ve bir muĥkem kal‘a-i teĥaşşun kıldı ve hergün ‘Ađūđu’d-devle leşkeri ĥişār kapusına iĥzār iderdi ve ħatî cenk iderlerdi ve çün gice olurdu. Melik-i Kirman ‘Ađūđu’d-devle’nüñ cümle leşkerine kifâyet idecek ta‘âm iĥzār ve anları ziyâfet iderdi. Āhirkār azd nāçar olup ĥaber gönderdi ki: “Gündüz gündüz muĥârebe etmek ve aĥşâm etmek yedirmek ne ma‘ni dutar?” Cevâb gönderdi: “Kendi mâ-melegi üzerinde cenk itmek iĥhâr-ı merdlik ve nân virmek vazîfe-i merdūmluđdur ve anlar egerçi düşman addolunup ammâ diyâr-ı ĥurbetde şehr-i vilâyetim miĥmânıdur. Mürüvvet degildür benüm menzilimde kendi etmegin yiyeler. ‘Ađūđu’d-devle çün bu cevâbı istimâ‘ buyurdu. Agladı ve eyitdi: “Bir kimsede ki bu deñlü mürüvvet ola cenk ü cidâl ve ĥarb u [K129b] kıtâl anuñla eylemek mürüvetsizliktir.”

Ƙıt‘a:

مردمي كن بجاى دشمن و دوست
كز مرّوت زيان نكارْد كسي
آناز كه مروت نحد درميان
ز دوست و دشمن خَيْرُ بِيْنْدُ بَسِي

Ve bi’t-Türki:

Ƙıt‘a:

Merdūmluđ eyle düşman vü dosta
Mürüvvetden itmediler ziyân
Ol kim etdi mürüvveti ‘âdet
Düşmanından bile gördü iĥsan

Bir daĥî şart-ı miĥmandârî oldur ki eger miĥmândan bir cürm şadır olursa ya muĥâddem bir ĥaıası şadır olursa çün anuñ ĥân-ı iĥsânından bir nevâle tenâvül itmiş ola. Ol günâhından giçeler. Nitekim menĥıldür ki üserâ-yı düşmenden üç yüz esîr

³³⁵ teşhîr-i vilâyetini K : vilâyetini teshîr İ

Ma' n- Za' ida katına getürdiler. Anlar siyâsetine hüküm buyurdu. Esirler arasından bir bagane³³⁶ çok urudurdu ve eyitdi: “Ey emrullâh eyle and olsun saña ki baña içecek şu viresin beni teşne [İ 97-a] öldürmeyesin.” Ma' n buyurdu, ol güdege bir cām ile şu virdiler. Eyitdi: “Ey emîr benüm kavmüm dağî hep teşnedür. Eger ben yaluguz şudan içerssem ve anlara virmezsem mürüvvetden olmaya ve eger şu içmezsem teşne olurum ve çün elbetde siyâset etmek murād itmişsin dükelisin³³⁷ bāri sîrāb eyle.” Buyurdu, cümleye su verdiler ve çün sîrāb oldular. Oğlancık urudurdu [K130a] ve eyitdi: “Ey emîr-i mükerrrem biz cümlemiz senüñ mihmānuñ olduğ ve ikrām-ı zayıf vācibdür ve konuğ depilmege ehl-i kerem ‘ādātından degildür.” Ma' n anuñ feşāhātinden müte‘accib oldu ve cümle esirleri kılıç altundan āzād etdi ve hem bu nev‘ bir hikāye getürdi ki ümerādan biri bir meblağ mal bir kimse üzerinde cihete kâsırından³³⁸ dutardı ve ol kimse edāsında mumāṭale gösterürdi ve edāsında iḥmāl eylerdi. Emîr anı bir meclise davet etdi³³⁹ ki ol malı andan ala muḥaşşıl-ı māl dağî anı kendü ḥānesine iletdi ve ol bābda ‘unf u teşeddüd kıldı ve ol borçlu ziyāde iltimās gösterdi ki beni aşîl katına ilet aña bu bābda birkaç sözüm vardur ‘arz idem. Ve muḥaşşılıñ aña rahmi koydı ve anı girü emîrḥānesine iletdi. İttifākan emîr önüğe ni‘met çekilmiş idi. İkişi dağî sofraya oturdular. Ni‘met yediler³⁴⁰ ba‘de zamān emîrin gözi ol medyūnun üzerine dūş oldu muḥaşşıla eyitdi: “Bu merd bizim mihmānımız oldu ve bizimle sofrada bile etmeğimizden tenāvil eyledi. Bundan böyle anı incitmek mürüvvetden olmaz. Ben ol malı aña bağışladum” didi ve anı hemān şalıvirdi.

Nazm:

اندرايين محمّانداري
حرمت محمان ببايداشت

³³⁶ bagane K : cüvan İ

³³⁷ dükelisin K : imdi cümlesin İ

³³⁸ kastından K: karzından İ

³³⁹ davet etti İ : tapşırdu K

³⁴⁰ ni‘met yediler -İ

برلب جيار محماني
جز نهال كرم نشايد كاشت
Bi't-Türki: [K130b]

Ya'ni miḥmandārlik āyininde
Hürmet-i miḥmān gözlemek gerek
Ber leb-i cūybār-ı miḥmānı [İ 97b]
Kereminden ğayrı ekmek gerek

Bir daḥī sāiller ri'āyeti levāzımdandır. Gerek ta'arruz ve gerek taḥrīh ile dileyeler ki anların ḥirāmānı Ḥaḫḫ-ı sübhānehu ve Te'ālā kavli üzre “وَأَمَّا السَّائِلُ فَلَا تَنْهَرْ”³⁴¹ buyurduğu menhiyyün 'anhtır ve ḥadīste “لِلسَّائِلِ حَقٌّ وَلَوْ كَانَ رَاكِبًا”³⁴² gelmişdür. Ya'nī sāil için ḥaḫ vardır. Eger ātada ḳādir ise ki Arap'da ve mehdiyyün kerākibü ve rākibün ke celisün ve cālisün ke sultānün meḫhur meḫeldür. Ya'nī atlanmış sāilde ḳāmuranlıḳdan kināyetdür Ya'nī ḳāmurān olduĝu taḳdirde daḥī sāil maḫrüm gitmek ḫīve-i ehl-i mürüvvet ve kerem degildür ve 'Isevī kelimātında a.m gelmişdür ki her sāil ki bir avdan nā-ümmīd döndürüle raḫmet ferīḫteleri bir haftaya deĝin ol kimsenün menziline gelmezler ve sultān İbrahim Ethem raḫmet'ullāh-ı 'aleyh kendü saltanatı zamānında buyururlar ki eyü dostlardan bu sāiller ki senün ḫānuḫ ḳapusına gelür ve su'ālleri ma'nāsı budur ki nesneüz hiç var mıdur bize virün ve tā sizün için alalım³⁴³ āḫiret sarayına iledelüm ve anda anuḫ berāberi size on teslīm idelüm. Nitekim dimişler. [K131a]

Ḳıṭ'a:

كُرْتِ شَادِي ءِ هِر دوكُون اَرزُو سِبْتِ
بَا حَسَادِلِ سَايَلَانِ شَادُكُنْ
وَرَأْرُزُوِيْتِ بَايْدَا زَهْرَبَلَا
فَقِيرِي زَنْبِدِ غَمِ أَرَادُ كُنْ

Bi't-Türki:

Her dü kevn içre olmasın ḫādlik

³⁴¹(Kur'an, Duha, 93/10) “Ve bir şey dileyeni boş çevirme, azarlama”

³⁴² Yanından geçen yoksulun bile senin üzerinde hakkı vardır.

³⁴³ alalım -K

Bir faķire sen de iħsān eylegil
Her belādan daħi istersen necāt
Dertmend olana dermān eylegil

Bir daħi ŧefi‘an der-ħ~āstini ri‘āyet buyurmak gerek ki muķarrerdür ki ŧefā‘at dil ile su‘āldür ve tazarru‘ birle baēlıdur ki ŧefi‘in eŧrāf ve a‘yāndan³⁴⁴ biri olsa gerek. Pes her dem bu nev‘ iħtirām-ı kelām buyurmak ve anlar sözi ki ‘afv vü tecāvüz haķķında mücrimān günāhından söylerler. İŧitmek ‘ādet-i ehl-i sa‘ādetdür.

Getürmiŧlerdür ki bir vaķt ekābirden biri bir mücrim haķķında Manŧur ħalife ħatında [İ 98-a] ŧefā‘at gösterdi. ħalife eyitdi: “Bu kimsenüñ günāhı uludur.” Ol ‘aziz eyitdi: “Ben bile ulu günāhı dilek iderdüm ki ufaķ günahlardan ŧefa‘atsiz daħi geķmek mümkündür.” Bu söz ħalifeye ħoŧ geldi ve anuñ ŧefā‘atin ħabül ħıldı.

Beyt:

ان را كه چنين شفيع باشد
قدرش همه جار فيع باشد

Nigāristan’da getürmiŧlerdür ki ħudret ŧāhibleri ‘afv eylemek zir-i destinde olanlaruñ ħaħālarındandır ve anuñ ħadri rif‘atini ve [K131b] bülend himmeti ‘alāmetidür ve ŧefi‘ sözi anlardan merħamet zühüruna sebebdür. Getürmiŧlerdür ki bir kimse’i³⁴⁵ bir³⁴⁶ ħıyānete mensüb eylediler ve anuñ ħıŧsasını vālī-i vilāyet maħkemesinde ‘arz eylediler ve anuñ ħabsine iŧaret buyurdılar ve müddet-i medid ol mecūsüñ zikr-i zamā[y]ir-i safaħātında maħvolup anı ħiķ kimse yād etmedi. Ancaķ rüzgār-ı mezbürda bir ulu mezid-i ħaķ güzārı ve fartı ve fādāriyye maħŧuş idi ve ülfetü muħabbeti ol mecüs ile var idi. Ol kimesne vālī-i vilāyete bir riķ‘a yazdı. Bu mażmun ile ki zellāt-i mücrimān ve anlar aħdām-ı mezellātından geķmek ‘avāḫıf-ı erbāb-ı iķtidār ve merāħimi ehl-i iħtiyār ve zāyifindendir ve ol faķir mecüs mihnete giriftār olmuŧ dermānde

³⁴⁴ eŧrāf ve ayāndan -K

³⁴⁵ Bir kimsei İ : birini K

³⁴⁶ bir -K

ve bî-çāredür ve helāķe yaķın olmuş bīmāre dönmüşdür ve ma‘lūmdur ki ol cenābın kerem-i ‘amīmi giriftārlar hālāşına bahane-cūyudur. Eger ol zindānın dāmen-i ‘işmeti bir cerīme levsinden pāk ise anuñ hālāş vü necātına işāret-i ‘ālī erzānī dutulmaķ gerek ve eger bir günāh ğubārı ānūñ ceyb-i tahareti üzerine oturmuş ise ‘afv vü kerem şuyu birle yunmaķ gerek ve eger bu iki ma‘niden ğayrı şūret var ise anuñ günāhı şefī‘ine bağışlanmaķ gerek.

Şiir: [K132a]

بَجُودِ شَامِلٌ وِ اِنْعَامِ عَامِ بَرِ هَمِه كَس
تُرَاسَتْ فَضْلٌ چو حور شید وُ فَيِضٌ چُونِ بَارَانِ
منه در آتش اندیشه بیکناهانرا
باب عفو بشونامه کنهکاران
[98b] وکرچزاین دوصفت هست حالت دیگر
بود بر آي چنين کس شفاعت یاران

Bi't-Türki:

Becūd-i şāmil ü in‘ām-ı āmm cümle kesī
Fazl güneşi gibi ve feyż çün bārān
Fikr odu içine koyma bî-günāhānı
‘Afv suyu ile yug nāme-i günahkārān

Eger bu iki şıfatdan cüz ola hāl-i diger olur bu güne kes için şefā‘at-i yār³⁴⁷ ve çün³⁴⁸ kâğıd vāliye irişdi ve ol lütf-u maķālet vü hūsn-ü şefā‘at üzre ittilā‘ buldu. Cevābında yazdı ve eyitdi: “

Beyt:

انرا کز دوي شفاعت خواست کني
کارش بصلاح آوري راست کني

Ol ‘azīz-i müşfik ve şefīķ-i şādīķ şefā‘ati ki anuñ kelimātı riyāzından revāyiķ-i mihr ü vefā esdi ve maķālātı maṭla‘ından levāmi‘i şıdķ u şafā yılduradı. Vücūda gelen ve gelmeyen

³⁴⁷ yār K : yarān İ

³⁴⁸ çün K : çünkü İ

günāhından geçdüm ve ‘inānı intiḳāmı anuḡ günāhı şavbından ma‘ṭūf dutup ḡabs ve ḡayd-ı meḡlekesinden āzād itdüm.

Beyt:

بفرمانت توان از جان کزشتن

349 زجرم کس چرانتوان کزشتن

Bi't-Türki:

Emrünüzelemek olur candan

Niçün olmaz ya‘nı geçmek ḡandan

Ve bu muḡarrerdür ki ḡudūd- şer‘ icrāsında şefā‘ate bir medḡal yoḡdur. Belki ol bābda şefā‘at i‘mān vü emānet ehlinden ve dīn-i diyānet issilerinden [K132b] hiç gelmez. Ḳur‘ān-ı ‘azīmde ‘azzem‘allah-u iclālehu 350 “وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ” gelmişdür. İmdi gerekdür ki ḡudūd u ilāhīde size şefḡat vü miḡribānlıḡ gelmeye dimekdür. Ṭamḡāç Ḥan siyāsetinde mezkürdur ki bir civānı uğruluḡ töḡmetiyle anuḡ önüḡe getirdiler ve cüvan be-ḡāyet şāḡib-i cemāl ve zīb ü zīveri ḡaṭ ve ḡāl birle ārāste olmuş ve laṭif-i ibdā‘ 351 “وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ” şayḡalı birle yüzi āyinesine cilā virmiş ve muşavviri sun‘i ilāhī vechi vecīhī şafḡasına ḡalemi zībā raḡam ile 352 “لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ” mażmununca çehregüşālıḡ itmiş idi.

Beyt:

هر چه بر صافحه اندیشه کسد کلك حيال

[I 99-a] شکل مطبوع توزباتر ازان ساحته اند

Ve bi't-Türki:

Kim ki şafḡā-i endīşe çekdi senüḡ kilc-i ḡayāl

Şekl-i maṭbū‘ıḡı ondan dahī zībā-ter düzmişler.

349 “Senin fermanınla candan bile vazgeçebileceksen başkasını affetmek ne demek?”

350 (Kur’an, Nur, 24/2) “Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve āhiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya tanık olsun.”

351 (Kur’an, Tegabun, 64/3) “Allah gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı, size şekil verdi, şeklinizi güzel yaptı. Dönüş de ancak O’nadır.”

352 (Kur’an, Tin, 95/4) “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”

Pādişāh buyurdu çarşu başında şehir ortasında ellerin kaç^ç ideler. Erkān-ı devlet envā^ç özrlere beyāna ve i^ç yānı hāzret bir kerreden dūlbentlerin qaldırıp fiğāna başladılar ve eyitdiler: “Ey melik işbu günah evcinden ve bu civānuş suçundan geç ve anuş siyāsetini daḥī³⁵³ mūlāzimān-ı dirīne şefa^ç ātine mevķūf eyle.” Melik buyurdu ki: “Bunda [K133a] benüm daḥlüm yoķdur ki Hudā-yı Te^ç ālā celle celālūhū ve ^ç amme nevālūhu dest-i düzdi kes” diyü buyurdu. Eyitdiler: “Ey pādişāh-ı dād-kār anuş gibi eller kesilmek ḥayıfdur ki ol eller üzre bize raḥm gelür.” Eyitdi: “Düzd ellerine baķmaķ gerekmez. Belki ķumaş şāḥibinin dil-i pūrhūnuna baķmaķ gerek. Tā bu ğam vū melāl gönlūñüze az gele. Bir daḥī bir kimse ḥaķķ-ı ri^ç āyetidür ki azacuķ āşinālıķ dutmuş ola ya bir ḥıdmet şarf itmiş ola ve egerçi bu vesīle be-ġāyet azdur. Ammā aña nażar etmek anı ulular. Azacıķ³⁵⁴ bahane ile bir faķīri oḥşamak ķadr vū menzilet arturur.”

Getürmişlerdür ki bir şāḥş bir kimse ḥānesini kiraya dutmuşdu. Bir niçe gün ḥāne içinde oturmuşdu. Nāġāh ol ḥāneden çıkub āḥir vilāyete düşer. İttifāķ ol yirde mañşıbı vezāret müyesser olur ve bu faķīr ki aña kira ile ḥane virmiş idi anuş ḥıdmetine yüz dutmuş oldu ve çün ol şehre irişdi. Bu faķīrūñ yüzi gerd-i rāhdan tozlu bargāhı vezire irişdi ve diledi ki vezire gire hemān³⁵⁵ bir ḥācib karşı geldi eyitdi: “Ne kimsesin ve ne cūr^ç et ile işbu bārgāh içine dāḥil [K133b] olmaķ dilersin?” Eyitdi: “Vezir āşināsıyım ve beni ol āşinālıķ bu küstaḥlıķ üzre dutmuşdur.” Ḥacib şordı ki: “Ne güne āşinālıġın vardur?” Eyitdi: “ [İ 99b] “Bir vaķt benim ḥānemi kiraya dutmuş idi ve ḥālā gelmişüm ḥālime nażar ide ve beni ḥazīzi mezelletden ^ç ızzet ve ḥürmet zirvesine ilede.” Ḥācib güldü ve müteaccib olup eyitdi: “Ey bī-çāre sen bir merd-i nādān imişsin ve bu bir sehl vesīlesidür ḥāne kirāya virdüm ne dimekdür? Ve bunu bir Ḥaķ taşavvur etmek ve bunca günlük yola gitmek ve bunda Ḥaķ

³⁵³ daḥī -K

³⁵⁴ azacıķ K : edānī İ

³⁵⁵ hemān -K

güzârlık anlayup bir ‘ināyet ü ri‘āyet ümīd etmek ne sefahatdür? Yürü var işüğe ve bir gayrı mühim al önüğe” didi. Qaza ile vezīr-i rüşen-zamīr pes-i perdeden işbu güft-ı gūdan āgāh olmuşdı. Hācibi taleb kıldı ve eyitdi: “Bunca kelimāt kimünle eyledüñ?” Hācib tebessüm iderek ta‘accüb yüzünden eyitdi: “Faķır bir kimse gelmişdür ki eydür ben vezir āşināsıyım ve bir vaķtde evümü aña kiraya virmiş idim ve ben aña melāmet eyledüm ki bu güne sözü söylemeyesin ve bu denlü sehl vesīlesiyle birle vezire qarīb olmağı heves etmeyesin ve iltifāt ve [K134a] in‘ām tevaķķu‘ın dutmayasın vezir buyurdı ğalať eylemişsin ve nā-ma‘ķul³⁵⁶ söylemişsin var aña bize getir.” Hācib varup aña getürdi ve vezīrāna ta‘zīm-i bisyār ile dil-nüvāzlığı aña bī-şümār eyledi ve ‘ıyāl ve eťfāl aĥvālinden su‘āl buyurdı ve her birisi için olunmuş teberrük şey‘ler³⁵⁷ tertīb ve tedārik kıldı ve yine dost kām ve bā murād-ı tamām aña kendi menzil ve maķāmı cānibine ‘atf-ı zimām itdürdi.

Nazm:

نور ده از مهر و وفا سینه را
سهل مدان صحبت دیرینه را
روي مکردان از رفیقان خویش
یادگان از خدمت یاران را

Bi’t-Türki:

Mihr ü vefādan nūr ile sīneyi
Az görme hem şöĥbet-i dīrīneyi
Turşu şatmayüzün yoldaşların
Hālını al yāduña ĥaldāşlarıñ

Getürmişlerdür ki ‘Abdullah Tāhir bā-‘ilām³⁵⁸ virmiş idi ve erbāb-ı [İ 100-a] ĥacāt her biri kendi murādātını ‘arz iderler idi ve ĥuşūl-u murād birle mūrācaat gösterdilerdi. Bir şahış içerü girüp eyitdi: “Ey emīr, ‘özrüñde ĥaķķ-ı ni‘met ve hem Ĥaķķ-ı ĥıdmet tevaķķu‘ dutarım. Bu iki ĥaķķı ri‘āyet idesin ve beni dereke-i ĥamūlden derece-i ĥabūle irişdüresin.” ‘Abdullāh

³⁵⁶ nā-ma‘ķul İ : saķat K

³⁵⁷ şey‘ler -K

³⁵⁸ bā-ilām K : bār‘ām İ

Ṭāhir eyitdi: “Ḥaqq-ı ni‘met kaḡısidur?” Eyitdi: “Falan gūn [K134b] Baḡdad’a giderdūḡ ve kevkebe-i devlet ve debdebe-i ‘aẓamet birle benūm ḡānum kaḡası önūḡden gūzer iderdūḡ ve ben kendi kaḡum öḡünü šuladum. Tā senūḡ cāmuḡ kudret-i ḡubārdan mašūn olup šzerine toz kaḡmaya ve ol šu ni‘metidūr ki yir šzre dōkmūšum anuḡ ḡaqq-ı dilerūm ki viresūn.

Beyt:

کسي کو بر تودارد حق آبي
359 فراموش مکن در هچ يآ بي

‘Abdullah šordı ki yā ḡaqq-ı ḡidmet kaḡısidur? Eyitdi: “Bir maḡalde ki ata sūvār olmaḡ diledūḡ ve ben yeldūm ve senūḡ kaḡolunu dutdum. Tā ki sūvār olduḡ emīr eyitdi: “ gercekdūr ve bu iki bile ḡaqq-ı šābitdūr.

Nazm:

بزرگاني که اهل اقتدارند
360 همه مسکين نوان و حق کزارند
ز جام جاه بيهوشي نه نیکوست
361 ز همر آهان فراموشي نه نیکوست
آساس مکرمت برحق شناسيست
362 بصورت نا شناسي نا سپاسيست

Bir daḡı ri‘āyet-i ehl-i kerem cemī‘i šmem-i zimmesi šzre ferāyiz kaḡabilindendir. Ya‘nī kendūnūḡdūr bu kerem ḡayruḡ degūldūr ve bu kaḡıša ancılayındur ki bir šaḡš-ı dilīr ki anlar ile dutmaduḡı bir ḡaḡ izḡārında bir hīle o gūne ala ve bir mūhlikeden ḡalāšlıḡ bula. Anlar anı bilūrler ve anuḡ muvāceḡesine getirmezler ve ḡaqq-ı kerem ri‘āyet idūp aḡa ancılayın gūrūnūrler ki ol taḡrīb bilinmemiš ve anda [K135a] ḡurūr eglenmemiš ola ve bu ḡāyet-i kerem ve nihāyet-i mūrūvvetdūr.

³⁵⁹ “Sana hakkı geḡmiš olan kišiyi, hiḡbir durumda unutma.”

³⁶⁰ “İktidar sahibi olan bšyšk ve ulu insanlar, hepsi haktan anlayan (hakkı yerine getiren) ve dššmšš insanlara destek kaḡanlardandır.”

³⁶¹ “Kendini bšyšk gūrerek bšyšklšk kadehinden iḡmek iyi deḡildir, bir zamanlar seninle ešlik edip sana yardım edenleri unutmak iyi deḡildir.”

³⁶² “Merhametin esası, hakları yerine getirmek ve minnetdarlıḡa dayalıdır; yšzšnš tanımadıḡın insanlara bile nankōrlšk yapılmamalıdır.”

Getürmüşlerdür ki biri bir kan töhmetiyle Ziyād-ı Basrī katına [İ 100b] getürdiler ve Ziyād anuñ katline işāret buyurdı ve celladını amān u pür şerār tîğ-ı ābdār çekdi ve diledi ki mücrimiñ gözin bağıyla bî-çāre deryā-yı belāyı şürezāra dökülmüş gördü ve ecel ağız açmış feryāda başladı ve tazarru^ç u zārı kıldı fā’ide virmedi ve tevbe ve istiğfārla ve kendüye i’tişām ile bile fā’ide dutmadı. Nāçār oldı ve eyitdi: “Ey emīr bizim mābeynimizde hürmet-i civār ve qurb-ı mezār vardur ve mürüvvet şer^çinde ve fütüvvet mezhebinde қоңşuluğa tamam i’tibār vardur. Eger benüm cānibüm ri^çāyetinde taqşīr buyurulursa ‘ayb-ı cūyān zebān-ı ta^çn uzadurlar ve hürde bî-nāndur i^çtirāz açarlar ki emīr қоңşuluk Hāqqın yirine getürmedi ve қоңşuların pāmāl-i cefā etmekteür hālā emīr fikir buyura ki benüm gibi bir za^çīf qanın dökme ve kendüni nişāne-i tīr-i melāmet düzme senüñ gibi kimseden ki senüñ āhlākın gülşeninde hār-ı āzār bitmiş ve senüñ evşāfuñ dāmeninde gubār-ı sitem oturmamış ola vech-i bedi^ç ve emīri bāiddir ki zāhirdir.³⁶³”

Şiir:

مرآ سهلست ازجان دست شستر
 چه غم کر صدچومن نابود کردد
 چه خواهی گفت پیش نکته کیرآن
 ترا کرا ستین آلوده کردد

[K135b] Ziyād-ı Başrīdür vü dirāz-ı fikre düşdi ve peyk-i endīşe birle eṭrāf ve cevānibe aştı ser-gūy u āşināyı hiç vechile yol iletmedi ve eyitdi: “Beyān ile қоңşuluğun қangı maḥallede idi ve Hāqq-ı civār қangı diyarda şābitdür?” Eyitdi: “Benim pederim hānesi Basra’da emīr hānesiyle hemāsitān ve pederim ekşer vaқtde emīr mülāzimleriyle hemdāsitān olmuş idi. Ziyād eyitdi: “Senüñ pederüñ adına ne dirler? Eyitdi: “ Ey emīr ben cān ḥavlınden kendü adımı daḥī ferāmuş itmişüm, қanda қaldı babam adını bilem? Ziyād tebessüm etdi ve ol bî-çāreyi āzād [İ

³⁶³ zāhirdir -K

101a] eyledi. Cān ‘alāmetinde insān hāṭırına neler ḥuṭūr eyler ve her ne ḥīle ile baş ḳurtarur ise küşeng hūnerine ḥisāb olunur. Bir daḥī ḥuḳuk-ı re‘āyā ri‘āyetidūr ki ol ‘adl-ü iḥsān yirine getürmekdür ve ḥuḳūḳ evlād ve ümerā ve vūzerā ve mülāzimān ve sipāhiyān ve ḥādımān semti bir āḥar bābda aşagıda³⁶⁴ bulunsa ve zikrolunsa³⁶⁵ gerek inşāAllah Te‘ālā.

Bāb-ı sī vü heştüm der-musāḥabet-i aḥyār

İmdi ma‘lūm ola ki muşāḥabet-i nigān ve mucāleset-i dānāyān kimyā-yı sa‘ādet idi ve rahnümā-yı devlet-i sermedīdür.

Mesnevī:

مهر پاكان در میان جانشان

دلمنه الا بجمع دلخوشان

[K136a] نآر حندان باغ رآ هندان کند

صحبت مرد از مردان کند

سنگ اکر خارا اکر مرمر بود

چون بصاحب دل رسد کوهر بود

Fürs mülkünde bu ḳā‘ide var idi ki hergiz anlaruḡ şoḥbet-i fużalā ü ḥükemādan ḥālī olmazdı ve hiçbir ḥükmi anlaruḡ re‘yi ve meşveretinsiz eylemezlerdi. Bu ciḥetden ötürü salṭanat bināsını rāstī ve ‘adālet üzre ḳomış idiler ve anlaruḡ memleketi dört biḡ yıldan eskicek imtidād buldu ve imāret ve ḥükümetleri uzandı ve³⁶⁶ şulṭān Sencer māzī birreda’llahu müzceahū Ömer Hayyam nām ḥakīmi kendü ile me‘an taḥt ferīdun raḥt üzre dikerdi ve ḥulefā-yı ‘Abbāsiyān ḥod kendüleri cümlesi fāiḳ dānişmend idiler ve anlaruḡ dükeli hall ü aḳdi ehl-i ‘ilm ve ra‘ kelāmı üzre mebnī idi ve bunlaruḡ feşāḥat ve belāgatinden bu ḥikāyenin biridür. Bir gün ḥulefā-i ‘Abbāsī’den emīrū’l-mü’miñin Müsterşid Bīllāh

طیب الله تربته ورفع الي الجنان رتبته³⁶⁷

³⁶⁴ aşagıda -İ

³⁶⁵ zikrolunsa -K

³⁶⁶ İmāret ve ḥükümetleri uzandı: -İ

³⁶⁷ Mertebesi cennet olsun.

üstazdan vasıtasıyla ki şulţan-ı said Sencer bin Melikşāh'dan
طاب ثراهما وجعل الجنة مثوھيما³⁶⁸

taşavvur dutup müteveccih-i hırāsān olmuşdı ve çün
Kirmanşah'a [İ 101b] irişdi cum'a günü idi. [K136b] Bir hutbe
āğāz eyledi ki fesāhatde zirve kāmei üç felekden geçüp urve-i
illiyyin münteḥāsına varmış idi ve eşnā-i huṭbede bir melālet
vasıtasıyla ki Āl-i Selçuqdan görmiş idi. Be-tarik-i şikāyet bu
müciḅ üzre baş-ı kelām ve ta'bir merām buyurdı ki

فَوَضْنَا أُمُورَنَا إِلَىٰ آلِ سَلْجُوقٍ فَبِرَزُوا عَلَيْنَا

فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ³⁶⁹

buyurdıklarında fuşahā-yı 'Arab ve bülegā-i 'Acem inşāf idüp
didiler ki şahābe-i güzīn rıdvānullāhi 'aleyhim ecma'in ki şāriḥ
kelimātı cāmi'ul kelime idiler. Degme kimesne ol cezālet vü
feşahat ile beyāna bu getürdüğü nazm-ı kudretten fi'le
getürdüğü hāṭıra huṭur etdürmediler ki bunların feşahat vü
belāğātlerine istidlāl tamamdır ve ilāhī merḥūm³⁷⁰ hılāfet
nāmesinde mezkurdur ki bir kimseye pādişāh demek istiḥkāk ile
olur ki şāḥib-i şevket olup anın hükümeti vefk-i hikmet üzre ola
pes lāzım ve elzemdür ki kudret-i kāmile issi olurlar. Hikmet
bālīga ile muttaşif olmağ gerekdür ve bu itdişāf bu vecih üzre el
virür ki bu cihānın tedbīr vü taşarufu ne güne idügin öğrene ve
öğrendiği namı üzre iş göre. Bu taqdīr üzre terbiyesi [K137a]
evvelā bilmek sonra 'amele getirmek oldu ise muşāḥabet
muḥālaṭāt-ı 'ulemā ve fużalā vü urefāya ol meyl göstermek
lāzımdur ve cāhilān vü gāfilān ve bed-ḥūyan olanlardan be-gāyet
ihtirāz üzre olmağ gerekdür ki şoḥbet mü'eşşirdür.

Қıṭ'a:

هَمْنِشِينِي كَوْلَطِيفٍ وَكَاْمِلُوسْتِ

رَاْحَتِ رُوْحَسْتِ وَأَرَامِ دِلْسْتِ

وَأَنْ كِه نَادَانِي وَغَفْلَتِ كَارَاوسْتِ

³⁶⁸ Toprağı bol olsun.

³⁶⁹ (Kur'an, Hadid, 57/16) "Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir."

³⁷⁰ merḥūm -K

371 صحبتش مأنند زهرقاتلست

Tercüme:

Ehl-i fażl ve kāmīl olsa hem-nişin

Raht-ı ruḥundur ol mi‘mār-ı din

[İ 102a] Ola ki nādānlık vü gāflet işidür

Şoḥbetinden kaç ki zehr ol kişidür

Yunānīler ‘ādeti bu idi ki anlara ḥākim bir kimse gerek idi ki anuḡ ‘ilm ve ḥikmeti dükeli ‘ulemā ve fużalā ve ḥükemāyı zemāneden artuḡ ola. Yāḡud bir kimse ola ki bir merd-i ‘alīm vü ḥikemüḡ manzūr-u nazarı ve maḡkūm-ı ḥükmü ola. Tā kim anuḡ şoḥbeti eşerinden envāri envā‘i fazilet anuḡ şafaḡāt-ı ḡālī üzre fāyiḡ ve lāyiḡ ola ki şoḥbetde ‘azīm eşerler muḡarrerdür ve ḡaberde gelmişdür ki mişli hemnişin nīgū ‘aṡṡār gibidür. Eger kendi ‘ıtrından saḡa bir nesne virmez ise rāyiḡā-i ṡayyibesinden behrever olursun ve ḡārīn-i bed küre-i āhenger gibidür. Eger anuḡ āteşine göyünmez sende anuḡ dūd-ı siyāhı buḡarından müteezzī olursun.

Nazm:

در کُزُر از کُرّه آهنکران

372 آتش و دودی دَهْدَاز هرکران

رُو بَر عَطَّار نِهْ که به پَهْلُوي اُو

373 جَامِه مَعْطَّر شُود از بُوي اُو

ve cümle-i ehl-i ‘ilm ve ḡikmetden ki pādişāḡ andan geḡmek olmaz. [K137b] Biri ‘alim-i ‘āmil-i mütedeyyin bir faḡīḡ ola ki aḡḡām-ı şer‘ī iyü ḡabt eylemiş ve mesāyil-i aşl ü fer‘i tamam bilmiş ola. Tā fırsat vaḡtinde meclis-i humāyūnda ḡelāl vü ḡarām ve ḡudūd-ı aḡḡāmdan sūḡān-ı perdāz olup ferāyez ve ādāb ve sūnen-i namāz ve rūze ve ḡusl ve vuzū aḡvālīni vāzīḡ ve rūşen ibāretle edā eyleye tā mesāyil-i fīḡḡ vü fetvā-yı bereketi devlet-i şulṡānı a‘ḡām rūzigārına vuşul pezīr ola.

371 “O dost ki kāmīl bir insan ve ince ruhludur, insanın ruhuna huzur, gönlüne de rahat verir. Bilgisiz, cahil ve gāflet uykusunda olan kişī ile sohbet etmek, zaman geḡirmek, öldürücü bir zehir gibidir, insanın katilidir.”

372 “Demircilerin fırından geḡerken, her taraftan bir ateş ve duman çıkar.”

373 “Aktarın yanına git ki onun güzel kokularından kıyafet etkilenip güzel kokar.”

Beyt:

كر نبايد نكنها زفقه وفتوي درميان
374 مُنْهَدِمُ كَرَدَدُ أَسَاسِ مَلِكٍ وَ مِلَّتِ دَرَجَهَانُ

Bi't-Türki:

Olmayaydı nükethā-yı şer' i fetvā-yı der miyān.

Yıkılırdı bu esās-ı milk-i millet ve der-cihān.

Biri daḥī nāşih-ı emīn ve biri mürşid-i şāḥib-i yaqīn ki dāimā uḥrevī umūrunu anuḡ yādına getüre ve dīn-i diyānet naşihati ile āḡı ihyā eyleye ve merākīd-i ġafleti beşeriyetden ki herkes aḡa mübtelādur. Merāsīm-i ḡikmet üzre [İ 102b] aḡa intibāḡ vire ve 'ibārāt-ı kāfī ve işārāt-ı vāfī ile āḡı bilā-ihmāl akvāl-i şeni'adan ve ef'āl-i kabīḡadan girü dutup men' eyleye ve iktisāb-ı menḡiyyāt ve irtikāb-ı muḡarremātdan ber-ḡaraf etmeġe sa'y vü ġuşīş kıla ve nāşih ġerekdür ki naşihat ve irşādda ḡārīk-i talaḡḡuf ri'āyet eyleye ve şoḡbet ve maḡfilde nasiḡatı te'ḡīr kıla belki ḡalvet ve fırsatda daḡī şol vaḡtde ki sözcāygīr ola lüḡf vü mülāyemet [K138a] yüzünden birkaḡ kelime söyleye ki bu zamānda şalāḡ u ışlāḡ nermġüy ve ḡuş-ḡüy olmaḡdadur ve ḡadīm'ul-eyyāmda ḡulefā-i büzirġ ve mülük-i āzīm 'ulemā-i 'ıḡām ve meşāyih-ı kirāmdan acı sözler işitmişler ve ihlāş cihetinden ḡabül buyurmuşlar. Nitekim bā'z-ı kütübde mezkūrdur ki bir ġün Hārūn er-Reşīd berreda'llāhu müzceahü Şaḡīḡ-i Belhī ḡazretlerine ḡaddese sırruhu eyitdi: "Baḡa bir naşihat eyle." Şeḡīḡ eyitdi: "Ey emīr! Allah Te'ālā celle zikruh ḡazretinin bir sarayı vardur ki aḡa düzaḡ dirlir. Seni ol seraya der-bān itmişdür ve ḡalkı üç nesne cehennemden geri dutar. Biri mal ve biri tāzeyān ve biri şemşīrdir ve üçü daḡī sende be-ḡarīḡ-i veḡālet durur. Pes ġerekdür ki muḡḡacları mal birle fāḡihden ḡalāş idesin tā ḡarūriyāt vasıḡasıyla müteveccih-i şūbeḡāt ve muḡarremāt olmayalar ve fāsıḡları tāziyāne ile te'dib idesin tā fışḡ vü fücūrdan ġeri dönerler ve ḡālimleri şemşīr-i ābdār ile

³⁷⁴ "Din ile ilgili din adamlarından yorumlar gelmezse, dinin temeli ve milletin durumu ânında yok olabilir."

kaṭṭ ve istiṣāl idesin. Tā müseldenān sitem-cūyān olanlardan iṭminān bulalar. Eger buncileyin eyleyesin sen de necāt bulursın ki ḥalkā necāt virmiş olursun ve eger bunun ḥilāfında olarsın dükeliden evvel sen duzaḥa giresin ve ğayrılar senün arduṇca dāḥil olalar” didi hemān ol vaḳtde³⁷⁵ Hārūn ağladı ve Şaḳīḳ-i Belhī [K138b] ḥazretlerinin dest-i şerīfin [İ 103a] bos ḳaldı.

Ḳıṭṭ a:

نصیحت کان زروي صدق کو نید
بکوش هر که اید درپزیرد
چو جان دآرد حدث صأحب دل
روان اندر دل و جان جاي کیرد³⁷⁶

Bir daḥī ṭabīb-i müşfiḳ ki ḳanūnu ‘ilāc bilmiş ve a‘rāz ya‘nī emrāz ne ise zāḥire-i ḥāṭır dutmuş ola ve şifā-i emrāzda izāle-i a‘rāzı ḥāvī külliyāt-ı fennī ola ve enfāsı Isevī efāzāsında yedi beyzā-yı Mūsevī göstere.

Beyt:

تازه کردد جان بيمار از دَمَش
روح راراحت رسد از مَقْدَمَش³⁷⁷

Tā muttaşıl mizāc-ı mübārek mülāḥaza gösterüp ḳā‘ide-i ḥıfz-ı şıḥḥat mer‘ī duta ve eger ‘ıyāzan billāh ṭab‘ı eşref üzre alāmet-i inḥirāf müşāhede oluna. Fi’l-ḥāl anuḡ tedārik ve telāfisine meşġul ola. Bir daḥī bir müneccim-i muḥaḳḳaḳ ve müdeḳḳiḳ ki rumūz-ı şaḥāyifi ziḳ vü taḳvīm ḥalletmiş ola ve miftāḥ-ı künūz ‘ilm-i hey’et ve tercīm ele getürmüş ola. İḥtiyārāt vü mülāḥaza-i deḳāyıḳ-ı ‘aḳlī vü naḳlīde ve meşrūtāt ve maḥzūrāt bābında ol kimesne derce-i a‘lāya irişmiş ola.

Beyt:

دوآیر کُرَهُ مَحْرُوزِیچ دور سپچر
محاسب قلمش دردمي کُنْدُ تصویر³⁷⁸

³⁷⁵ Dāḥil olalar didi, hemān ol vakitte İ : didi yok zaman var K

³⁷⁶ “Öġüt dürüstlük ve iyi niyetle verilirse, her duyan onu kabul edip uygular. Gönül sahibinin sözlerinde ruh olduġu için, her gönle akıp her ruhta kendi yerini bulabilir.”

³⁷⁷ “Hastanın canı onun nefesinden tazelenir, ruhu adımlarından rahat bulur.”

³⁷⁸ “Güneş gezegeninin menzilleri ve gökyüzünün astronomik çizelgeleri, onun kalemiyle yazılıp çizilip tasvir edilmektedir.”

Bi't-Türkî:

Dā'ire-i küre-i mihri vü zîç-i sipihri.

Muḥāsīb-i ḳalemi bir dem içre ḳıla tasvîr.

[K139a] Tā sultānuḡ mübārek taliine nazār buyura ve teysirātı evtād ve delāyilini semt-i taḥḳîḳāt üzre her birinüḡ mürürundan eşi'a-i suūd ve nuḥūs hududuna deḡin ḡaberdār eyleye ve alāmātı devlet ve ŧevket zuḡūru vaḳtinde ŧultāna ŧükür-güzārı ve sipāsdārılık t̄ariḳasına delālet göstere. Tā ol ŧıfat vāsıḡasıyla “بِالشُّكْرِ تَدُوْمُ النِّعَمُ”³⁷⁹ hükmü üzre ol ni'ete devām ve ḳıvāmlıḳ zāhir ola ve zamānında ḡaḡarāt u miḡnet müŧāhedesi da'vāt vü ŧadeḳāta ve izdiyād-ı ḡayrāta tergīb eyleye. Tā ol ŧüret vesīlesiyle³⁸⁰ الصدقة ترد البلاء وتزيد في العمر³⁸⁰ mazmūnıyla ol [İ 103b] beliyye mündefi' ola ve ol miḡnet mürtef'.

Meŧnevi:

اي كه خواهي كز بلاجانن و اخري

جان خود را در تظرع آوري

پس با حسان بر كشاني دست خویش

تا حجاب عُصّه بر خيز در پيش

Bi't-Türkî:

Ey belādan can ḳorumaḳ isteyen

Kendi gönlünden tazarru' gösteren

İmdi iḡsāna aḡasın dest-i ḡ'iŧ

Ḡuŧŧa ḳalka irmeye ḳalbüḡe pīŧ.

Bir daḡī ŧāir-i ŧirīn zebān ki feŧāḡat meydānında ḡūy-ı belāḡāt kapmıŧ ola ve 'arŧa-i faẓl u efẓāle Süḡanverān zamānından ḳaŧab'üs sabḳ rübüde itmiŧ ola.

Beyt:

³⁷⁹ “Nimetlere ŧükürünü ḡiç azaltma”

³⁸⁰ “Sadaka belayı def eder ve ömrü uzatır.” (Heysemi, Mecmaü'z-zevaid, III/63)

رُوزِ بَازَرِ فَصَاحَتِ رَارِوَاچِ از نَظْوَاوِ
صَحْنِ کَلزَارِ بِلَاغَتِ رَاوَاخِ اَز نَسْرَاوِ

[K139b]

Ya‘ nī bi’t-Türkī:

Rūz-ı bazār-ı feşāhatde revāc ol naẓmdur.

Sahn-ı gülzārı belāġātde revāc ol nesrdür.

Tā cevāhir şıfatı sulţānīyi rişte-i naẓm ve nesr üzre çeküp bāzār-ı iştihār başında cevāhir-i şāhver mişal cilveye getüre ve eş‘ār-ı ābdār birle anuñ nām-ı hümāmını şafhā-i rüzgār üzerinde bir yādġār alıķoya.

Şiir:

شاعر انرا عزیز بآید داشت

381 گان ایشآن بقاپزیردتم

شِعْرِ سَلْمَانَ نِکَرِ کِه تازِه ازوست

382 نَامِ سُلْطَانَ اُويسِ دَرِ اَيَّامِ

Bi’t-Türkī:

Şā‘irleri ‘azīz duţmaq gerek

Ki şā‘ir andan bulur bek‘ā-nām

Şi‘r-i Selmān’ı görün kim ta‘zedür.

Nām ol şulţān Üveys der eyyām.

Bir daġī bir nedim-i tāze rūy-ı bezle gūy ile melek-ġuy ki rengin nükteler ile meġāfili ārāste ve şīrīn laţifeler ile minġec uşulde mecālis-i pīrāste kıla ve nişāţ-ı ebvābını ġazırān-ı meclis yüzüne meftūġ duta.

Beyt:

طبع را لذت از ظرایفِ او

رُوحِ را بَحْجَتِ از لَطِيفَاوِ

Ya‘ nī huzzār-ı meclis

Beyt:

³⁸¹ “Şairleri yüceltmek gerek, zira ki onların çalışmaları neticesinde adlar kalıcılık bulurlar.”

³⁸² “Selman’ın şiirine bak ki, Sultan Üveys’in adını her dönemde taze tutmuştur.”

Nükteleri cāna şafā bağısladı.

Nağmeleri rūḥa gıdā bağısladı diyeler.

Daḥī bihterīn celīs vü hūş-terīn enīs ululardan ḳalan kütübü ve resāyıldür. Hem Ḥaḳḳa ve hem ḥalka yarar ve bī-mersüm [K140a] bilā vazīfe muşāḥabet ve bī-nāz u kirişme [İ 104a] mücāleset iderler ki ne ḥānende zāmīrinde andan bir melāl ve ne şununda ḥātırında andan bir kelāl vardır. Ki yaramaz hallü müşāḥib olmaḳdan yalnızca hallānmaḳ ve tenhāca eğlenmek yeḡdür. Nitekim dimişler

Mesnevī:

أَلَدَةٌ بِرْ صَنْدُقِ كَهْ چادر زبار
يَكْ اَوْصَنْدُقْدَنْ كَهْ پردر موش اومار
سینه اولدر کاوله پر علم و کمال
المیا پر موش و مار بدحصال
چون سیان علم اولا اخلاق بد
یکدر اندن بوشحه برخو سچه سپد

Nazm:

همنشینی به از کتاب مجوی
کاو مصاحب نیک بُود و نیک خوی
بحجت افزای جان و راحت دل
هرچه دلخواه تست از و حاصل
این چنین همدم لطیف که دید
که کس رانه رنجید و نه رنجانید

Ve ulular dimişlerdür ki cem‘ī ḥalāyık ‘aḳla muḥtāçlardur

ve ‘aḳluḡ iḥtiyācı tecrübeyedür.

Nazm:

حکایات و احوال شاهنشهان
روآت و اخبار کار آکهان
بالماس تحقیقدر سفته اند
383 بَدُورَانِ بَسِي تَجْرِبَه كَرْدَه اَنْد

Bāb-ı sī vü nühüm der- def -i eşrār

Nitekim ebrār ve aḫyār muşāḥibetine meyl ve muḥābā vācib ve lāzımdur. Hemçünān mücāleset-i eşrār ve füccārdan iḥtirāz ve ictināb lāzım ve lābuddür ki³⁸⁴ ḥāşiyet ḥasebiyle

³⁸³ “Padişahların hal ve hikâyeleri, bilgelerin haber ve rivayetleri insanoğlunun gözünü gönlünü aydınlatır, onu ilim ve bilgelikle aşına eder (tanıştırır).”

³⁸⁴Hemçünān ile başlayan kısım -İ

şoḥbet müeşşir olur. Pes nitekim iyüler ile hem-nişin olmaḡdan fevāid-i küllī ḡuşūle mevşuldür. [K140b] Yaramazlar ile iḡtilāḡ eylemekden netāyic nā-lāyık zuhūrundan dūr degildür ve nitekim iyüler ile şoḥbet sebab-i mezīd-i devlet ve bā' iş-i menziletdür. Kezālik yaramazlar ile muḡāleḡāt mūcib-i melāl ve müstevcib-i nedāmetdür.

Nazm:

بَادولتيان نيشين كه خاري

385 در صُحبتِ كُلِّ شُود بَحاري

بَا هر كه نه مفلسست منشين

386 كز سر كه نكشت هر كز نكشت كام شيرين

Ve eşrār iki kısmdur. Birilerūḡ ref^c i vācib, birilerūn def^c i vācibdür. Ammā birileri ki aḡlaruḡ ref^c i nef^c i müselmenāndur ve şalāḡ-ı küllī ki anlaruḡ nā-būd olmalarındadır anlar³⁸⁷ üç gürūhdur. Evvelā düzdān ve anlaru ref^c eylemek himmet-i vülāt-ı İslām zimmesi üzerine ihtimām-ı tamām lāzımdur ki Hüşeng Şah'ın [İ 104b] üçüncü vaşiyyeti bu idi ki ey ferzend-i dil-pesend ola ki erbāb-ı fişķ-ı mālīde mezbūr dutasın ve şerrīr vü müfsidānı menkūb ve maḡhūr kılasın ve düzd ü rāhzen zararını ve fetdān vü cāmegān şerrini gelen ve geḡen fuḡarānuḡ yolu üzerinden ḡaldurasun. Tā yollar emīn ola ve tüccār ve ḡufūl eḡrāf u cevānibden surūr u ḡubūr birle mūrūr ideler ve tereddüt etmeyüp gelüp gideler ve envā' -i emti'a vü ruhūt u cihet, ḡırīt ü sited getüreler ve alum şātım ideler ki bu ma'niye sebab refāhiyyet-i ḡalk ve mu'cibi marāzi-i ḡaḡ ve milk ü millet beyninde mezīd-i ni' met [K141a] devlet ve bā' iş-i revnāḡdur.

Şiir:

تا نكوشي بمعدلت نشنوي

هر كز از ملك و سلطنت شادان

راه آراز دزد امين ساز

³⁸⁵ “Devlet sahibi olanlarla oturup kalk, onlarla zaman geḡir ki; bir diken, gülün yanında kala kala bahar havasını alır.”

³⁸⁶ “İnsanlar tarafından kabul görmeyen, toplum tarafından hoş ḡarşılanmayan kişilerle oturup kalkma ki, sirke içerek kimsenin aḡzı tatlanmaz.”

³⁸⁷ olmalarındadır anlar İ : vardır K

كر توخوا آهي ممالك ابادان

Cevāhirü'l-Emāre nām kitābda bir hikāyet rivāyet itmişler ve dimişler ki vaqt-i cāhiliyetde Medā[y]ine cānibinde ticāret itmeğe gitmiş idük ve bürd-i Yemānī'den kırk libas yanımızda idi çün Medā[y]in Havālisine irişdük. Yolumuzı uğrular aldılar ve bizi gāret idüp bürdeleri alup gitdiler. Biz daḥī lütf-ı Haḳ birle ḥalāş-ı cān ile şad miḥnet vü derd ile kendümüzü Medā[y]in şehrine irişdürüp dādḥāhluga geldük ve çün bizüm şüret-i tazallümümüz mesāmi'-i Nüşīrevāna irişdi ve kemāhī-i ḥālimiz üzre iṭṭilā' buldu. Bir ḥācib gönderdi önümüze düşdi ve bizi bir münāsib vişāka nüzül etdürdi ve eyitdi: “Siz bunda oluñuz tā aḥir sizlerüñüz cüst u cüy oluna ve bürdeler girü size teslīm oluna.” Ve biz ol konaḳta olduḳ ve her gün matbāh-ı āmireden taam-ı mülūkāneden bir hançe getürdilerdi ve önümüzde tertib üzre vaz' iderlerdi. Biz daḥī her gün dergāh-ı kisreye giderdük [İ 105a] ve nezzārelerden merāsım-i memleket dāri-i seyr ü temāşā iderdük. Kırk günden şonra visākın olan yire dāḥil olduk. [K141b] Bürde olan cāmelerümüzü gördük. Konaḳımızda konulmuş ve bir kesilmiş el bürdeler üzerine bıraḡılmış ve bir kaḡıt içinde kırk şaru altun sarılmış ve üstünde yazılmış ki kırk gün eyelendüñüz ḥırsızınuz ele girince lütf u Ḥüdā ile raḥtuñuzda yetişdi ve bu kırk altun çekdügünüz intizār 'ivāzından. Çün kendü vilāyetüñüze varasız bizden şikāyet etmeyesiz deyü yazılmış ve bu hikāyeden ma'lūm olur ki mülūk-ı refī' u'l-miḳdār düzdān u rāh-ı zenān bābında çok ihtimāmlar buyurmuşlar. Pes 'ādil olan vāli gerekdür ki ne meşāliḥ için āñı ḥaḳ celle zikruh ululamışdur bile ve mü'minler yollarını ve sāir ibādallahuñ mesleklerini düzdān ve ḥarāmiyān ḥavfından satevāt-ı siyāsāt ile emin eyleye ve her kim bu yolda bir müsülmānuñ izā ve ezārına kıyām göstere anı nikāl ü 'uḳūbāt birle ḡayrilere 'ibret eyleye. Tā zamān-ı sa'adet encāmında cevānīb-i erba'ada

“فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ”³⁸⁸ dillerde cārī ola. Bu evzā‘ üzre hareket etmeyince liyāqāt ile ol hükümet addolmaq qābil degildür ve ekşer hākimlerde hükümet nā-pāyidār olduğunu bunun gibilerdendür.

Nazm: [K142a]

بُبُرُ دَسْتِ دزدوسررَاه زَنْ

که شود رَاة اَمِينُ بَرِ مَرْدُ وُزَنْ

چوره کشت امین شودکاروان

ز بحر تجارت بهرسودوآن

İkinci runūd-ı hūn-rīz ve evbāş-ı fitne-engīz ki bilād ü kurāde tīre-rūy tünt-hūy birle halkuñ māl u ferzendānına dest-i ta‘arruz uzadurlar ve hiç kimse kendü hāli sālīm olmaq cihetinden anlara müte‘arrız olmaz. Bu taqđır üzre şahib-i kudret olan hākīmden gayrı kimse anlar üzre dest koyamaz. Pes anlaruñ qal‘ u qām‘ı zarūrī lāzımdur ve bu konuya hākīm muqayyed olmaz [İ 105b] ise rabbel ‘izzet ol hükümeti anda uzadıya dutmasa gerek ya azl-i haqīqī ile ki ol ecilden ‘ibāretdür ya azl-ı mecāzī ile ki ol manşıbdan ‘azl olmağdur ki ber her taqđır Haqq sübhānehu ve Te‘ālā ‘ibādu’llāhı hākimsiz qomamışdur ve qomaz. Aḥbārda gelmişdür ki bir zamān Ḥaleb şehrinde rind ü evbāş çoğalmışlar ve halk anlardan darlığa düşmüşler. Pādişāh-ı Mısr qatında anlardan feryād itmişler şultān-ı Mısr muslihnām bir hākīm göndermiş tār u nūd u evbāş def‘ine iştiğāl göstere. Muşliḥ gelüp ol müfsidlerden ba‘zını siyāset eyler ol cemā‘at münzecir olmazlar ve mu‘adları olan işden vaz gelmezler. Tā hāl aña irişdi ve iş aña encām buldu ki cāmide melik [K142b] namaz kılduğı yirde mihrābında yazdılar ki ey muşliḥ kendün zaḥmet virme ve biz ol kimselerüz ki birimizi öldürürseñ anuñ yerine on müfsid baş qaldurur ve bizim ölmek faḥrumuzdur. Hiç ölmekden ār etmezüz didiler.

³⁸⁸ “Ey akıl sahipleri ibret alın” Kur’an, Haşr, 59/2

Ḳıṭ‘a:

ما عاشيقم و كشته شدن اعتبار ماست

شمشير عشق بزر ز سنك مزار ماست

بي زحم تيع عشق ز عالم نمي رويم

بيرون شدن ز معركه بي ز حم عارماست

Mümkündür ki sen bizi öldürmekden darluğa düşesin. Biz kendümüzi depilmekten darlığı düşmezüz. Muşlih ki bu ḥuṭūṭı oḳudı bildi ki anlara bāb-ı çileden gelmek lāzımdur. Buyurdı ki: “Ol ḥaṭṭuṅ altı yanunda yazdılar ki biz sizüṅ merdāne vü ferzāne olduğunuzu bildik ve yek-dīl ve yek-cihet olduğunuzu anladık ki ciğer-dārılık ve serdārılıkda size beṅzer yoḳ ve sizcileyin merdān-ı yek-dīl üzre āferīn bād-āferīn. Hālā itdügimden pişmān oldum. ‘Özürh‘āhlık maḳāmına geldüm. Ba‘de-l yevm terbiyet ve taḳviyetüṅüz üzreyim vesselām” diyü yazdı. Ḥużzār-ı meclis bu cevābdan müte‘accib oldular ve andaṅ sonra [İ 106a] kendüsi halā ve melāda bu leimān u rindān tavşif ve ta‘rifine³⁸⁹ meşğul olup ḥabs vü ḳayd vü ḳatlı etmeklerinden el çekdi ve yine bir gün şehriṅ a‘yan [K143a] vü eşrafı anuṅ ḳatına gelüp evbāş ve ḳallāşlardan söylemek istediklerine anlar üzre sebḳat gösterüp buyurdı ki ey ‘azīzler biz ol cüvanlār ḳatlinden peşimān olduḳ ve fi‘l-ḥaḳīḳa merdum-dilīr ü çālāḳ var iken anları yoḳ eylemek ḥayf degil midür? Ki her bir ḳarında bu ṭā‘ifeden azucuk olugelmişdür ve ben bunlara bugün muḥtācım ki ḳal‘a-i Rum ehli yāḡı olmuşdur ve hālā baṅa anlar def‘ine bunun gibi merdān-ı kār ve mübārizān-ı kār-zār gerekdür. Sizi daḥī baṅa hevādār isünüz bir cemā‘at ki bu ḳavme pişvā vü serdārdur. Benüm ḳatuma delālet idesiz. Tā kim anları naḳar-ı terbiyyet ile melḥūz ve eser-i şefḳatden maḥzūz ḳılam. Eḳābir ve a‘yān eyitdiler: Bunların serdār vü perḡārları dört oḡlu ile bir pīrdür ve hālā kesb ve kār ardınca gitmişlerdür ve sizüṅ saṭvet-i siyāsetüṅüzden bir köşe dutmuşlardır. Muşlih-i emīr buyurdı: tā

³⁸⁹ ta‘rifine K : ta‘rif üzre İ

anları lütf ile taleb kıldılar ve ta'zim-i bisyar ve talṭīf bī-şumar gösterüp kendü candārluğunu ol pīr-i nā-bāliğa virdi ve daḥī³⁹⁰ k̄anūncılığı pīrun oğullarına erzānī dutdı ve dükeli mevāid-i urḫubiyye üzre ḥil'atler virüp 'ināyet bi-gāyet birle müstemāl kıldı ve birkaç günden sonra ki anlar ḥaṭırı muṭmain ve ḳalbleri ḥākim tarafından emīn oldı. Muşliḥ buyurdı ki baña bir cemā'at-i [K143b] ayyār-pīşe ḥunḥār endīşe erlere ihtiyāc düşmüşdür ki anlara terbiyet kılam ve siz bu cemāati anlamış bilmiş siz her kimi bilirsiniz ki anuḡ elinden bir iş gelür ki ḥarb ma'rekesine yarar ola. Ḥaber virüḡ tā cümleye münāsib ḥal' vü teşrīfāt [İ 106b] virem ve göñüllerini murādınca anlara taḳviyet idem. Pezīr vü ferzendān ḥūş-dil vü şād-mān ṭaşra revān ve devān oldular ve eṭraf vü cevānibden üç yüz miḳdārı le'im cerrār ve rind-i ḥunḥārı bir yire derdiler ve Melik ḳatuna getürdiler buyurdı ki yārın bülāru getüre siz anlara münāsib ḥalklar muḥayyā olmuş ola ve hem ol zamān buyurdı ki ḥil'at ve teşrīfāt biçmege ḥayyātılar ihzār ideler ve üç yüz cāmei tekellüf birle kestürdi ve dikmege meşgul oldular ve dergāḥ ve mülāzimānı ve şehri ü vilāyet a'yānı ve re'āyā ve berāyādan iz'ānı olunur³⁹¹. Bu emīrde denk ve ḥayran oldular ve didiler ki: "Mışır sultānı bunların def'ine anı gönderdi ve ol ḥilāfı emīr sultān buḡları ḳoy dest ve zīşān eyledi."

Beyt:

بجاي خاز بن كل بي نشاند

بجاي زهر شکر بي چشاند

Ammā gice çün içerü dāḥil oldı. Üç yüz merd-i yegāne ve merdāne ferzāne muḳarrer kıldı ki sılāḥ geyüp derziler kārḥānesinde anlara muteraşşid durdılar. Ki çün işbu lemeān ve ḳallāşān ol maḥalle geldiler. [K144a] Her biri biriḡ duta ve ḳatlı ide. Bir ḡayrı ḡün ki ol cemā'at geldiler ve dest būs eylediler. İşaret eyledi ki cāme ḥāne içine gireler ve ḥāl' u teşrīfātın

³⁹⁰ daḥī -K

³⁹¹ ve berāyādan iz'ānı olunur -İ

giyüp taşra gideler³⁹² ve şāf-ı hıdmet çeküp mülāzemet kemerini hevedārlik miyānına bağlayalar. Lemeān cāme hāne içine girmek hemān ve cümlesi katle irişmek hemān oldu. Ondan pīre daḥī dört oğlu ile bu hāb u hārgūş birle şerbet-i memāt içirüp bu kavm-i bī-serencāmıñ sırrını sa‘ādetlerün birer nīze üzre koyup şehri gezdürdiler ve arsa-i vilāyet işbu te’ennīden ve suhūlet ve hūsn-i tedārikle bunlaruñ şerr ü fesādından pāk oldu vāliden [İ 107a] el-ān rüy-ı rūzgārda bu nām-ı nigū yādigār kaldı.

Nazm:

ارنلردن چو میدان اولاي
پلنك اولور كوررسن هر شغالي
ولي چون صحن میدانه ایره شیر
پلنكه قلمیه بر طرلو تدبیر

Beyt:

بَدُّ اُنْدِيشِن مَرْدُم سَرَ اَفَكْنَدَه بِه
دِرْخْتِ بَدَّاز بِيخ بَر كُنْدَه بِه
Bi't-Türki:³⁹³

Merd-i bed başı kesilse tekdurur. Bih bed kökden kazılsa yek-durur. Üçinci sitemkār-ı dil-āzārdur ki

الظُّلْمُ ظُلُمَاتِ يَوْمِ الْقِيَمَةِ³⁹⁴

zülmeti içinde kalmışdur ve māl ü menāl-ı müslümānān kaşdın eyler. ve daḥı

395 اَلْاَلْعَنَةُ اللّٰهِ عَلَي الظّٰلِمِيْنَ

temhīdinden endīşe etmez ve Hudā-yı Te‘ālā celle celāluhū uḳūbetinden korkmaz. Dünyā sarayında daḥī rüsvā u siyāsetden üşenmez. Bunun gibi kimsenüñ def‘i ve ref‘i pādişāh-ı alem-penāh üzre vācibdür. Tā anuñ şe‘āmeti eşer-i memlekete esīr irişmeye ve ‘ākıbet veḥāmet neticesi [K144b] ol

³⁹² gideler İ : geeler K

³⁹³ Bi't-Türki K : Tercüme İ

³⁹⁴ Zulümden kaçının. Zira zulüm, kıyamet günü karanlıklar olacaktır. “Müslim, Birr 56”

³⁹⁵ (Kur’an, Araf, 7/44.) “Allah’ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!”

vilāyetde z̤uhūr eylemeye hātımet z̤ulm-ü vaḥīm cezā-yı z̤ālim azāb-ı ilmdür.

Meşnevi:

کار ظالم ملک ویران کردنست

عالمی رادیده کریان کر دنست

ای نحاده تیر ظلم آندز کمان

گی ز شمشیر بلا یابی امان

Tercüme:³⁹⁶

Kār-ı z̤ālim milk-i vīrān itdirür

Çeşm-i çarḥı z̤ulm-ü giryān itdirür

Ey ki z̤ulm oḡun ḡomuşsun der gümān

Tiḡ-ı bedden sen de bulmazsın emān

Ammā ikinci ḡısm ki vācib’ul-men‘ dururlar. Bir ḡā’ife ola ki nā-süḡūda şıfatlar ve nā-pesendīde sīretler ile mevşuflardur. Elbetde anlaruḡ maḡālāt-ü mülākātı ehl-i devlet, devletine ziyān eyler. Anlardan biri süḡān-çīnilerdür ki eğri ve doḡru ḡaberler ile iki cemā‘ at arasında gerd-i fitne’i ḡoparurlar ve dostları birbirine düşmān iderler ve ḡadīşte gelmişdür ki süḡān-çīn ve nemmām cennete giremez ve Ḥaḡ sübhana ve Te‘ālā Tevrat’da Ḥazreti Musa’ya ‘aleyhi’s-selām buyurdu: “Ey Musa ḡıyāmet gūnünde süḡān-çīnānlaruḡ [İ 107b] burunları üzerinde

“أیس من رحمت الله”³⁹⁷ yazılsa gerek. Ya‘nī süḡān-çīn olanlar Ḥudā-yı Te‘ālā rahmetinden bī-behrelerdür ve Ḥaḡ Te‘ālā celle zikr suḡān-çīnī Ḥur’ān-ı ‘azīmde fāşık oḡumuşdur. Ol yirde ki

“إن جاءكم فأسق بنبأء”³⁹⁸ buyurmuşdur ve ulular dimişlerdür ki çün bir kimse senüḡ ḡatuḡa bir ḡaber getürür ki falan saḡa bunu” didi. Ya senüḡ ḡaḡḡında bunu eyledi ol demde senüḡ üzerüḡe altı nesne vācib olur. Evvel oldur ki anı rast koy. Bilmeyesin ki

³⁹⁶ Tercüme kısmı K’da yok

³⁹⁷ Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin”

³⁹⁸ (Kur’an, Hucurat, 49/6) “Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”

rabbü'l 'izzet celle celâlehû ve 'amme nevâlühû aña fâşık dimişdür ve fâşıkun sözi gerçek olmaz [K145a] ikinci oldur ki anı nemmâmlıktan men' idesin ki ol münkerdür ve nehy-i münker vâcibdür ve üçüncü oldur ki anı düşman bilesin andan ötürü ki Hudâ-yı Te'âlâ anı düşman dutmuşdur. Nitekim haberde gelmişdür ki haq Te'âlâ kaatında sizün düşmanlarıñuz anlardur ki suhân-çînlikle iki dost arasına düşmanlık birağurlar. Dördüncü bir müselmân burada da gümân bed iletmeyesin ki gümânlarıñ ba'zısı vizr ü günâha ve vebâle iletir. Beşincisi oldur ki nesnenin tecessüsün etmeyesin ki tecessüs menhîdür. Nitekim ³⁹⁹ "وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا" buyurur (ila âyet) Altıncı suhân-çîn her ne söylerse didüğünü 'amele getürmeyesün, ve bunun aşlı budur ki suhân-çîn olan kimse bir vechile yanuğa yol bulmağ gerek ve sözünü istimâ' etmeyesin ki senünle ülfet bulmağ gerek ki vechen minel vücûh suhân-çîne yüz virmeyesün ki kıyâs eyledüğün bir fâ'idesi saña büyük zarar ider. H'ace Kânî İsfehan'dan biri bir gulâm hâlerinden istiğlâm kıldı. Eyitdiler: "Suhân-çîndür." H'ace eyitdi: "Bir gulâmda suhânçînlikle ne 'ayb olsa gerek. şatun aldu birkaç günden sonra [İ 108a] ked bânuya gulâm eyitdi: "Benüm h'acem seni sevmez ve bir ğayrı zene hâstârdur." Ev issi 'avrat bu ma'nadan müte'eşşir ve müteğayyir ve müteellim ve muğber oldugunu ol gulâm-ı bedencâm gördi ve kendünün fâsid [K145b] tedbiri işbu eğri tîr-i nişâne üzre irişdürdi ve eyitdi: "Diler misün h'ace senü dost duta." Eyitdi: "Evet⁴⁰⁰, beden cansız nicedür benim hâlim anıñladur⁴⁰¹." Gulâm eyitdi: " Tılsım bilirüm ve muhabbet ve meveddet ciheti çün bir efsün yādımında dutarım. Ammâ gerekdür ki çün h'ace muhkem uyuya ol vaqt bir keskin ustura alasın ve saçalı altında birkaç kıl traş idüp baña viresün. Tâ ben efsün eyleyem ve senün muhabbetünî anuğ göñlüne birağam." 'Avratların âdet-i nâ-pesendîdesiyle olmamağ olmaz nâkısat'ül-

³⁹⁹ (Kur'an, Hücurat, 49/ 12) "Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın"

⁴⁰⁰ evet K : Belî İ

⁴⁰¹ anıñladır İ : insan iledir K

‘aql hükm ile. Bu ‘azîmet üzre rāsih dem olup eyitdi: “Elbetde ben anı bugün becersem gerek gulām-ı bed-fercām bilā tevaqquf varam.” Hemān⁴⁰² h̄‘ace katına vardı. Eyitdi: “Ey h̄‘ace haqq-ı nān-ı nemek der meyāndur ve ben bir nesne işitmişim. Ol halden seni āgāh idem ki kendüñden ġāfil olmayasın. H̄‘ace ne nesnedür” didi gulām⁴⁰³ eyitdi: “Senüñ avradın bir dost dutar ve senüñ helākuña kaşt itmişdür ve dilersin sözüm gerçek olduğun bilesin. Çün içerü gidesin, kendüñi h̄‘ab ālūd kılasun. Ammā dīde-i taraşşud açasın.” H̄‘ace içerü gitdi ve sühān-çīn bedāyinin didüği gibi etdi ve zen-i mezbūr taşavvur eyledi ki h̄‘ace uyumuşdur, eline ustura alup geldi ve h̄‘acenüñ şaçalun kaldırdı ki birkaç kıl tıraş eyleye [K146a] ve gulām ke-enne bildüğü şeytāneti yirine getüre ve h̄‘ace kıyās etdi ki anı katl itmege kaşt itmişdür. Çābūkluk ile ayak üzre [İ 108b] kalıdı ve avradını muhkem dutdı ve o usturayı elinden aldı ve ‘avratı boğazladı. Zenüñ akrabā ve te‘allukātına haber oldu. Gelüp h̄‘aceyi dutdular ve kışāş ile h̄‘aceyi öldürtdiler ve bu sühān-çīn-i bī-din ve şeytān-ı lāin şūmluğu ile bu iki ‘azizüñ⁴⁰⁴ canı ve hānümānı vīrān u perīşān oldu. Fi’l-ḥaḳīka şeytān ‘aleyhi’l la‘neti göz ile görölmez. Sühān-çīn ve nemmām ‘ameli ve kendüsi aynen ve ‘ayānen şeytan degil midür ve bir daḳī ġammāzlardur ve anlaruñ dīdārı görülicek dīdār ve güftārı işidilecek güftār degildür ve āsārda gelmişdür ki ġammāz helal-zāde degildür.

Getürmişlerdür ki benī İsrāil’de bir yılda kıtlık zāhir oldu ve āşār-ı kaḥṭ ü ġalā peydā oldu. Hāzret-i Mūsa salavāt’ullah-i ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi benī İsrāil eṣrāfıyla istiskāya bi’ttemām bir şahrāya geldiler ve dört gün gecesiyle du‘ā’ vü zārī eylediler ve gözleri yaşları seyl-i bārān gibi revān oldu. Eşer-i icābet bedīdi olmadı. Musa ‘aleyhi’s-selām dil-i derünundan nāle vü enīn zāhir idüp eyitdi: “İlāhī seyyidī ve mevlā-yi dört

⁴⁰² Hemān -K

⁴⁰³ Dedi gulām -K

⁴⁰⁴ ‘azizüñ K: Kimesnenün İ

gündür gice vü gündüz du‘ā’ iderüz. Müstecāb olmaz. Hitāb-ı [K146b] müstecāb irişdi ki kırk gün gicesiyle du‘ā’ idersinüz icābete kārīn olmaz. Zīrā senün kavmin arasında bir gammāz vardır. Anuñ şumluğı kımaz ki du‘ā’ mahall-i icābete irişe.” Musa ‘aleyhi’s-selām eyitdi: “ Bu gammāz kangısıdur? Buyur tā ana tevbe virem.” Nidā geldi ki: “Ben gammāzı düşmen dutarım⁴⁰⁵, sevmezem ne güne gammāzlık idem? Sen tamāmen kendi kavmine tenbīh eyle ki gammāzlıktan tevbe itsünler.” Tā ol daḡī anlar arasında tevbe eyleye. Musa ‘aleyhi’s-selām buyurdi: “Tā kavmi cümleten gammāzlıktan tevbe ve ‘ināyet etdiler. Andan şonra haḡ celle ale anlar üzre bārān-ı raḡmet inābet ve bereketi bī-nihāyet iḡsān ve kerāmet buyurdi ve selātin ser-efrāz-ı mutelleka şuhan [İ 109a] gammāz üzre kūs-bāz olmuşlar. Belki ol t̄ā’ife-i düşmān tutmuşlar ve ḡikāyāt içre gelmişdür bir pādişāh birini terbiyet kıldı ve eyitdi: “Eger dilersen rüz be rüz baḡtuḡ bālālık duta⁴⁰⁶ ve saat be saat merteben arta vü benüm kıatumda mülāzimānuḡ cümlesinden muḡarrebter olasın. Gerekdür ki üç işi eylemeyesin. Evvelā yalan söylemeyesin ki duruḡuy ḡalkın gözünde ḡor ve bī-miḡdār olur. İkincisi benüm naḡarumda öḡmeyesin ki⁴⁰⁷ ben kendümi senden yek bilürem. Üçinci siāyet göstermeyesin ya‘nī sāi ve nemmām olmayasın [K147a] ve gammāzlıktan ḡazer üzre olasın ve ḡaşm u rā‘iyyet kemlüḡini benim kıatımda söylemeyesin ki çün ben anlar yaramazluḡın işitmiş olurum. Anlara kem ve yaramaz olurum ve benüm kemliḡüm ḡayrı ḡaşem ve rā‘iyyete zāhir ve bāhir olur ve benden anlar tersān olurlar ve ḡayrıya ilticā iderler. Rā‘iyyet daḡī bu şüretten ḡaber alup ḡayıf olurlar ve bir ḡayrı pādişāh t̄aleb iderler ve bundan milke ḡalāl-i küllī irişir.”

Getürmişlerdür ki bir kimse ḡamz ü si‘āyet yüzünden mu‘ taşım ḡālifeye yazdı ki maārifden falan kimse vefāt itmişdür

⁴⁰⁵ düşmen dutarım -K

⁴⁰⁶ Bālā ola İ

⁴⁰⁷ Medh etmeyesin ki İ

ve andan māl-ı haṭīr kalmışdur ve bir pūser-i sagīrden ğayrı vārişi kalmamışdur. Fermān-ı ‘ālī şādır olursa ki kefāf-ı ıfıl alıkonup bāķī māl u menāl beresm-i karz hazīne-i āmireye hıfz u sipāriş buyurursa ki yetim büyüdükte teslīm ola hala hazīneye revnāķ u tevfir olmaķ muḥaķķaķ olurdu. Mu‘taşim ḥalīfe rik‘a-yı merķūm zahrında yazdı ki müteveffā ey Hudā-yı Te‘ālā yarlığa ve mal ve mīrāşına bereket ve yetīme nebāt-ı ḥayr ile perverīş vire ve sāl ve ğammāza Hudā-yı kārsāz lā‘netine giriftārlıķ ve nārı caḥīm de şermsārlıķ ola” didi. Ḥaķ subḥānehu celle celālühü ve ‘amme nevālühü Ḥazretleri kemāl-i [İ 109b] kereminden [K147b] bunun gibi dīnperver dād gūster olan serverlere dāim-üd dehri düşmanları üzre manşūr ve mużaffer olmaķ müyesser ve muķadder itmiş ola ve taṭāna-i şevketi şaltānātı şūrī ve ma‘nevīye vāşıl olup düşmānları pāmāl vü berbād ve dostları ber murād u dilşād ola. Bi-ḥaķķ-ı min nuṭķ bes-sıdķ ve ālihi’l emcād.

Beyt:

مشو غماز كس نزيك شاهان

408 بترس اخرزاه بيكا هان

كه اه بي كناهان سخت كيرد

409 بسى كس راز بخت و تحت كيرد

İskender Aristo’dan şordı ki mülāzimāt-ı mülūķa ķangı taīfe muvāfiķdur ve ķangı gürūh nā-lāyıķdur. Ḥakīm buyurdu ki mülūk ḥıdmetine lāyıķ bir kimsedūr ki emīn ve mu‘temed ola ḥāin olmaya. Zīrā ki emānet sebeb-i izzetdür ve ḥıyānet mu‘cibi mezellet ve ihānetdür ve ķānī‘ ola tāmi‘ olmaya ki ķanā‘at bir hazinedür bī-gerān bir gençdür bī-pāyān.

Beyt:

مَرْدٍ قَانِعٍ بَزْرُكُو أَرْبُودٍ

طَامِعِ الْبَيْتِده خواروزاروزارُبُودٍ

⁴⁰⁸ “Padişahlara söz yetiştirenlerden olma, suçsuz insanların bedduasından kork.”

⁴⁰⁹ “Bunu bil ki günahsız insanların bedduası fena tutar, birçok kişiyi mutluluk tahtından indirir.”

Bir daḥī ola ki nīg u gūy ola ‘ayb cūy olmaya ki ādemi zād eyü sözlü olmaḡ her yirde maḡbūb vü maḡbūldür ve ‘ayb cūy herkes ḡatında merd vü meḡzuldür ve gerekdür ki kār gününde ola lāf-ı zenende olmaya ki merd-i maḡāff-ı muḡterem ve lāf u gūzāf ḡāḡibi mütdehmdür ve muvāfıḡ ola münāfıḡ olmaya ki netīce-i vifāḡ miḡr ü vefādur ve ḡemere-i nifāḡ cevr ü cefādur ve ḡarīḡ-ı sünnet üzre ola rāh-ı bid‘āt üzre olmaya [K148a] ki te‘yidāt-ı sünnet ādem-i bī-ravzā-i rıdvāna çeker ve devā-i bid‘at hāviye-i hevā ḡalālet ḡeḡā vü ḡenāate bıraḡur ve ola ki pādiḡāhān dād gūster kendi ḡıdmetine yedi ḡā’ifeye yol virmeyeler. Evvelā ḡasūde ki zehr-i ḡased hiç tiryāḡ ile ilāc ḡabūl etmez ve renc-i ḡased hiçbir dārū ile devā bulmaz ve bu sebep ile ḡaḡ sūbhāne ve Te‘ālā buyurmuḡdur ki ⁴¹⁰

”وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ آ حَسَدٌ“ ya‘nī penāḡ getüren ḡūdā’ya zarar-ı [İ 110a] ḡāsıdden her ḡaçan ḡased ide ve ḡadīḡde gelmiḡdür ki ḡased ḡasenātı maḡv ider⁴¹¹, yir. Ya‘nī nāçiz ve nā-būd etdürür. Odunu āteḡ maḡv eyledüḡi gibi ve fi’n-nefsi’l-emr ḡased rezīletlerin ḡıfat ve ḡorterin bir ḡaḡletdür. Görmez misin ki ḡasūd bir ḡayruḡ rahātından dāimā meḡaḡḡaḡ üzredür.

Nazm:

درین غصّه جان میدهد مردکی
 412 که بحرچه دآرد وجودانیکي
 ازین هزار شربتِ غم تجرّع میکند
 وهرگجا کسی پآی نشاط بر زمین بی نحد
 اودست حسرت برسینهء باکینهء خود میزند

ve meḡsur meseldür ⁴¹³”كَفَى لِلْحَسُودِ حَسَدُهُ“ ve ḡasedün helāḡı bābında anuḡ kendi ḡased ile bir ḡıḡāye getürmiḡlerdür ki İskender-i devrān zamānında bir canavar peydā oldı. Her kimiḡ

⁴¹⁰ (Kur’an, Felak, 113/ 5) “Ve kıskançlık gösterdiğinde bir kıskancın şerrinden sığınırım”

⁴¹¹ mahv ider -K

⁴¹² “Adamcaḡız bu kederden can verir ki, neden o vücut bulmuḡtur, bu dünyaya gelmiḡtir?”

⁴¹³ Kıskanç kimseye kıskançlıḡı Allah tarafından (o kötü huyunun cezası ḡeklinde) zahmet ve belā olarak yeter.

gözi anuñ üzre düşerdi helāk olurdu. İskender ol kadar ki hükemādan çāre-cūy olurdu. Hiç kimse bu belā çāresini bilmezdi ve bu ġāile [K148b] def^cine bir vech ile gücü yetmezdi. Āhırkār te’emmul-i bisyārdan şonra Aristotalis hakīm buyurdu ki ben buña bir çāre ve tedbīr ideydim halk-ı ‘ālemden bu belā mündefī^c ve bu āfet u nā-munqatī^c olurdu. Pes buyurdu ki bir āyine düzeler. Ol mikdār ki anuñ ardında bir ādem gizlenmek k̄ābil ola ve bir gerdūn tertīb eyledi ve bu āyineyi gerdūn önünde baġladı ve gerdūnuñ yüziñ ol canavar mevziine revān etdürdi ve vaktā ki canavar ādem rāyiḥāsın işitdi ve ol tarafa müteveccih oldu ve çün nazarı āyine doġundu ve kendi şüretini āyinede gördü. Fi’l-hāl yıķılıp mürd oldu. İskender-i devrāna bu ḫāli bildürdiler müteaccib oldu ve hakīmden şordı bu işte ne eyledüñ ve bu canavarda ne ḫāl vār idi ve ne hikmet ile öldü? Eyitdi: “ Ey melik, bu canavar bu ‘ālemden nice zamāndan şonra be harārāt-ı [İ 110b] müteaffine vasıtasıyla ki bunca rüzgārdan berü zīr-i zemīnde muḥtebes olmuşdu ve kudret-i ilāhī ile vücūd baġlamış idi⁴¹⁴ ve gözinde zehīr k̄ātil⁴¹⁵ var idi ki nazarı her ne üzre düşerdi ise ol zehr-i helāhilden helāk olurdu ve ben bir āyine anuñ gözi önüne iletdüm. Çün nazarı āyine üzre düşdü. Ol nazāruñ ‘aksi ve semm-i helāhili girü kendüye rācī^c oldu [K149a] ve anuñ nazār-ı meşūmu kendüye sirāyet etdi vü helāk oldu. İskender hakīme dua etdi ve bu canavar ḫāli bi-aynihī ḫasūd halidür ki anuñ ḫasedi şerri girü kendüye rācī^c olur ve ḫased şol āteş gibidür ki

“أَنَار تَأْكُل نَفْسَهَا لَمْ تَجِد مَاتَاكُلُهُ”⁴¹⁶ Ya^cnī ateş kendü kendüni yir ġayrı yiyecek bulmaycaķ tā kendüden daḫī hiç eşer kıalmaz. İkinci mülük ḫiḫmetine lāyık olmayan mümsik ve baḫildür ve baḫīl merdūd-u ḫalkdur ve nitekim sahāibleri örter. Hemçünān buḫūl puşende-i envā^c i hünerdür.

⁴¹⁴ .İ

⁴¹⁵ zehīr k̄ātil K : helāhil İ

⁴¹⁶ “Ateşin odunu yedigi (yaktığı) gibi, hased de iyilikleri yer (yok eder). ” {İbn-i Mace}

Beyt:

مرد هر چند در هنر کوشد

417 بخل آن جمله را فروپوشد

از لیمان تیره دل بگریز

418 در کربمیان پاک جان اویز

Bi't-Türki:

Her ne sa'y itse hünerde ādemi

Buḥūli var ise örter anı derdimi

Bu li'man tīre dildür kaçasın

Dād-ı ḥaḫdur resn-i kerīme uçasın

Cāmi'ü'l ḥikāyātda yazar ki⁴¹⁹ bahil ve mümsik olanı selātın kendüye mülāzım etdürmeyeler ki dem be dem anlardan ḥacālet artar.

Menḫūldür ki ' Amr bin Leys'in bir vekīli var idi baḫīl idi. Bir vaḫt miveler üşüdü ḥāşıl⁴²⁰ vermedi. ' Amr buyurdı her ḫande mive bulunursa iştirā ideler şırfa ile ḫarç ve şarf ideler. Bir gün ' Amr ziyāfet eyledi ve bir maḫfili ' ālī ārāste ḫıldı ve eṭrāf vü cevānibe resūlān gönderip ziyāfet kemāl-i mertebede [K149b] müret dip ve muḫayyā olmuş idi ve ol mive çokluğundan nazara mive az gelmiş idi. ' Amr vekile eyitdi: “ “Mive çok getir.” Vekil gitdi az getürdi. [İ 111a] ' Amr rencīde hātır oldu ve eyitdi: “ “Var yıḫıl mive getir.” Eyitdi: “Mive müteaffin çürümüş gitmişdür. Buyurursan çürügen getüreyin.” Bu sözden ' Amr be-gāyet ḫācil düşdü ve aḫı vekāletden ' azletdi ve ekşer zamānda eydürdü ki ol mümsik baḫa infi'āl vü ḫacālet virdi. Her giz anuḫ tedāriğine gücüm yetmez. Üçüncü lāyık hizmet olmaya şol cemā'atdür ki merdüm dūn-ı himmet ve sūflelerdür ve çün himmet-i selātın ' ālī gerekdür. Pes merdum dūn ve sifle ḫıdmeti anlara yaramazdur ve dimişler ki sifle baḫīl vü mümsikden bed-

⁴¹⁷ “Mert her ne kadar hüner ve sanat konularında çabalayıp kendine bir şeyler katsa da, işin içine kıskançlık ve çekememezlik girdi mi bütün güzelliklerini arka plana iter.”

⁴¹⁸ “Kötü niyetli, içi karanlık alçak insanlardan kaçın; iyi niyetli, güzel düşüncelere sahip, eli açık, cömert insanlarla birleş.”

⁴¹⁹ İ'de mezkurdur ki

⁴²⁰ İ'de mahsul

terdür. Zîrâ baḥîl oldur ki kimseye kerem itmez. Ammâ kendü malından beḥreverdür ve mümsik oldur ki kendü yemez ve kimseye kerem itmez ve dilemez ki bir kimse bir kimseye kerem eyleye ve sifle ve alçaq aşılı oldur ki kendü yemez ve kimseye iyilik etmez ve kimse kimseye kerem etse perîşân hâl olur.

Getürmişlerdür ki bir pâdişâh be-gâyet civanmerd idi ve ḡâyet bahşende bir gün muḡarreblerinden birine eyitdi: “ Bende bir arzû vardur. Yüzer biḡ direm bir âdeme verem sen ne dersin? Eyitdi:“Bu miḡdar çok maldur. Bu nakdı yüz kimseye virmek gerek.”, “Bunun nısfını virsem?” [K150a] Eyitdi: “Henüz çokdur.” Eyitdi: “şülşü virmek olur mu?” Eyitdi:“Bu daḡî ziyâdedür.” Eyitdi: “Râbeine ne dersin?” Eyitdi:“Alana kesrete yüz dutar.” El-ḡışşa ‘aşr üzre ḡarar ḡıldı ki biḡ aḡçe ider. Eyitdi: “ Egerḡi bu daḡî çokdur ammâ bu deḡlü çok akçene aşıl kimseye virilmez.” Pâdişâh buyurdı ki: “Ey bî-devlet ve dūn-himmet ben diledüm ki bu meblaḡı saḡa baḡışlayam. Kendün siflelikle ‘atâ vü⁴²¹ bahşışden maḡrūm ḡalduḡ ve beni seḡâvet sa‘âdetünden meḡcūr ve mezmūm etdün.” Ol dem merd-i nâkes tazarru‘ ve zâriye başladı ve eyitdi:[İ 111b] “Ey melik ben ḡatâ itdümse sen kendü kereminden geḡme.” Pâdişâh eyitdi: “Sen bir siflesin mennâ ul ḡayr lâyıḡ-ı ‘uḡûbatsın lâyıḡ-ı âtiyyet degül. Çün ḡayra eyilik dilemezsün. Sana da unutmak gerek hem kendüḡe hem baḡa ziyânḡâr oldun. Benüm ziyānum oldur ki eḡer bu miḡdâr mal saḡa atâ vü ‘inâyet ideydim mürüvvet ve seḡâvetde ‘âlem olurdu ve tâ inkirâz-ı ‘âlem benüm mürüvvet ve keremüm bâḡî ḡalurdu ve senüḡ ziyānuḡ oldur ki bunca maldan maḡrūm olduḡ. Şimdi yūri hezâr direm ki atâ vü baḡşışe anuḡ üzre ḡarar virmişsin ḡabz eyle ve bir daḡî benim meclisime gelme ve bunun gibi siflelik eyleme.

Nazm:

سفله نخواهد درکیرا بگام

خس نکزارد مگسي رابجام

⁴²¹ K’da etrâf

سِفْلَهُ سِيَّهٌ دُوْبُوْدٍ نِحَادٌ

422 خَاكٍ سِيَّهٍ بَرٌ سَرَهْرٌ سِفْلَهُ بَادٌ

Bi't-Türki: [K150b]

İstemez sifle bir âdem ber-murād kara yüzlüdür müdām ol bed nihād. İyilik etsen bilmez anı sifleler çün zevāl-i devlet oldu sifleler. Dördüncü ol cümleden ğıybetgirlerdür ki herkes zikrini ortaya getirürler ve dāim-ud dehr dilerler ki müsāviden bir nesne söylene ve eger ol nesne vāqı^ç ise ğıybet olur ve eger ğayrı vāqı^ç olursa hem buhtān ve hem ğıybet olur ve haberde gelmişdür ki ğıybet ve mesāvi zīnādan katı rağdur ve Ādem etün yemekdür. Nitekim Hağ sübhānehu ve Te'ālā Kur'an-ı azimde ve Furkân-ı Kerim'de

”وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا“⁴²³ buyurmuşdur. Ya'nî

gerekdür ki sizden ba'zı ba'zısını ğıybet eylemeye ayā bir kimse dost dutmak olur mu? Ölmüş kendi bürāderi etin yemek ve bu kelāmı heybet fercām gāyet-i tehdiddir ve bundan ma'lūmdur ki ğıybetgerler mürdarhurlardur ve her kimde insāniyyet vardur kelb gibi leş etin yemekden niḥāyet derece perhīz eyler ve anuḡ gibi murdarı yemekden uzak kaçır.

Nazm:

از غیبت مردمان بیر هیز

424 وز مردم عیب جوی بکریز

[i 112a] مرآن غیبت هیچکس بر زبان

که طاعت ز غیبت فتد در زیان

بحر غیبتی طاعتی کم شود

ز غیبت کری کارد هم شود

ve mülük-ü cihāndārān şöbet-i ğıybet girān ve buhtān gūyan levsinden [K151a] pāk olmak gerek zīra ancileyin ki kelām-ı ğıybet vü mesāvi ḥarāmdur. Anı işitmek daḡi kezālik

⁴²² “Alçak bir insan, başka insanların başarı ve mutluluğunu istemez, o kadar çekememezlikten bir sineği bile kadehe kondurmaz. Alçak ve kötü niyetli biri, karanlık gönüllü ve kara yüzlü olur; kara toprak böylesi alçak bir insanın başına gelsin.”

⁴²³ (Kur'an, Hucurat, 49/12) “Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin.”

⁴²⁴ “İnsanlar hakkında ğıybet ve dedikodu yapmaktan kaçın, başkalarının ayıplarını bulup söyleyen insanlardan uzak dur.”

ḥarāmdur ki ğıybet vü mesāvī dinleyenler azābı ğıybet idenler azāb ile berāberdür.

Nazm:

کوش وزبان در ره غیبت منه

425 از بدکس کوش وزبان پاک به

ve ğıybet bābında bir nükte duyulup mezkūr olmazdan evvel meclisden kaçmak gerek. Beşinci bir kimselerdür ki sezāvār-ı mülük degiller ve anlar merdüm-ı nāḥaḳ şinās ve ğaddār ve nā-sipās olanlardır ki ḥuḳūḳu velī-ni⁶ met anlamazlar ve mün⁶im şükrünü küfferāne mübeddel iderler ve bu cemā⁶at hemişe menküb ve maḳḥūr olurlar ve bigāne ve āşinā gönüllerinden dūr olurlar. Ne anlaruḅ baḥtı bīdār ve ne devleti pāyidārdur.

Nazm:

کسي کوندمت فراموش

ازوکردن فراموش صوابست

از ان کو حق نمیداند پیرهیز

426 که روح از صحبت اود رعذابست

mu⁶tezid ḥalīfe dimişdür ki her tīg-ı zebān ki ḥaḳ gūzarlıkda künd ola. Āḅı keskin ḳılıç zebānı birle ziyāna irişdürmek gerek.

Nazm:

حَقِّ نَانَ وَنَمَكِ تَبَهُ كَرْدَن

بشکند شحص راسرُوکَرْدَن

بِأُولَى نِعْمَتِ ار برون اید

کر شحرست سرنکون کردد

حق شناسی بزرکو ار کند

427 نا سپاسی ز پای در افکند

Altıncı kāziblerdür ki yalan bir kimsenüḅ ḳatında pesendāide degildür ve merd-i durūḅ-gūy selāḥin yānında bī-edeb ü bī-ābrūy olmaḳdur. [K151b] Kitāb-ı Aḥlāḳda bir rükn

⁴²⁵ “Kulaḅını ve dilini dedikodu için kullanma, kulaḅını ve dilini insanların kötülüklerini dinleyip konuşmaktan temizle.”

⁴²⁶ “Allah’ın nimetlerini unutan kişiyi hatırlamamak sevaptır. Allah’ın hakkını yerine getirmeyen ile konuşmak, ruh için büyük bir işkence ve eziyettir.”

⁴²⁷ “Birin ekmeḅini yiyip nankörlük yapmak, düşmanın başını da boynunu da kırar. Nimetler sahibine karşı yanlış bir tavır takınırsan, gökyüzü bile olsan alçalıp yok olursun. Hak sahibinin hakkını yerine getirmek insanı yüceltir, nankörlük ise insanı alçalıp küçültür.”

getürülmüş ki vezîr-i fâzıl meclisinde iki nedim miyânında ki birinüñ adı Nasîr birinüñ Sâķıb idi. Bir mübâsetât geçmiş idi ki kâdemi mizâh u [İ 112b] müṭâyebeyi bisât-ı inbisâṭ üzre ḳodılar ve iş muḫâṭabadan musâreâya irişdi ve sadme-i Nasr ile ser-î Sâķıb'dan amâme cüdâ düşdü. Şâķıb be-gâyet müteğayyir oldu ve eşer-i ğâzab anuñ ruḫsâresinde zâhir oldu. Vezîr buyurdu ne nesneden hışmnâķ olduñ ki nüdemâ arasında buncileyin laṭife çok düşer. Şâķıb eyitdi: “ Ne gûne ğâzabda olmayam ki senüñ gibi ulunuñ meclisinde benüm âb-ı rüyum döküldi. Fâzıl eyitdi: “Kendüñ üzre bu işi âsân dut ve bu vâķı‘ayı kendü gönlüñde sehl bil ki senüñ yüzü suyıñ ya‘nî âb-ı rüyun benüm ḳatumda ol gün dökülmüşdür ki benüm ḳatırım beni bir gicede Merv'den Nişâbur'a irişdüirdi didüñ.”

Nazm:

میروزهر کز چراغ دوروغ
چراغ دوروغست بس بی فروغ
تو از کذب تعظیم و حرمت مجوی
کز ان ابروی بی شود آب جوی⁴²⁸

Yedinci merdümân-ı bisyârgüydur ve perîşân sözlüler dâḫî lâyıķ-ı ḫıdmet deĝüllerdür. Zîrâ ki her kim çok söyler kelâmında anuñ bir kıymeti ḳalmaz. Ḥaberde gelmişdür ki keşret-i kelâmda galaṭ ve saķaṭ çok olur ve Büzürc Mihr dimişdür ki çün merd çok söylemeĝe ḫarîs ola. [K152a] Anuñ cününuna teyaķķun bulalar. ya‘nî eşer -i dîvânegîi anḫa yaķîn ile bileler ve emşâlde “المکنار مهذار”⁴²⁹ gelmişdür. Ya‘nî bisyâr-güy biḫüde-güy⁴³⁰ olur dimekdür. Naķıldür ki ḫavâriyyün ḫâzreti ‘İsâ‘ya ‘aleyhi’s-selâm didiler ki : Bize bir pend ü naşîḫat vir ki çün anuñula ‘amel idevüz bâ‘îş duḫül⁴³¹ cennete girevüz.” Buyurdu ki: “Hergiz söz söylemeñ cennetli olasız.” Eyitdiler: “Bu ‘amel müyesser degildür.” Eyitdi: “Her gâh ki söyleyesiz ḫayrdan

⁴²⁸ “Hiçbir zaman yalandan bir ışık açma ki, yalandan açtıĝın bu ışık hiç aydınlık vermeyecektir. Yalandan büyüklük ve hürmet bekleme, zira ki yalan söylemek senin tüm itibarını ve deĝeri yitirir.”

⁴²⁹ “Çok konuşmak kötüdür”

⁴³⁰ -K

⁴³¹ -K

ğayrı söylemeyesiz ve çok söylemek gönül kararmasına
bā‘ işdür.”

Naẓm:

ابلحي از صرفهء زر ميکيني
432 صرفهء گفتارکن ار ميکيني
[i 113a] چند زپاس درم افتي برنج
433 پآس سخن دار که اينست کنج
گفتن بي فايده ترک حياست
434 قول موجّه صفت ابياست
هرچه بحنکام نکويد کسي
435 خامشي از گفت نکوتر بسي
نه همه گفتار زانسان خوشست
436 هرچه پسندیده بو دآن خوشست

Getürmişlerdür ki Nūṣīrevān önünde üç pādīṣāh Ḳayser-i Rūm ve ḥaḳān- Ćīn ve rāy-ı Hind ḥāzır oldular. Ol demde Nūṣīrevān buyurdu ki çok Ḳārunlar gerek ki buncileyin bir mecmū‘i ḥāṣ el vire. Gelün her birimiz bir kelām söyleyelim ki pādīṣahlar sözi sözlerün pādīṣāhıdur. Yazık ola ki bu cem‘iyyet tefarruḳ bula ve bizden böyle demde bir eṣer safḥa-i rüzigārda ḳalmaya ve dem- be- dem yād olmamıza [K152b] bā‘ iş olmaya.

Beyt:

درين سراي کهن حوي بخوش سخني
که بحتراز سخن يادگاري نيست

Kisrāya ta‘zīm ve tekrīm idüben işāret buyurdılar ki evvelce bu bāb-ı iftitāh buyura. Nūṣīrevān-ı ‘ādil dürc-i fikirden bir cevher-i ābdār ve bir gevher-i ṣāhvār tabak-ı beyān üzre ḳodu ve eyitdi ki: Her söylenmemiş söz üzre peṣīmān olmamışım

⁴³² “Aptalsın ki altın biriktirmek için zaman ve enerji sarf ediyorsun, halbuki altın biriktirmek yerine güzel söz biriktirirsen daha kârlısın.”

⁴³³ “Ne zamana kadar malını, mülkünü korumak için acı çekeceksin? Bildiğin güzel sözleri koru ki asıl en büyük hazine budur.”

⁴³⁴ “Faydasız ve verimsiz konuşmak, utanç verici ve arsızlığın belirtisidir; enbiyanın sözü asıl doğru ve faydalı sözlerdir.”

⁴³⁵ “Doğru zamanda doğru biçimde konuşmayan biri için, sessiz kalmak konuşmaktan daha iyidir.”

⁴³⁶ “İnsan için çok fazla konuşmak iyi değildir, beğenilmiyor; herhangi bir davranış ki iyi ve doğrudur, o beğeniliyordur.”

ve ba‘zı sözler üzere ki söylenmişdür, çok nedāmet çekmişim. Kayser-i Rūm daḥī ḥızāne-i ḥayāle nazar şaldı ve eyitdi: “ Ve naḳd-i tamāmül-‘ayār meclis-i şehriyār üzere nisār kıldı ki söylemedigüm sözi söylemege gücüm yetdi veanı ki söyledim oḳ gibi gitdi. Anuḡ üzere ḳādir olmadum. Ya‘nī her tīr-ı sūhān ki şaşt-ı beyāndan cūdā düşmemişdür, aḡa kudretim vardur her gāh ki dileyim anı meydāna atam ammā çün kemān-ı taḳrīrden taşra gide anı döndürmege ḳādir degülem. Ḥaḳan-ı Çīn daḥī sernāme-i cebini mihr-i kemterīn ile açdı ve rāyihā-i ḳavl-i güzīn ile şemāme-i meşāmi ḥużzārı maḥfil salṭanatı muatṭar kıldı ki çün sözü söylemeyem ol benüm zīr ü destümedür ve ben anuḡ[İ 113b] üzere gālibim ve çün söylenmiş ola. Ol benüm destüm üzere üstündür ve üzerine hiç cehde ḳudretim yokdur. Ya‘nī tā ‘arūsı suḥān pes perde-i fikredür. Meşıyyet meşşātasında ihtiyār bāḳīdür.

[K153a] Eger dilerse nutḳ-ı serīrinde cilve virür ve eger dilerse niḳābı ademde ḥıfz ider ammā çün ḥicāb ardından taşra gelür ve perde-i cemāl üzerinden ḳaldurur. Bir dāḥī anı ḥafā ḥalvethānesine getürmek olmaz ve rāy-ı Hind kendü güftārı riyāzından işbu gül-i huşbüy u reyḥān dürlerin dirüp feşāḡat bezmgāhına getürdü. Her kelime ki söze gelür yā menhec-i şavāb üzredür yā mi‘rāz-ı ḥitāb üzredür. Eger şavāb olursa tamam ol söz ḳāyil ‘uhdesinde ḳalır yā ‘uhdesinden taşra gelmege ḳādir ola yā olmaya ve eger ḡatāolursa hiçbir fā’idesi yokdur. Pes iki ḡalde bile ḡāmuşluḳ evlādur.

Ḳıṭ‘a:

به پيري رسيدم در اقصاء يونان
 بدوگفتم اي انك با عقل و هوشي
 زمردم چه بهتر حال گفتا
 437 خموشی خموشی خموشی خموشی

⁴³⁷ “Yunanistan’da bir bilgeye rastladım: ‘Ey akıllı ve bilge insan, her halükârda yapabileceğimiz en iyi şey nedir?’ diye sordum. O da: ‘Sessizlik, sessizlik, sessizlik, sessizlik’ dedi.”

Ve hükema ve m te hhirin dimişlerdür ki yaramaz geliciden h amuşluk yegdür ve yine ey  söz h amuşlukdan yegrekdir.

ıt a:

نظر کردم بچشم عقل و دانش
ندیدم به زخاموشي حصالي
نکويم لب به بند و ديده بردوز
438 وليکن هر مقامي را مقالي
Bi't- Türki:

Badum aynı   al   d niş bile ha görmedim
h amuşlukdan yeg h s l dimezem
Baqla leb n bend et g z n
Her maama göre olur bir ma l

B b-1 ihl m der-terbiyet-i haşem   hadem ve  d b 1 iş n

[K153b] Ve bu b b iki ısm üzredür. ısm-1 evvel m l k kendi m te  allik n ve m l zim n terbiyeti bey nındadır. İkinci ısm bir- d b ki Sel t n ri   yetinde m l zim n üzre l zımdur. Anuş bey nındadır amm  ısm-1 evvel h kem  dimişlerdür. Al  k ll  h l sel t n-i cih nd ra erk n-1 devlet ve a y n-1 hazret ves ir m l zim n ve m teallik ndan [I 114a] g r z ve urtuluş yodur. Andan ötürü herkes ki bu arsa-yı zem n mem likinden ba zısı anuş tesh iri abzasında ola ve  demiy ndan bir cem at ki anuş aydında olalar. Bi'z-zar re anuş üzre l zımdur ki kendü memleket n n c z'ıyy tu k lliy tına  n nu iştiy t üzre nazar eyleye ve ya n yüzünden um r-1 re   y  vezir-i debistan g vrına irişe ve kendü memleketinde a y n   evş tdan herkesün h lini kem  hüve hakuh  bile ve ha ne ise p k iz   n eyleye ve bu emir taıında iki ula ve iki göz kif yet degildür. Belki g ş-1 bisy r ve eşm-i b -şum r iş üzre olma gerkd r. Pes l zımdur ki bir cem at merdum nı d n y n-1 h şmend-i n k s ret ve b -tam  ve bülend h mmet v  p k siret anuş m l zımı olalar t  ol dai dükeli ulaqlara ve gözlere m lik ola ve cümle

438 “Etrafıma insanların tedbirini  lmek üzere dikkatlice baktım, sessizlikten daha iyi bir huy göremedim. Sana azını, gözlerini kapat demiyorum; fakat her duruma, her konuma uygun bir şekilde davranmalısın.”

kulaqlarşa aḥbār-ı memāliki işitmeğe mālîk ve mecmū‘ bu dīdeler ile cümle müḥimmāt ḥaḳāyıkına nāzır olmağa ḳādir ve lâzım olan semte irişmeğe dāimā hāzır ve mütebādir ola.

İmdi [K154a] bu cemā‘at ki aḥbār-ı mütenevvi‘a semāinde ve eṭvār-ı gūn ā gūn müşāhidesinde sem‘ ü başar meşābesindedür. Bunlara ri‘āyet-i küllī olmaḳ gerek. Tā kendü işinden ḳalmayalar ve peyveste aḥbārı şahiha işāline ve aḥval-i sālîme ‘arz eylemesine meşḡul olalar ve kendü iḥtiyaçları iş üzre olmaḳda dāmen-gir olmaya ki aḥbārı etrāfı vilāyet ve şüret-i ḥāl-i rā‘iyyet sulṭāndan münḳatı‘ olmaḳdan pādişāha ziyānkārter mā‘nā yoḳdur ve Sirāc’ül Mülūḳ kitabında yazar ki Nūşīrevān-ı ‘ādil mübed-i mübedāndan istihbār eyledi ki zevāl-i memleket ne nesnedür? Eyitdi: “ Üç nesnededür? Eyitdi: “ Üç nesnededür. Evvel pādişāhdan ḥaberler örtülü ḳalmaḳda [İ 114b] ikinci merdümān-ı fūrümāye terbiyetinde, üçinci ummāl zulmündedür. Nūşīrevān eyitdi: “ Bu sözü ne delīl ile söylersün? Cevāb virdi ki çün ḥaberi vilāyet ve rāiyet sulṭāndan inḳitā‘ ve inşırām bula ve dost vü düşmenden fāriḡ ve ḡāfil ola. Ol vaḳt herkes ne diler ise ānı ider ve çün ol andan ola bī-ḥaber hemān her ḳüşeden envā‘ şūr u şer bāş ḳaldurur ve bi’z-żarūre ahālî-i memleket ehl-i fitne olanlara mutāba‘at etmek lâzım gelür. Bu daḡī erzālden bir merd-i dūn çün terbiyet vü ri‘āyet bula. Denāet-i himmetden cem‘i māl üzre ḥariş olur ve herkese tama‘ eyler ve ekābir ü eşrāf ḳadrin anlamaz olur ve ulular hürmetini aşığa ḳor ve ırzların pāmāl [K154b] ider ve ḥalāyık gönülleri bu aḥlāḳı nā-sütūde sebebiyle rencīde olmuş olurlar ve lā cerem mürebbī ve mürebbādan ḥalāslık yüz göstermek ardınca olmağa himmetler şarf iderler. Nitekim ulular zevālū’d-devleti birtifā‘i-s sifleti buyurmuşlardur. Yā‘ni çün sifle olana teraḳḳī el vire. Devlet tenezzüle yüz dutar.

Nazm:

کر صفله بجاه کسی دست یا بد
بآزار ملک شکست یابد
دونان نه سزای جاه باشند

بل در خور بند ج چاه باشند

Bi't-Türki:

Sifle çünkim bula cāha dest res.

Milki virān itmege kıllur heves.

Dün olanlar mı sezā-yı cāh olur.

Belki lāyık kayd u bend u cāh olur

Ve bir daḥī ummāl-i gāşim çün rā'ıyyete sitemgüster olalar. Anlaruñ niyeti pādişāh haqqında duaya gelmez ve ḥüsn-ü zannı qalmaz ve ziraat ve 'imāretten melül ve müteneffir olurlar. Bu sebepten medāhil-i sulṭān çendān olmaz ve ulüfe vü mersümāt leşkeriyāna bu cihetden usret-pezīr olur ve çün leşkeriler ulüfesiz bī-berk vü nevā qalalar. Li zārüretin geregi gibi ḥıdmeti yirine getirmekden [İ 115a] baş çekerler ve eger 'ıyāzanbillah bir düşmen zāhir olursa yār u mededkār olacaqlar za'fdan bī-tāqāt u bī-қarār olup қar zarda mededқarlığa güçleri yetmez. Bu cihetden milk elden gitmek çok vāqı' olmuşdur.

Nazm:

ظلم عالم جهان خراب کند

دل مظلوم راکباب کند

واندرآدر بکار ملک شکست

دامن عاقبت چون رود زدست

Bi't-Türki: [K155a]

zulm ü 'āmilden dünyā ḥarab,

kim dil-i mazlūmu o eyler kebāb

andan olur mekārimlik āḥir şikest,

āfiyet dāmān-ı çün düşdi zi-dest

Nūşīrevān-ı 'adl mu'bed-i mu'bedān taḥsīn ve sābāş oқudı ve begenüp āferīn buyurdı ve bu kelimātı levh üzerinde alṭun hallile naqş itdürdi. Bir daḥī dimişlerdür ki қasr-ı şaltanat dört қā'ime üzerinde durur. Ol dördüñ birine ḥalel irişirse milke mutaallıq olan müḥimmāt mütemeşşī olmaқdan қalur. Evvelā bir emīr ki etrafı memleketi muḥāfaза eyler ve düşmenān şerrini şāh u rā'ıyyetden geri dutar ve yaramazlıqları def' eyler. İkinci bir 'ādil ve 'āқıl ve müteşallib ve mütedeyyin vezīr ki meūnāt-ı

sultāna ve anuḡ mülāzimānına ahsen-i vech üzre intizām vire ve mālī münāsib cāyigāhdan ala ve yine mahall ile yirlü yirine harc u sarf eyleye ve bir mühimde şer‘ ve kınūndan inhirāf göstermeye. Üçinci bir dindār ve perhizkār ḡakīm kıbel-i sultāndan memāliki maḡrūsiye çıkıp ḡak ve ‘adl üzre tefahḡuş-ı ḡalk ḡostere ve kıvīden zāifin dādını ala. Ehl-i fısk u fücūru maḡzūl vü maḡhūr duta ve düzd ü evbāşa ve rind ü kıalleşe hiç emān virmeye ve şer‘ ve kınūn muḡtezāsından taşra olan vaz‘ı nā-şāyeste-i ba‘de’s-subūt ‘afv olunmaḡa ve her ahvāle [K155b] bī-ḡaraż u belā ‘arz olması şartdur ve selātīn nāmdār bu ḡüne kimseleri [İ 115b] yanlarından ber-murād ve kāmkar ide gelmişlerdür ki hiç kimsenüḡ elüne vü avucuna baḡmak ihtiyāçları olmaya ve anuḡla daḡī iḡmīnān ḡāşıl etmeyüp münhiyān ardınca mevsukun bih mu‘temedün aleyh cāsūsān gönderegelmişlerdür. Tā ki tesvīlātı nefis-i emmāre vü celb-i māl hevāsıyle bir maḡlūmu zālīm ve bir zālimi maḡlūm yirine ‘arz u i‘lām etmek ihtimāli olmaya ve bu ihtimāmdan şonra ki bunlarda tam‘ı hām sebebiyle vehn ü füḡūr ve bir dürlü kıusūr zuhūr bula. Mücāzātını bāş gitmek te‘kīd ile müekked kıılmışlardur. Fi’l-cümle şol cemā‘atler ki sultān anlarsuz olmaḡ çāre degildür. Ya erbāb-ı seyf dururlar umerā ve iç ḡalkı ve sipāhiyān ve anuḡ mānendi olanlardur. Yāḡud aşḡāb-ı kıalemdür vüzerā vü müstevfiyān ü ‘ummāl ü debīrāndur ve mecmu‘ bunlar terbiyeti icmāl yüzünden oldur ki pādīşāḡ bunlarıḡ dūkelisini şefkıat gözüyle ve aynı ‘āḡıfet ve ref’et birle göre ve her birine evvelki zārūretleridür ve aḡa muḡtāclardur. Anlardan bī-dirīḡ buyura ve her kıaḡısı bir mühim ‘uhdesinden ki ol mühim aḡa müfevvaz ola, gereḡi gibi sālīm taşra gele ve kendi işini bir vech üzre ki [K156a] yarar yirüne getüre. Anı gereḡi gibi oḡşaya tā biri daḡī, yüz aḡlıḡa duruşa. Her kim bir mühimde tehāvün ḡostere ve tegāfūl pezīr ola, evvelā aḡa nuşḡ u pend eyleye. Eger mütenebbih ve münzecīri olmaz ise fażīḡat üzre ḡüşmāl vire ve biri daḡī mülāzimān ardınca izḡār-ı me‘āyib ve maḡābih olmaya.

Anlar şāhlığına izhār-ı meserret ü behçet göstere ve meşāibül ālamı üzre endūh ve melāl zāhir etdüre ve her birini terbiyet ve taqviyetde ḥās mertebesine ilede ki bir kimse anuḡla ol mertebede şerīk ve enbāz olmaya. Tā mülāzimān miyānında ḥıḡd u ḥased peydā olmaya ve eger anlardan bir cemā' atıḡ mühimm-i nizā' vü cidāle encām bula. sür' at üzre def' buyura. Tā madde-i ḥuşūmet ḡavī olmaya ve nizā' cidāle [İ 116 a]ve cidāl ḡitāle ulaşmaya ki andan fesādāt-ı küllī yüz gösterür ve ulular dimişlerdür ki inḡıḡā'-ı serrişte-i memleket ümerā vü vüzerā nizā' ıyle vābestedür.

Nazm:

چو یکدل نباشند اعیان شاه
شودکار شاه و رعیت تباه
ازارکان دولت نه زبید نزاع
که استیزه آرد علی الانقطاع
ستیزه بجای رساند سخن
که ویران کند حانمان کهن
Bi't-Türki:

Çünkü yek-dil olmasa a' yān-ı şāh

Olur kār-ı şāh ü rā' iyyet tebāh

[K156b] Yaraşmaz zi erkān-ı devlet nizā'

Getürür sitīze alel inḡıḡā'

Sitīze irişdürür anda suḡhān

Ki vīrān olur hānumān-ı kühen

Şāh-ı Behmen ḡakīmden şordı ki terbiyet-i mülāzimān esāsı ne üzre ḡonulmaḡ gerek. Cevāb verdi ki lūḡuf ve ḡahır üzre ḡonulmaḡ gerek ki dāimā sultānda eşer-i ḡahr ve naḡar-ı lutf ḡazm ve iḡtiyāḡ üzre zāhir ve nümāyān olmaḡ lāzımdur ki ḡahırla duta. Tā bī-bākī dilīr olmayalar ve lūḡf ile ḡüzer u mürür ide tā nā-ümīd ḡalmayalar. Niḡāristānda zikr itmişdür⁴³⁹ ki terbiyetde ḡarīḡ-i ḡikmet oldur ki eger āhestelik ve yumuşaḡlık ile bir iş müyesser ola ol maḡalde teşeddüd ve unf göstermek olmaz ve eger saḡtī ve ḡuşūnete ḡācet düşe ifrāḡ üzre rıḡḡ u

⁴³⁹ getürmişdür K

cerbnermlik göstermek olmaz. Ki ba‘zı cerāhat olur ki tekrār zarbeti nīşe ihtiyāc düşer. Merhem ile ıslāha mecāl kalmaz.

Ꞗıı‘a:

هَمِيْشَه رَه لَطْف نَتَوَان كَرَفْت
دِر اَبَرُو فِكْن چ بِن بَحْنَكَام خُوِيْش
نَبِيْنِي كِه مَرَهْم نِيَايِد بَكَار
چُو كَر دَدَجْرَا حَت سِر بَر اَوْر نِيْش

ve hūkemā buyurmuşlardır ki her kimi sulṭān dileye ki önünde terbiyet buyura. Tā nice kerre anuḡ ḡālī naḡdini imtiḡān miḡengi üzerine urmaya vekārı ‘ayārını tamamlıḡ üzre bilmeye. Çeşm-i terbiyet birle aḡa naḡar etmeye ki vaḡt-i bisyār nā-mūsteıdd ü sitemkār fūrümāye vü dil-azār [K157a] olanı terbiyet eylemişlerdür ve şonra zarar irişdürmişdür. [İ 116b] Nitekim ḡallāl-i müşkilāt hazret İmām-ı Ā‘zām buyururlar.

”رَبِيْتُ جِرْوً اَطَالَ دَهْرِي فَلَمَّا صَارَ كَلْبًا عَضَّ رَجُلِي“⁴⁴⁰

ḡavlince çün anuḡ aḡlāḡ ve aḡvālī üzre vuḡūf taḡşīl itmişler. Bi’z-zarūret hemān ol vaḡtde naḡardan bıraḡmışlardır ve tiz tiz yuḡarı ḡaldurmak ve gözden bıraḡmak satevāt-ı salṭānāta muzirdür.

Nazm:

هَر كَرَا مِيْل تَرْبِيْت دَا رِي
اَمْتِحَان كَرْد بَايْدَش يَك چَنْد
اَكْر شَرَهْسْت قَابَلِيْسْت اَنْ
441 عِلْم دَوْلَتَش بَرَا ر بَلَنْد
وَرْنَه قَابَل بُوْد بَلَنْد مَسَا ز
تَا بَزُوْدِي نَبَايْدَش اَفَكَنْد

ve nitekim ber dāşteleri tezliḡle bıraḡmak münāsib degildür. Tezliḡle ḡoşnūd olmaḡ gerekmez bir kimseden ki ḡışma lāyıḡ ve mensūb ola. Zirā ḡiffet üzre maḡmuldür ki bir ādem ḡışm u rızā miyānında gerekdür ki bir müddet geḡüre tā ‘azm ü şebāt-ı pādişāḡ aḡda zāhir olup uluvv-i himmet ve riā‘yete ḡābil ola.

⁴⁴⁰ Bir köpek yavrusu yetiştirmiştim, çok zamanımı almıştı ama o büyüyünce ayağımı ısırıldı.

⁴⁴¹ “Her kim ki onu eğitip terbiye etmeye niyetin var, öncelikle onu birkaç alanda sınamalısın. Eğer içinde potansiyel varsa, onu ilimlerle yükselt.”

Getürmüşlerdür ki hulefâdan birisi bir nedîme bir kelâm söyledi⁴⁴² ve muḳāleme eṣnāsında andan münāsib-i devlet olmayan bir kelime işitdi. Ḥalīfe buyurdu tā anı meclisden ṭaşra eylediler ve ol bī-çāre zindegāniden ümid ḳat‘ idüp kūşe-i kāşānede oturdu ve be-nākām şerbet-i şabr ve taḥammül tecerru‘ idip kendüye eyitdi: “

Beyt:

دلا ز حال بد خود جزع مکن ز نحر
صبور باش که نیکو شود بآخر کار

Ammā çün müddet-i muḥācerāt uzandı [K157b] ve bıçak ve üstühāna ve derd ü miḥnet cāna dayandı. Kendü ḳışsa-i pür ḡuşşasın yazup maḥremānı hılāfetden birine virdi tā fırsat vaḳtinde ‘arz etdi. Ḥalīfe tebessüm eyledi ve eyitdi: “ Anuḡ çendān gūnāhı yoḡdur ki mūcib-i ḥirmān ola. Maḥrem-i mezbūr eyitdi: “ Çün böyledir o bīçāreye meclis-i humāyūna yol virseler revā idi.

Ḥalīfe buyurdu ki

“لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ”⁴⁴³ Ya‘nī her birisün bir vaḳti vardır ve her bir müḥim bir zamāna mevḳūfdur. Tā ol müḥim zamānı irmeye ve ol işün [İ 117a] vaḳti girmeye cehd fā’ide virmez ve kūşiş nef‘ dutmaz.

Beyt:

تا در نرسد زمان هر کار که هست
سودی ندهد یاری هر یار که هیست

Böyleden şonra ānı ṭaleb ḳıldı ve teşrīfāt ile müşerref ḳıldı ve eyitdi: “ Sende henüz ḥamlıḳdan eşer vār idi. Rūzigāra dutuşdurdım, seni bişirsün meclise liyāḳāt bulasın ve bir daḡī ḥadeş eylemekden hazer üzre olasın.

Beyt:

ملاَمَتْ بَرْدِلْ صَدِیَّارِۀُ عَاشِقِ بَدَانْ مَآدْ
که باشد زحم شمشیر و بد وزندش بسوزن هم

⁴⁴² söyledi İ : eyledi K

⁴⁴³ Her canlının bir eceli vardır.

Ve dimişlerdür çün sultān bir kimseyi ulular hemān evvel nazarda aña bakmaya. Zīrā eger māl ü iktidār ve derece-i ihtiyār devletine taḥammül idemezse ve derece-i ḳabūle ānı getürmeğe güç yetmezse ve anı gerügçi itmek murād olunsa anuḡ ardınca tadrīc ve te'ennī ile olmaḡ gerek ve illā [K158a] envā' ḫalel zāhir olur.

Beyt:

برانش اويادربيكباركي
که جا نش رابكوشدبه بيچاره كي

Nūṣṣirevān-ı 'ādil Büzürc Mihr'den şordı ki terbiyete lāyık kimdir. Buyurdı ki bir kimseyi terbiyet etmek gerek ki ya edeb ya neseb şāḫibi ola ve her kim nesebi sāfil dutar

كُلُّ شَيْءٍ يَرْجِعُ إِلَيَّ إِصْلِهِ⁴⁴⁴ muḳarrerdür . nitekim hikāyetde vardur ki neseb-i 'ālī şāḫibi ulu hānedāndan zekī nām kimesne Nūṣinām bir gün bir kenizi ki Rūmī ki bed-aşl vü bed-ḫū ve nihāyet derece kīne dutucu ve bahānecū idi. şaṭun aldı ve anuḡla milk-i Yemen'e varup Nūṣāyi taşarruf ḳıldı ve andan bir oḡul mütevellid oldı. Bir gün zeki didigimüz ḫ'ace ki bir ḫakīm ile şoḫbet-i ḫās iderdi. Ol eşnāda ferzend-i zeki ḫāzır oldı ve zeki aña iş buyurdı ve mezbūr oḡul fi'l-ḫāl urudurdı ve revān olup girü döndi ve mecliste oturdu. Ḥāzırlar müte'accib olup eyitdiler: anuḡ iḳbāline ne sebep oldı ve ictināb-ı şānī ne cihat ile yüz gösterdi. Ol [İ 117b] ḫakīm güldü ve eyitdi: “ Zeki diledü ki buyruḡ duta ve nūṣā ḳomadı ve iki cevher eṣeri bile anda zāhir oldı. Nitekim sefīd ve siyāh olmaḡlıḡ veletde peder vü mādere müşābih olur. Zevālet ü necābetde daḫī hemān ol ḳıyās vardur ve bunuḡ gibilerde her nev'a ḫikmet [K158b] zāhirdir. Līkin gaflet vü cehālet ḳomaz ki ḫikmetden herkes āḡāh ola ve ḫakīm Firdevsī bu bābda biraz nazm itmişdür.

Nazm:

درحتي که تل خست ویراسرشت
کرشر درنشاني ببآغ بحثت

⁴⁴⁴ Herkes aslına çeker

وراز جوي خلدش بخنکآم آب
به بيخ انکبين ريزي و شيرناب
سرنجام کو هر بکار آورد
همان ميوه تلبيغ بار آورد
Bi't-Türki:

Bir dırahtın ki tel ola sirişti
Ġayrısı anuñ ger olursa behişti
Hem dañi ħuld ırmağından vaqt-i āb
Ger dökülse pāyine hem şir-i nāb
Gevher-i ‘aşl-ı ‘ākıbet gelür be kār
Miveye geldük de olur telĥ-bār
Hem-çünān bed aşl olucāk ādemi
Ehl-i ħāle zehr-i mār ola demi

Biñ naşihat itse aña şeyĥ ve şāh evliyānuñ bağrıñı eyler
kebāb ve dimişlerdür ki nefsi-ı ḥasīsın beslemek kendi yüzü
suyın dökmeğdür ve ḥarāmdur şol kimse üzerine ki nuṭfe-i
ḥubsiden vücūda gelmiş ola. Kendüye iyilik idene kemlik
etmeyüp dünyādan āhirete intikāl ide ve bu mertebede iyilik
yirine kemlik etmek üzre ḥarişdür ki eyilük muḫābelesinde
kemlik eylemedigin olsa ya‘nī mürd olsa gözleri āçık qalır
dimişler.

Ḳıṭ‘a:

بد اصل رآچه كونه كسي تربيت كند
در جيب خود چه كونه كسي مار پرورد
خطل بتربيت ندهد طعم بي شكر
كل بر نچيند انكه همه خار پرورد

Ve Bi't- Türki:

Kim dürür bed aşlı dā‘im esleyen.
Oldurur ḳoynunda ef‘ī besleyen
Hanzal’ın tīmārı virmez nī-şeker

[K159a] Düşde görmez gül muğaylān besleyen

Ve terbiyet mülāzimān bābında bir nükte dañi oldur ki [İ
118a] bir ādeme iki manşib ya‘nī iki ḥizmet verilmiyor ki çün
şirket zāhir olur ol ‘amel murād üzre görülmez.

Қыт‘а:

نه يك كس تواندكه ساز ددوکار
که انرا پسندند ارباب هوش
دوکس نیش در يك عمل ضایع اند
که دیک بشرکت نیایدبجوش

Ve çün terbiyet-i icmāliden ferāgāt yüz gösterdi. Ol tefāşilden iki-üç nükte merķūm kıılınur ki cümleden muķaddem terbiyet-i evlāddur. Kitāb-ı Zāhoretü’l-Mülūkda yazar ki herkesde ferzend dilbend emānet-i haķdur vālideyn kıatından maşher-i arasātda bu emānete huķūķ u muķālebesi muķarrer olsa gerek ve çün bu emānete cemi‘ suveri nefāyişü kemālāta kıābil bir āyinedir ve anuķ haķiķi cevherin her neye meyl etdürseler āña māil olur. Pes bi’z-zarūre anuķ terbiyetinde saiy-i mevfur gösterebilmek vācibdür. Tā pesendide şıfatlar ile muttaşıf ve nigūhide haşletlerden münharif ola. Evvel oldur ki āña eyü nām ile tesmiye⁴⁴⁵ lāzımdur ki eger bir nā-muvāfiķ ad virilse müddet-i ‘ömrde andan kerāhiyyetde olsa gerek. Bir daķi dāyesi anuķ be-gāyet mu‘tedil mīzāc ve huş-hūy ve pākize sireşt gerek ki haberde gelmişdür ki sūd virmeklik müteğayyir zibā‘dur ve [K159b] çün müddet-i rızā‘ tamām ola. Anuķ hizmetinde merdūm-ı pākđin ve nīk u huķ olan kimesnei nā-müzd ideler. Tā anuķ tabiātı ol hādım evşāfiyle müste‘nis ola ve çün tıbā‘ı şıbyān lehv ü laibe ve ekl-i şurba māyıldür.

Anlarda āyīn-i i‘tidāl ve kıānūn-ı mutevassıķ ri‘āyet göstereler ve yine muallīm perhīzkār ve müteverri‘ ve dindār ta‘bīr⁴⁴⁶ buyurmak gerek. Tā āña tā‘līm-i Kıur‘ān vire ve aķķām-ı şer‘i öğrede ve bir ‘ilm ki anuķ dīn ve dünyāsına nāfi‘ ola. Andan diriğ buyurmaya ve yegrek te‘dīb oldur ki āñı bir cemā‘at muķāleķatından ki müfsīd ve táb‘ı güç [İ 118b] ve bed-hū ola saķlayu duta ve merdūm-u pāk zihn ü laķif táb‘ ve maşlah mütdaķi muşāhibe muķārin kıla ve dāimā anuķ önünde ‘ulemā ve urefā ve fużalā ve şulehā ve meşāyiķ kibār medħin söyleyeler.

⁴⁴⁵ -K

⁴⁴⁶ ta‘yin İ

Tā anların muhabbet ve sîreti anın dîl-i derûnunda râşih ola ve eşrâr ve füccârı ve bed meâş olanları dâimâ önünde kadh vü mezemmet ideler ki tā anların ehemmiyeti anın tab'ında zâhir ola ve çün sinn-i temyîze irişir. Bir merd-i Büzürg âli himmet ve şahib-i tecrübe ki hizmeti mülûk itmiş ola muqarrer dutalar. Tā durmak ve oturmak ve aña gelme gitme âdâbını öğretre ve aña duruşa ki âşârı edeb vü hayâ vü mülûk [K160a] ahlâkıyla taħalluk ve uluvv-i himmet andan zâhir ola ve çün vaqt gele sipâhiyân-ı celd ve üstâdânı kâr dîdeye emîr ve fermân ideler. Tā âyin süvârî selh-şürî ve ol ki selâţine işe gelür. Aña ta'lim ideler ve çün büzürgter ola hizmeti meşâiyih ve şoħbet-i 'ulemâ ve süleħaya delâlet ideler. Tā bezîrgân-ı dinden daħî mustefîz ola ki himmetlerden küllî eşerler zuhûrı muqarrerdür.

Nazm:

هر كه زدولت اثيري يا فتست
ازدل صاحب نظري يا فتست
همّت مردان چود رأيد بكار
برك كل تازه برآرد ز خار
هر نظري كز سر صدق و صفاست
چون بهقيقت نكري كمياست
Bi't-Türki:

Her ki devletden eşer bulmuşdur
Ehl-i dilden ol nazâr bulmuşdur
Himmet-i merdân gelürse ger be kâr
Bitdürür anlar gül-i tâze zi hâr
Her nazâr kim ola ez-şidk u safâ
Can göz ider ol nazardur kimyâ

Bir daħî ümerâ vü vüzerâ ve anların tevâbi-i rü'n-i devlet ve esâsı milk vü millettür ve taqviyet-i bünyân-ı memleketdür ve anlar terbiyeti ol vech üzre yarar ki kavâidi ta'zîm ve tekrîme bir vehn ü fütür zuhûr bulmaya ve anların dest-i taşarruf u [İ 119a] müħimmâtı milki ve mâliyede ve aħvâl-i küllî taşaddisinde kavî-i muṭlaq ola ve anlara her bir huşuşa medhal vireler. Tā hiçbir müħim anlar re'yinsüz sahte [K160b] olmaya ve bir kelâm ki meşâlihi milk ü millet ve mal müveccehi bâbında

bāb-ı hümāyūn ‘arz buyurular. Sem‘i qabūl birle ıŝgā kıldılar⁴⁴⁷ ve taqviyet-i temŝit-i müħimmatda ki anlara müte‘allıq ola. Umūr u terācī vü elçilikleri zebān-ı selātın ola ve hālet-i pādiŝāhī anlarıñ elçiliğü eṭvārından ma‘lūm olmağā güç yeter. İmdi elçi gerekdür ki bir merd-i suhān gūy ve nigū cūy ve zibā rüy ve ŝāhib-i vücūd ve ulu himmet ve müstekīm ve dindār ve nihāyet derece perhizkār ola. Tā kendü firistinde āb rüyını yire dökmeve ve her kimseye ki bir elçi gönderirler herkese münāsib elçi gerek. Nitekim ħakīm buyurur.

Beyt:

رسول توانا فرست
بداناهم از جنس سآنا فرست

Getürmiŝlerdür ki çün mehleb-i ħāricī hezīmet eyledi ve ğanīmet-i bī-ŝumār ele getürdi. Mālik adlı bir resūl ħuccāc kıatına gönderdi. Hüccāc resūle eyitdi: “ Mehlebi nite alıqodun? Eyitdi: “ Bir ħalde ki dostları mesrūr ve düşmanları maqħūr idi. Onun ŝefkıati sipah üzre ne endāzedür. eyitdi: “ Ferzendānına ŝefkıat-i pederinedir. Eyitdi: “Oğulları niçedür?” Eyitdi:“Dükelisi ħursend ve ħūŝ-dildir.” Eyitdi:“Rezm etmekde nitelerdür?” Eyitdi: “Anlarıñ kıatında can kıadri yokdur.” Eyitdi: “ ‘aķılve fāzilde ne günelerdür?” Eyitdi: “ Bir dā'ire [K161a] gibi ki anda bāŝ ayak bulmaq ğayr-ı mümkündür ve evvel āħirini bilmek olmaz.” Ĥaccāc eyitdi: “Bu merd civān hadd-i kemāle iriŝdirdi ve miħlebe bizim gönlümüzde biz vāķı‘ā ve gözümüzde bir ħaŝmet ħāŝıl etdi ve resul ādābından ve anıñ ‘aķlından istidlāl eyledim ki anıñ [İ 119b] fesitendesinüñ ‘aķıl vü ādabı üzredür.”

Қıt‘a:

رسول ار فریست حکیمی فرست
که کار ترا باشد از وی بحی
شنیدی که ان مردد آنچه گفت
فارسل حکیمو لاتوصه

⁴⁴⁷ İ‘de kılalar

Ammā terbiyet-i umūr u leşkeriyān cümlei zarūriyāt olandur ve anlardan fā'ide dōrt nesne ola. Evvel kuvvet ve heybet-i merdūm, ikinci def' i dūşmenān, üçüncü re' āyāya emīn olmaqlık dōrdüncü def' i düzdān ve yollar emnligi ve anlar dōrt şart yirine getirmek gerek. Evvel fermān-ı pādişāhiden taşra yürimeyeler ve anuñ hükmünden ğayrı iş işlemeyeler. İkinci pādişah ile yek-dīl ve yek-zebān olalar. Üçüncü birbirleriyle mütdefiķ olalar, dōrdüncü ķārzārda ferzānegi ve merdāneliķ üzre olalar. sulţān daĥī anlara dōrt ma'na zuĥūra getürmek gerek. Evvel silāĥ ve merākibini herkesün müheyyā eylemek gerek. İkinci her birinüñ mertebesin bilmek ve anı ol mertebede şaķlayu dutmaķ gerek. Üçüncü iş erlerini iyi terbiyet buyurmaķ ve leşker beyninde efrāz dutmaķ gerek. Dōrdüncü dūşmenāndan alınan ganāimden behre mend etdürmek gerek. [K161b] Kubād-ı Kisrādan menķüldür ki mü'bede eyitdi: “Leşker ile ne güne dirilem.” Eyitdi: “Her vaķt anlaruñ ĥāli tefaķķadin etmek gerek.” Mānend-i ĥudāvend bāġ ve bostan ĥāliniñ tefaĥĥuş kılar ve anda bir kiyah ki işe yarar degildür ve ğayrılaruñ kuvvetin alır. Anları yolar ve uzaķ atar ve ol nesne ki andan bir nef' i mutaşavverdür şaķlu dutar terbiyet eyler. Leşkerīler arasında daĥī bir cem' vardur ki hiç anlardan iş gelmez o günelere ulūfe virmek zāyīdür. Belki esāmīlerin dīvān-ı erzaķda maĥv ve nā-peydā etmek evlādur. Meger evvelden ĥizmeti sebaķ etdükden sonra pīrlige yetmiş ola. [İ 120a] Anuñ gibi müsta'idd ve musteĥaķķanını berk vü nevā ķalmaķ 'ināyetsizlige maĥmüldür. Nitekim bu maĥalde münāsīb olmaĥın bu ĥikāye ķayd⁴⁴⁸ olındı ki Faĥrū'd-devle rūzigārında ümerā vü küttābdan 'ummāl-i mu'atţal ve bunuñ mānendi sāir zümerātdan bir cemā'at dīde-i sipeĥselār ile mute'ārif mevzi' de bir ķaşr-ı meşķü düzdüler ve her gün anda varıp gice olduķda menzillere gelürlerdi ve çün müdāvemetleri istimrār buldu. Bu ĥaber mesāmi' -i 'āliyye irişdi Faĥrū'd-devle bir ĥācibe buyurdı ki ta'cīl anlar yanına var.

⁴⁴⁸ İ' de serd olundu

Yanlarında her ne bulunursa al bile ihzâr eyle” dedi. Hâcib çün maḥall-i me'mûre vardı. Meger nerdübân-ı nâ-peydâ bir kaşr düzmüşler ve nerdübânını yukarı çekmeğe ğaflet itmişler. Hâcib kendi tevâbi'yle [K162a] kaşr üzre çıkageldi ve bu yârân yanında şatranc ve nerd ve devât ve kalem ve kağıt ve kûze ve sebû-yı âb ve bir köhne sofrâ içinde nân pâre âşılmış buldu ve eyitdi: “Sizi ḥalîfe ister.” Ve fi'l-ḥâl endâm ve üslûb birle Faḥrû'd-devle kâṭına iletdi ve ol eşnâda vezîr müştērî tedbîri olan şâhib İsmail bin Abbâd anda ḥâzır bulundu. Ḥalîfe şordı ki: “Siz ne kavmsiz ve her gün işbu dîdeye ne işe gidersiz?” Eyitdiler: “Zinhar, ya'nî emân dilerüz gerçek söyleyelim.” Faḥrû'd-devle anlara cân ve ten ve mâl ile emân u zemân virdi ve eymân-ı ğilâz ve şiddâd birle müekkid kıldı. Eyitdiler: “Mesâmî'ci hümâyûna mül'iyet ḥubûran ve sürûran puşîde olmaya ki biz faḫîr kullarınız ne düzd ü ne hubîyüz ve ne ayyâr ve sitemkâr ve ne râhzen ve ne ğaddâruz. Biz şimdi kehhâlîde bi-berg-i nevâ kalmış dermânde ve bî-çâre unutulmuş mutaşarrıfân-ı [İ 120b] küttâb ve ğayrdan kocomış ve mülâzimetde 'amelmânde kalmış devletden ayrılmış⁴⁴⁹ bir maḥrûm kavmüz⁴⁵⁰. Açlıktan kırılıyorruz. Pâdişâh-ı 'âlem penâh ise bizüm aḥvâlimize meded⁴⁵¹ irişmez ve hiçbir şuglî bilâ ücret ve nî-müzd vermezler ḥâlâ bizler daḫî⁴⁵² işitdük ki Ḥorasânda bir pâdişâh zuḥûr itmişdür. Adına⁴⁵³ Mahmud Sebüktegin dirler. Enârallahu berâhîne'l-mâzîin ve edâme milkehü'l-bâḳîn⁴⁵⁴ ehl-i fazl vü hünermend olanları dost dutar zâyî' etmez belki [K162b] dânişe ḥarîd-ardur ve bu kullarınuz zarûret-i ḥâlden bu memleketden ve evlâd ve ensâbdan bürîde-i dil sıdkumuz Ḥudâ'ya bağlayup bu dîdeye giderüz ve rû be rû rûzgârdan şikâyet iderüz ve âyende ve nevendeden ol cânibde ḥaber-i

⁴⁴⁹ İ'de ayrı düşmüş

⁴⁵⁰ İ'de cemaatüz

⁴⁵¹ -K

⁴⁵² -K

⁴⁵³ K adına : ismine İ

⁴⁵⁴ Allah geçmiş burhanlarını nurlandırın, ülkesini baki eylesin.

Mahmūdı şoraruz⁴⁵⁵ ve Ḥorasan'da olan dūsitān cenābına mulāṭafat yazaruz ve mecārī-i ḥāletden i' lāmdan hālī degilüz ve çün ayaldar faķir ve bī-miķdār olmuş ve kār zār üzre ḳalmış kimselerüz ve zārūretü tebīhul mahzūrā hükmüyle terk-i evlād u ḥānümān ramaķ-ı cān ile şuġul ve manşıb talebine semt-i Ḥorāsan'a müteveccih ve revāne olmaķ dilerüz. Ḥasb-ı ḥālimizi didük bāķī emrū fermān hazret Ḥüdāvendigār cihān-bārındur. Faḥrū'd-devle bu teḥī nurun vezir-i rūşen zamir şāḥib İsmail bin Abbād tarafına döndürdü ve eyitdi: “Bu gürüha ne eylemek gerekdür? Ya' nī cezaları ne olmaķ gerekdür?” Vezir adālet pezir eyitdi: “Pādişāh-ı taḥt ve külāh dünyālarca bāķī ola ki bu kimesne ḳullara dil-hāhları üzre emān virüp sevkend-i ustuvār ile müekked itmişdür ve bunlar ehl-i fażl ü merdumzādeler ve bir bölük kudemā-i kitāb ve ğayr 'ameleden bir alay pīr ü iḥtiyārlardur ve ba' zısını ḳavlin anlar ve nicesi bu bendeyi te'alluķ dutarlar ve çün [İ 121a] bu gürühun ve erbāb-ı ḳalemin kari ve vazife vü idrārı bu bendenüñ işidür. N'olaydı hükm ü humāyün [K163a] nefād bulaydı. Bunlaruñ müḥimmātını biz ḳuluñuz bir vech üzre kifāyete ve tedārik ideydüm. İnşallah Te'ālā irtē ḥaberi ḥazreti Ḥüdāvendigāra irişdikde o ümid budur ki pesendide düşe. Pes hemān ḥācibe buyurdı anları şāḥib-i serāyına alet-i teslīm eyle” didi. Ḥācib fermān bürdār olup vezir menziline ilettdi. Bu tarafta mezkurlar 'uķūbetden tersān olup baḥr-ı ḥayrete ve tevābi' i derleri muşībete daldılar. Çün şāḥib-i vezir kendü serāyına geldi. Ferrāşlerine buyurdı ki bunları bir münāsib ḥücreye ilettiler ve ferşler ve meni' mesnedler bıraḳtılar ve buyurdılar her ne yirde dilerlerse ḳarār ideler ve bir sa' atden şonra cüllāb getürdiler ba' de envā' tātāma ile ārāste şofra getürdiler ve ṫaamdan fāriğ olduḳdan şonra bāde-i gülfām ve anber-i buḥūr bezl mevfūr etmege meclis ḳurdular ve semā' i muṫribān üzre meşġul oldular ve ḥizmet etmeye üç ferrāş ta' yin idüp āḥeri uğratmadılar ve hiç āferide anlardan vuķūf bulmadı.

⁴⁵⁵ İ' de sual iderüz

Ez-in cānib ahāli-i şehir ü vilāyet melūl ve ğamnāk ve zen ü ferzendānī pūr ğam ve sūznāk oldular ve bunlara çün şerābdan bir nice devr mūrūr eyledi şāhib tekrār bir hācib gönderüp bunlara dīl-hūşluklar gösterip dil-i pejmürdelerine tāze cān bağışladı ve eyitdi: “ Sizi bunda hābs olmağ için göndermediler [K163b] ve vezīr serāy-ı zindān olmağa yaraşmaz. Bugün ve bu gece miħmānumuzsuz diyüp her birinüñ hāline münāsib hāl-i teşrifāt müheyyā olunca bunları envā‘ ta‘zīmāt ve tekrīmāt ile oyaladı ve hil‘at yetişdükte otuz miğdārı yarar at mükemmel rihletleriyle tertib ve tezyīn kıldı ve rüz-ı pirüzü diğer bunları birer birer [İ 121b] kıtına getürdi ve alt-üst hil‘at-i fāhire giyerdi ve bişer sikke altın ile bir esb-i teng beste destine teslim etdi ve her birini birer münāsib manşıbla ber-murād ve mevsüm kıldı ve hoşnutluk ile qarargāhlarına gönderdi. Bir gün itdifāk idüp dīvan yolunda şāhib selāmına durdılar. Şāhib eyitdi: “Şimdi Sulṭān Maħmūd Sebūktigin a‘yānına mulātafāt yazup milkimiz zavālinde niyyetünüz ve derūn-u zamīr u cūz ne hāldedür” Cevāplarında hizmet yirin būs ve derūn-ı dilden hayr du‘ā’yı padişāhı ve vezīr-i bī nazīr şenāsı tağdīmden şonra eyitdiler: “Bārek’allāh ve cezāk’allahu hayran evlād ensābımızla sa‘ādetlü ve adāletlü ve merħametlü pādişāh zillallah ve vezīr āgah ve sa‘ādet-i destgāh-ı hazırīniñ dünyāda hayr-du‘ā‘cı kulları ve ‘uğbāda rüşen ve efrūhte çıraqlarıyuz hāşā ve hāşā biz kullarda ğill ü ğaş kalmamışdur. Sa‘ādetlerinde dil-i virānımız tamām ma‘mūr ve ābādan ve cemi‘ tevābi‘ ve levāhiğimiz hāndān ve şādān oldular ve varta-i ihtiyāçtan [K164a] kurtuldular.” Hağ sübhānehu ve Te‘ālā celle celālehü ve ‘amme nevālühü halīfe-i rüy-ı zemīn ve düstūr-u ekrem ve müşīr-i emīn hāzretlerini enşār vü a‘vān-ı ilē me‘an ilā inķırāz’ud-devrān şadr-ı sa‘ādetde üstüvār ve mesned-i devletde pāyidār eyleye ve dāim’üd-dehr şulehā ve ğüşe nişinān ve bendegān müsteħiķkan ellere muħtāc etdürülmemek ve ‘avāṭıf-ı āliyyeden herkese münāsib me‘āyiş mecrā ve şadağa buyurulmağ müyesser ve aħrāz-ı sa‘ādet-i ebed peyvend ve kesb-i kerāmet-i sermed

muqarrer ve ŧiŧ-i devlet ve sem‘-i sa‘adet-tırāz milk vü millet olmak muqadder ola diyü du‘ā’ idüp vedā etdiler ve çün yine Faḥrüd-devle-i Büveyhī bir gün anlar ḥālinden su‘āl buyurdı vezīr eyitdi: “ [İ 122a] Bunlar ḳudemā-i ḥuddāmdan.” Vācib’ür-re‘āyā iḥtiyārılar eyitdi: “ Her birine rahatlar ile bir at ve biḡer sikke altun ḥarçlık ve ḥil‘at ve ḥallerine münāsib manāsib ve idrārāt müretdep olmak ecliçün bu memleketde her kimde iki ŧuḡül vardı, birin alup bunlara muqarrer ḳıldum ve dükeliyi ŧāyeste bir ‘amel ile sevindirdüm ve pādiŧāh-ı ‘ālempenāḥ devletine ḥayr du‘ā’ etdürmek üzre ḡamḥānelerine rızvān ve ŧüḳran gönderdüm. Bākī ŧah pādiŧāh-ı zī-ŧān ḥazretlerinüñdür. Niçe Faḥrū’d-devle -i Büveyhī enārāllahu burhāne bu tedārik ve tedbīr nihāyete derece dil-pezīr düŧdü ve eyitdi: “Berḥurdār olasın eger bundan ḡayrı itmiş olaydın maḳbül-i ḥümāyün [K164b] düŧmezdi⁴⁵⁶ ve ḳāŧ bu tedārik ve tedbīr ve bu kār-ı dil-pezīr on yıl muqaddem olmuş olaydı ŧimden girü bir kiŧiye iki ‘amel buyurulmaya. Belki herkese bir ‘amel verile tā cümlesi behremend olalar ve ‘ameller revnāḳ bulalar ve mütaŧarrifān darlıḡa düŧmeyeler ve ‘ayb cüyān memleketlerinde iŧ görür muŧliḥ ḳalmamıŧdur demeyeler ki bir Ādeme iki ŧuḡl buyurmak kifāyetsizlige mahmuldür ve elbetde ol iki ŧuḡlün biri nā-mazbūḧ ḳalır ve bir nefer kimesne iki ŧuḡle sa‘y ve ihtimāma ḧāḳat getürmez ve kezālik bir ŧuḡli iki kimseye virmek olmaz ki ol ‘amel iki ‘āmil beyninde bī-revnāḳ olur ve her biri fikr eyler ki ben bu iŧte sā‘ī olur isem ŧerīkim sā‘yinden ḳıyās iderler ve ḡayrdan ötürü renc-i bīḥüde çekmiş olurum diyüp birbirine ḥased itmek müveddīdür ve elbetde bu meānī ḥarābī-i memlekete müeddī ve bā‘iŧdür diyü buyurdı ve iŧ erlerini terbiyet etmeye dürüşmek gerek” didi. Bundan ŧonra Kubad-ı Kisrā ŧordı ki anlar ‘ulūfesini ne vech üzre virmek gerek. Eyitdi: “ ḧarīk-ı i‘tidāl gözetmek gerek. ŧundan ötürü eger ma‘iŧet anlar [İ 122b] üzre ferāḥ bula müstāḡni olurlar ve ḥizmet ve mülāzimetde

⁴⁵⁶ olmazdı İ

kāhillik iderler ve eger vakt-i teng ola ve dārlıġa dūşeler melūl ve müteneffir olurlar ve mümkündür ki bir ġayrı yire rücu‘ göstereler ve hemīn ġakīm-i Nizāmı bu aġvāli nazma götürmüştür.

Nazm:

سپه را باندآنه ده پایگاه
مده بیشتر مآل از خرج رآه
شکم نیده راجون شکم کشت سیر
کند بد دلی کر چه باشد دلیر
نه سیری چنان ده گردد مست
نه بزار شان درخورش تنک دست
سپاهی که خوش دل نباشد ز شاه
ندارد حدود ولایت نگاه

Bi't-Türki: [K165a]

Ĥaddini geçmek sipehte pāykāh
Yoġ yire olmaġ gibidür ġarc-rāh
Ĥartaluġ ġarnı ziyāde olsa sīr.
Bed-dil ü ġāyınlıġa olur dilīr.
Ne ġat‘ı toġluġ virüle ġāvüle mest
Ne ġatı çoġluġ ġūriş teng dest.
Kim sipāhī hūş-dil olmazsa zī-şāh
Ol vilāyet haddini dutmaz nigāh.

Bir daġī vūzerā vü vūkelā-i devlet pirāye-i milk ü millet ve kān-ı ġizāne-i ma‘diletür. Eger müġimmāt-ı vāliyān ġıttā-i memleket vezīr-i rūşen źamirsiz mütemeşşī olmaġ mümkün olaydı ġazreti Musā şalavāt‘ullahi alā nebiyyinā ve ‘aleyhi me’s-selām ġüdā-yı Lā yenām ġazretlerinden derġāst eylemezdi ki benüm ehlümden⁴⁵⁷ benüm için bir vezīr ta‘yīn buyur ve ol bürāderim Harun’dur. Ānıġla benüm arġamı ġāvī eyle. Pes ma‘lūmdur ki vūzerā vü vūkelā-i devlet sebab-i istiġġām binā-i saltanāt ve intizām-ı umūr-ı memleketdür vaġtā ki müstecmi‘i ġışāli rāzıyye ve ġallāl-i źamāir-i zekiyye olalar.

⁴⁵⁷ K‘da ehl-i beytümnden

Beyt:

ازوزيري كه آن نكوسيرست
ملك رآزيب وزينت دكرست

Ve anlar terbiyyeti oldur ki her dem iltifāt-ı sultānī ile mu‘azzez ve ‘ināyāt-i ḥāqānī ile müşerref olalar. [K165b] Tā havāşş u avām gözlerinde mükerrem u mu‘azzam görüneler ve sultān kavlinde nefād ve bunlar hükmünde bir i‘tibār ola ve māl mühimmātında bunlar istişvābsız bir kimse medḥal göstermeye ve bunların [İ 123a] tedābirini işlerde umde-i tamam vāşıl-ı mālā-kelem bilmek gerek. Zīrā kalem ile işler işlenür ki şemşīr ile müyesser degildür.

Beyt:

قلم رحمت جآيي تواند كشيده
كه شمشير نتواند انجارسيت

Bir gün emīr ve vezīr miyānında taqdīm ve te‘hīr yüzünden münāza‘a vāqı‘ oldı. Emīr eyitdi: “Ben Ḥudāvend-i tīg-i abdārım ve sen kalem-i zār u nizār şahibisin. Milk şemşīr ile dutulur kalem ile dutulmaz.” Vezir eyitdi: “İşler kalem ile rast ve doğru olur, kılıç ile degül.” Bu mācerā sem‘-i sultāna irişdi. İkinin daḥī hizmetine taleb kıldı ve vezīre eyitdi: “Hemīşe ehl-i kalem ehl-i seyf hizmete kārī olmuşdur. Ehl-i kalem seni niçün terciḥ idersin?” Vezir eyitdi: “Ey pādişāh-ı cihangir şemşīr-i ābdār düşman def‘inde kār üzredür dostlarda degül ve kalem nef‘-i dūsitānda ve hem def‘-i düşmenānda işe gelür ve aşḥāb-ı seyfde milkdārılık hevesi zāhir olup velī- ni‘met üzere ḥurūc etmek vāqı‘ olmuşdur ve ehl-i kalem her giz bu güne hareket vücūda gelmemişdür ve daḥī aşḥāb-ı seyf ḥazāne-i [K166a] sultāni-i boş ve ehl-i kalem ḥazāni memlū ve ḥūş eyler ve mevķı‘ ḥarc vü şarfdan maḥall-i dahl ü şırfa ‘azīz-terdür.”

Şiir:

در حامة وزير بحرمت نكو كه او
در جويبار ملك نحاليت معتبر
حقي بموقعست اكر تربيت كنند
آن شاخ رآ كه ميوه او هست سيم و زر

Bi't-Türkî:

Hürmetiyle hâmesine bir vezîrin baķ ki ol
Cūybār-ı milk içindedür nihâl mu' teber
Bir maħaldedür o haķķā ger ideler terbiyet
Şāha lāyık şāh olur kim mivesidür sîm ü zer
Ve filhaķîķa seyf ü ķalemden ğayr ile ıslāh-ı 'ālem
müyesser degildür. Nitekim Ebu'l Feth Büstî buyurmuşdur.

Şiir:

إذا اقسام الا بطل يوماً بسيفهم
وعدوه ممّا يكسب المجد والكرم
كفي قلم الكتاب فخرٌ ورفعة
مدّي الدّهر بانّ الله اقسام بالقلم [i 123b]
يعني ن والقلم وما يسطرون

buyurdıgudur

ومنه ايضاً صلاح العباد و رشد الأمم
وامن البريّة من كلّ عمّ
بشيئين مالهما ثالث
بحرق الحسام ورق القلم

Ammā iç halkı ve muķarrebān iltifāt ve maħremānı halevāt terbiyeti oldur ki her birini bir mühimmi hassā nā müzd buyurular ve bir mühim ki bir kimseye mensüb ola birine daħî ana daħl etmege ķomayalar ve herkesün ķadr ü ķizmeti biline ve ana göre anuķ haķķında ātıfetgūster olalar ve anları çaķ ol mertebedilîr etdürmeyeler ki her diledüklerin söylemeye güçleri yite ve meħābete [K166b] ve saṭvet hicābını önünden ķaldurmaya ve dükeli maķām-ı ebedde ve mertebe-i hayāda mütevaķķıf etdüre ve eger anlardan bir kimse bî-mahal söyleye ol sözü tevaķķuf üzre duta isğā etmeye ve tā bir kimse niķe kerre azmüde ve geregi gibi emîn olmaya anı mu' temed bilmek gerekmez ve kendü sırrını anuķla ortaya getürmek olmaz. Çün mülāzimān mülükden biri biri üzre reşk vü ğıbāt pedîd ola. Hiçbiriņ kelāmın biri biri üzre istimā' buyurmaķ gerekmez ve yire dükeli biri biriyle muvāfaķat ve dostluķ üzre terğîb etmek gerek ve münāzaā' ve muħālefet vü münāķāšetden taħzîr gerek ki anlar da muħalaṭāt-ı umūr-i sulṭānı intizāmında tamām-ı

medhal dutar. Nitekim bundan esbak bir şemmesi zikr olunmuşdur ve bu nazmda beyāndur.

Nazm:

ملازمان سلاطين چويك جحت باشند
محّم و مملكت و مال برقرار بود
وكر نفاق نمايند و مكر و حيله كنند
اساس جمله محمات بي مدار بود
Bi't-Türki:

Bir taraf üzre olursa ger mülāzım zümresi

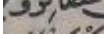
Hem mühimm-i memleket hem malın oldur durması

Hod nifāḳ u mekr ü ḥīle eyler olsa ger bular

Hem dīvārını mühimmin hem esāsın yıḳalar

Ammā ḡulāman ve bendegān-ı direm ḥırīde herkese [İ

124a] dest vü a'zā menzilesindedür ve çün bir kimse bir emīrde ḡayra tekeffül eyler. Anda el ile i'ānete ḥācet düşer ki anuḡ eli ḡayruḡ ḳāyim-i maḳāmı olmuş olur ve bir kimse [K167a] bir 'amelde sā'ī olsa ki anda ḳadem renc çeker. Meşāḳḳat-i ḳadem kifāyet itmiş olur ve bir kimse ki gözle gözleye bir nesneye ki anda naẓar şarf eylemek gerek. Ol kimse

girü nazardan da bir zaḥmet dutmuş olur. Bāḳī bu ḳıyās üzredür. Öyle olsa bu cemā'at vücūdı üzre şükr-güzārlik lāzımdur ve envā'i rıfḳ ve müdārā ve lütf ve muvāsā anlar ḥaḳḳında yirine getürmek gerek. Zīrā anlar daḡī kelāl ü melāl fuṭūr u ḥāṭır-māndegī peydā iderler. Pes anlara iş buyurmaḳda dād-ı inşāf göstermek gerek. Ancileyin ki umūr-i māişetlerinde melbūsāt u mefrūşātlarına bir ḥalel ve zeled yol bulmaya ve bunlara aşl oldur ki anlara ḥaşş-ı nazara maḥşūş ideler ve her 'amel üzre ki anlara müfevvazdur neşāt ve dil-ḥūşluk yüzünden ideler. Kāhillik ü melāl evcinden etmeyeler ve kütüb-i ḥikmetde getürmişlerdür ki ḥāce ḥādīmī her bir günāh ile sürmek yaramazdur. Zīrā ḳol şol vaḳt şefḳat vü hevādarlık şartını yirine getürür ki kendüye maḥdüm müfārāḳatinde bilmeye ve eger bendei her bir sehv vü ḥaṭā ile süreler. Ḥizmetde kendü de

āriyetlik feh̄m eyler. Ol vaqt yolcular gibi ğaribler me‘āyişini derlemek ister ve hiçbir mühimde şefkat şartını şaklayu dutmaz ve asıl kullarda hayā ve zeyreklik vardır ve bu iş dükeli işlerden eşed-terdür ve eger bir kolda uğruluk ve mekr u hîle zāhir olursa anı tez def‘ eylemek gerek ve çün anda bir bende [K167b] bir fāhiş hıyānetle veya bir zişt günāh ile ikide bir mülevveş ola ve te‘dīb ve ta‘zīb ile kâbil-i ıslāh olmaya. Anı tezlik üzre nef‘ etmede şalāh [İ 124b] muğarrerdür. Tā ğayrı kullar ve oğlanlar anuñ mücāveret ve muşāhabetinden helāk olmayalar ve ol fesād ğayrılara te‘addī eylemeye.

Ƙıı‘ a:

صحبت مفسدان و بدفعلان
مردم نيك رآتبه كند
هر كه باديك همنشين كردد
جا، آمه خوش رآ سياه كند
Ve bi‘t-Türki:

Ādemüñ iyisin helāk eyler
Kim ki çölmekle hem-nişin olur
Cāmesin siyāh ü nā-pāk eyler

Ve eger erbāb-ı devlet kullarından biri kendü efendisinden sulṭān katına şekvāya gele. Bir hūsūsda ki şer‘ī şerīf anda medhāl virmeye. Anuñ reddi-i men‘ī lāzımdur.

Nitekim Mahmud Gazi Gaznevī siyāsātında mezkürdür. Cum‘a gün sulṭān namaza giderken hūsñ ü cemāl şāhibi ğulāmı Türki bir civān sulṭān yolun almış idi. Çün mevkib-i şāha irişdi. Ğulam hizmet yirin būs etdi ve sulṭān luṭf u mürüvvet ve kemāl-i rā‘ fet yüzünden ‘ināyet hışmet girü çekdi ve zebān-ı merḥamet ve şefkat birle şordı ki hācetüñ nedir? Eyitdi: “Ey pādişāh ol kimse ki kulumu Türkistān’dan getürdi. Yolda baña muvāza‘a üzre eydüdü ki seni sulṭān hizmetine eyledüm. Tā sāye-i ‘ināyet senüñ ḥaqqında icābet pezīr ola ve ben bu [K168a] işāret ümīd ile ve bu beşaret-i nuvidile ğurbet-i kurbeti ve kul olmaqlık ḥorluğunu müteḥimmil oldum ve bu beyt mazmūniyla oyalandum.

Beyt:

کرم هزار غم از روزگار بیش آید
چوروی شاه به بینم دلم بیا سآید

Ve hūş-dīl oldum hālen ki işbu şehir içine geldū. H̄ace Hasan hüsnümi gördü ve beni biñ altuna şatun aldı ve müddetdir ki hāne içinde pinhān dutardı. Bu sa‘at fırsat buldum ve bunda yola cān atdum ve bahtiyārlik ve sa‘adetüm mededkārlik eyledi ki mülāzimet devletine irişdim ve bir niyyet ki zamirimde dutardum ‘arz vü i‘lām eyledüm.” Bākiye sultān-ı ‘ālempenāh-ı hākimdür. Sultān buyurdu tā ğulām-ı edebi [İ 125a] belig kıldılar ve anı kimseye sipāriş buyurdu. Anı h̄acesi Hasan önüğe ilettdi ve eyitdi: “ H̄aceye söyle ki hezār dinār bir ğulāma virmege gücün yiter bir bevvāba yüz altun niçün viremezsin?” Tā kapunda gözcü ola ve kıomaya ki biñ altunluk ğulām icāzetsüz taşra gele. Havāsdan biri şordu ki: “Ĝulāma edeb-i belig revā gördünüz?” Buyurdu ki: “H̄ace Hasan hezār dinār zāyī‘ itmek haṭāsı olmayaydı buyura idüm tā miyānına ol miğdār darb idelerdi ki ğulamāna fırsat virüldü. Her bir ğulām h̄acesinden incindikçe hemīn bu şīvei önüğe durdu ve nā-müvecceh bir şikāyet [K168b] ortaya kıoyup efendilik ve kıulluk resmī muḥtell vü mühmel kıalurdu.”

Beyt:

چشم عاشقندن آقن قانلوجه یاش
کمسیه خیر ایلمز غافل میاش

Nazm:

چو از خو اجه خود برسجد غلام
بداودهد شرح بأخاص و عام
به بحتان و غیبت کشاید زیان
که تا زواجه رالفکند در زیان
غلامی کز اینسان بود خوی او
نه بیناد چشم کسی روی او

Bi’t-Türki:

H̄acesinden incindi bir ğulām

Şerh iderdi ‘aybını bā hāss u ‘ām

Ĝıybet ü bühtān sürerdi ber-zebān

Tā ki ḥ̣ace eyleyeydi şad ziyān
Bir ğulāmın kim bu ğüne ola ḥū
Gözünüz görmesin anuḡ kesb-i rū

Bu bābdan ikinci kısım bir cema'āt ādābındadır ki teḡarrub-ı selāḡin devlet ile ser-efrāz olmuş ola ve anlar erḡān-ı devlet ve a'yān-ı ḡazret ve ḡavāş-ı bargāh ve nevvāb u bevvāb u ḡuccāb-ı bāb-ı dergāh ve sāir ğümāşteġān ve muteallaġāndur. Bu ğünelerden her ġāh ki kimesne pādişah işine şurū' eyler ve Sulḡānlık müḡimmātına ḡavż gösterür. Gerekdür ki anuḡ sīreti bir ḡānūn üzre ola ki sebeb-i nīk-nāmi-i sulḡān ve abādāni-i memleket ola ve bu ma'na şol vaḡt müyesser olur ki cānib-i erbaayı [İ 125b] ri'āyet etmegi kendü üzerine farż lāzım bile. Evvel ri'āyet-i cānib ḡazret-i ḡaḡ ki ḡakīm-i muḡlaḡ oldur ki anuḡ beş şartı vardır. Evvelā şükr-i ni'met-i ilāhī ve zikr-i fażıl nāmütenāhī ki anuḡ ḡaḡkında vāḡı' olmuşdur [K169a] yirüne getüre tā ki ni'meti ziyāde ola.

Beyt:

شكر نعمت افزون مي دهد
مفلسانرا مال قارون مي دهد
Bi't-Türki:

Ni'metin şükrü ni'met artdurur.

Müflis iken māl-ı ḡārun artdurur

Şāniyen merāsım-i ḡā'at dāri ve ubūdeti aşagaya ḡomaya. Belki ol ḡizmeti pādişah ḡizmeti üzre taḡdīm eyleye. Tā dükeli gözlerde 'aziz ve cümle ğöḡüllerde maḡbūl ve muḡterem ola.

Getürmişlerdür ki sulḡān Tuġrul veziri hāli dānā vü sāmān üzre kāfī ve kārdan berār idi ve ādeti bu idi ki şabaḡ namazını edā eyledikten şonra ḡuluġ' āfitāb irince evrād oḡurdu. ba'de ez-an ḡizmet-i sultāna giderdi. Bir vaḡtde żarūri'ül vuḡū' bir müḡim zuḡūr buldu ve anı sulḡān ta'cil üzre ḡaleb ḡıldı ve biri biri ardınca kimseler gönderdi. Ol ise seccāde üzerinden ḡareket etmedi ve ḡāsıdler mecāl-i ġıybet ve vaḡit buldular. Zebān-dırazlık idüp sulḡān ḡatına yaramazlık ile yād etdiler ki azāmet baġladı sulḡān sözüne 'amel etmez ve bunun mānendi kelimāt-ı

ğaraż-āimiz ile mīzāc-ı pādīşāha tagyīr virdiler ve mübārek beşeresinde āşār-ı ğazab zāhir oldı. Ammā çün h̄ace avrāddan fāriğ olup hizmet-i sulţāna geldi. Ğazāb idüp niçün geç gelürsün diye üzerine haykırdı⁴⁵⁸ vezīr eyitdi: “ Ey melik ben bende-i [K169b] Ğudāyım ve senüñ çākerünüm. Tā kulluğdan fāriğ olmadım. Çākerliğe gelebilmedüm” didi. Sulţān ki bu sözi işitdi giryān oldı ve bu söz [İ 126a] sulţāna kār idüp aña maħmudet-i bisyār kıldı.

Nazm:

مده رشته خدمت حق ز دست
خداوند رابنده كي كن كه هست
سریا دشاهان كردن فراز
بدر كآه او بر زمین نیاز
Bi't-Türki:

Çoma elden hizmet-i Ğağ riştesin
Kulluğ eyle tā bilesin işitesin
Baş kodılar yire şāhān-ı cihān
Ğağğa tā kim kulluğ ideler hemān
Ğağğa kulluğ etmeyen şāh oldı māt
Bendeden kemterdür ol sulţān şifāt

Şālişān rızā-yı Ğudāyı rızā-yı pādīşāh üzre anuñ çün tağdīm eyleye ki çün Ğağ sübhānehu ve Te‘ālā celle celālühü ve ‘amme nevālühü bir kuldandan hoşnūd ola ğayruñ hışmı aña ziyān etmez ve eger ‘ıyāzen-bi’llāh anuñ üzre hışm-ı Ğudā zuhūr bula halk hoşnudluğu aña hiç fā’ide virmez. Nitekim dimişler:

Beyt:

چون خداوند و رسول ز تو خوشنود ست
چشم ديگر ضرر نکند مشحورست

Bi't-Türki:

Çün Ğudā ve Resül senden hoşnuddur
Hışm-ı ğayruñ zarar etmez meşhūddur.

Ğulefādan birinüñ meclisinde bir ulu vardı ve namāz vaqti teng oldı. Ğalīfe ise bir nesneye meşğül idi ve namāzı şuğl-ı

⁴⁵⁸ K’da çağırdı

dünyā unutturmuş idi ve ol ulu namāza durmağ dilediginde ana eyitdiler: Niçün şabr etmezsin H̄alīfe namaza bile dura. Eyitdi: “ H̄ükm-i H̄üdā-yı ğayrı h̄ükme mevķūf dutmağ [K170a] gerekmez. Eyitdiler: Otur ki h̄alīfe senüñ özrüñ ğazāb ider. Eyitdi: “ H̄ālīķ rızāsı çün h̄aşıl ola ğazāb-ı maħlūķdan ne bāk. H̄alīfe çün bu sözi işitdi ol uluyu çok nüvāhit eyledi ve ol müte‘arrızı nazardan bıraķdı. Dördüncü şart oldur ki her kim H̄üdā’dan pek ķorķarsa anda daħī herkes ķorķar olur. Beşinci şart oldur ki H̄üdā’dan ümīdvārter ola pādīşāhdan ki her ne verirse virgū H̄üdānıñdur ve ol kimse keremine ümīd bağlamak gerekdür ki hiçbir ümīdvār anuñ himmeti ve [İ 126b] kerem-i derğāhından maħrūm dönmez.

Beyt:

محالست اكر سربرين در نهي
459 که باز آيدت دست حاجت تحي

Ammā ri‘āyet-i cānibi pādīşāh yirmi beş şart dutar. Evvel tezellül ve tezarru‘ ve ‘aciz ü hizmetķārılık izhār eylemek gerek ki mülükde ‘azīm semtler⁴⁶⁰ ve ulu h̄āletler vardur ki anuñla ğayrdan müteferrid dilerdi. Bu sebebden ol zümreye aħād dirler. Şol cihetden ki mażhar-ı salţanat-ı ilāhī vāķı‘ olmuşdur. Ol sebebden anlar üzre laķāb-ı zillu’llāh ıtlāķ olunur. Pes bu ma‘na üzre ki bu şüret anlarda muhtefīdür. Cümle h̄alktan istiħdām ta‘abbüd dilerler. Kendülerin aña sezāvār görürler ve her ne iderlerse şarīķ-i isti‘lāl vü istibdād ve teferrüd vü istiķlāl ri‘āyet gösterürler ve her çend ki esās-ı salţanāt artük ola. Bu şıfat zuhurı anda ziyāde ola. Bu taķdīr üzre anlarda olan istiĝnā’ anı t̄alībdür ki h̄alk-ı ‘ālem [K170b] kendü meskenet ihtiyācını anlara ‘arz ideler.

Nitekim dimişlerdür

Beyt:

چه آورم بتو چون هر چه هست جمله توداري
مکر شفاعت و عجز و نیاز مندي و زاري

⁴⁵⁹ “Bunu kabullenmen, buna uyman imkânsızdır; çünkü ihtiyaç elin boş bir biçimde sana geri gönderilecektir.”

⁴⁶⁰ İ’ de himmetler

Bi't-Türki:

Meger şefā' at ü ' acz vü niyāz mendi vü zārī

Ne getürem hazrete çün her ne vardur sendedür.

İkinci taḥammül-ü mihnet meşakḳat ve riyāzet ve mekāne üzre şabır buyurmaḳdur. Zīrā hizmet-i mülük zaḥmet üzre mebnīdür ve ḥükemā kitabında mezkurdur ki mülāzemet-i sulṭān halk ile āsāyiş-i miyānında bir yirdür ve mülük hizmetinde taleb-i raḫat ve lezzet muḫalāt kabilindendür. Üçinci oldur ki hizmet-i mülükde olan her ne fikir eylerse ve söylerse gerekdür ki anda pādişāh maşlaḫatını mülāḫaza eyleye. Dünyā ve āḫiret cihetinden ammā āḫiret tarafını muḳaddem duta. Dördüncü mülāyemet ve telaṭṭuf semti üzre [İ 127a] anuḫ naḫarında zulm ve sitemi yekrendüre ve ' adl vü dādı anuḫ dil-i derünunda şīrin etdürmege dūrişe ve her ne vech ile maşlaḫat görse ve ne ṭarīkle bilürse pādişāhı zulmden girü duta. Tā anı daḫī Ḥaḫ Te'ālā ḫazreti ile zulmden saḫlaya ve hem pādişāh her ne zulme rāzı olursa ilkā iden gibi men'ine iḳdām eylemeyen daḫī ol mazlūmede şerīk olur ve maḫşer-i Arasat gününde

«أَخْشَرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ»⁴⁶¹

ḫıṭābı geldük de anları daḫī zaleme ile meān ḫıṭāb vü ' itāb mi'razına getürürler. Aḫbārda [K171a] mezkurdur ki yahyī vasıtī be gāyet zibā nūs bir ḫaṭṭāṭ idi ve evlād-ı hulefā anuḫ yanında ḫaṭ yazmışlardur ve anlara ḫaṭ yazmaḫa ta' līm itmişdür. Birgün anı vezīr ḫatında ta' rif eylediler ki Yahyā ḫalemi eyü yonar anı taleb ḫıldı ve buyurdı tā andan ötürü bir ḫalem yona. Yahyā ihtiyāṭı tamām ile bir ḫalem yondı ve vezīr ol ḫalem ile bir tevḫi' yazdı ve anuḫ ḫaṭṭı evvelkilerden evceḫ göründü. Yahyā'ya hezār dinār ve bir ḫil'at-ı fāhire in'ām buyurdı. Yahyā ḫil'ati giyüp ve altunu ḫabza-i taşarrufa getürüp meclisden taşra gitdi çün ḫapuya geldi. Fi'l-ḫāl girü dönüp eyitdi: “ Ey vezir bu

⁴⁶¹ (Kur'an, Saffat, 37/22) “(Allah, görevlilere buyurur:) "Toplayın o zalimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennem yoluna sürün!"

qalemde bir san'at ferāmuş itmişim icāzet olursa yirüne getürem vezir lānezir ol qalemi girü eline virdi. Ol daḡī qalemıraş çekdi ve qalem ucunu çildi ve kesüp qalem ucunu atdı ve altun ve hil'ati vezir önüğe qodı vezir buyurdı ki saña ne oldı? Kātib eyitdi: “Çün qapıya geldüm hātıf bu āyet-i kerimemi gönlüm qulağına oqudu ki

اخشرو و الزين ظلمواوازواجهم⁴⁶²

ila aye

Ya'nī haşr idiñüz zālimleri şerīkan ve mededqārānī ile me'an ve ben qorqtum ki sen ol qalem ile bir sitem yüzünden bir nesne yazasın ve ben ki qalemi yonmuşum [İ 127b] anda şerik olam ve 'ıtāb-ı ilāhiye Te'ālī şana giriftar olam.

Beyt:

يآر ستمكاره مشواي عزيز
تا كهازان قوم نباشي تونيز

Bi't-Türki: [K171b]

Yār-ı sitemkāra sen olma yoldaş

Ki ol zümreye olmayasın sen de bāş

Beşinci pādişāhı dā'imā ḡayr üzre dutalar ve ancileyin cebd ideler ki anuñ ḡayr ve bereketi dükeliye irişe. Zīrā bihterīn in'am oldur ki āmm ola şuā-i güneş gibi ki ol dükeliye bildürür ve şevk virür ve bulut reşehāti gibi ki dükeli yirlere irişir berg ve nevā virür ve bir uludan sormuşlar ki ḡayr ne vech üzre olmağ gerek ve yegrek ḡayr qanğısıdır? Buyurdı ki ḡayr 'umüm üzre gerek yegrek ḡayr oldur ki tāze yüzle ola ve bir dürlü minnet anuñla hem-rāh olmaya. Getürmişlerdür ki Me'an bin Zāide bir gün kerem-i āmm üzre el açtı ve bahşāyiş vaqtlерinde tāze rüy ve ḡuş-ḡüy gösterürdi. Bir 'azīze şordılar ki ayā ebr-i bārında saḡıterdür yā me'an bī bahşendeterdür. Cevāb virdi ki: “Seḡāveti me'an beşiter ve bihterdür.” Eyitdiler:“Delilüñ

⁴⁶²(Kur'an, Saffat, 37/22) “(Allah, görevlilere buyurur:) "Toplayın o zalimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"

nedür?” Eyitdi: “Delîl oldur ki bulut her ne virürse giryân virür ve me‘an her ne bahş iderse güller bağışlar.”

Nitekim dimişler

Ḳıṭ‘a:

تازه روي و انبساط و نشاط
در سخاوت عظيم معتبرست
مرد بخشنده را بوقت سخا
تازه روي سخاوت دكرست
Bi‘t-Türkî: [K172a]

Sehâvet içre özge mu‘teberdür. Civanmerdlikde her merd-i sahiyye güler yüzlülüğü cüd-ı digerdür. Altıncı bir kimse üzre tamâm vusuk dutulmuş ve niçe kerre anuñ şifâtı şınanmış olmaya. Anı pâdişâh önünde ta‘rif etmeyeler ve sitâyiş göstermeyeler. Tâ kim azmayış vaqtinde şermende ve ser-efgende olmayalar.

Getürmişlerdür ki [İ 128a] bir zerraḳ sultân Sencer nev‘inden birinün yanuḡa geldi ve saçlarıñ salıvermiş olup bir miḳdâr Kâ‘be örtüsünden getirdi ve eyitdi: “ Ehl-i Beyt risâletden bir merdem ve bu yıl hacca varmışam ve cihet-i sultân hacc itmişim ve hazreti seyyid-i ‘âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ravza-i muḳaddesi yanında pâdişâh-ı alem-penâh ve erkân-ı sa‘âdet destgâh haḳḳında ḳâfile-i hacc huzurunda hayr du‘â’ itmişim. Eger beni sultân hizmetine irişdiresin her âyinesinden tavḳ-ı minnet gerdân-ı cânımda ola ve bu beşâret ile ki getürmişem nevâziş kıla şavâbda bulunasın. Nâ‘ib bu şüreti taḳḳıḳ ve iḳansız varup sultânı zîşân katında ol hâcei Aleviyyi çok ta‘rif ve tavşîf eyledi. Bir mertebede ki sultân üzre iştiyâḳ

düşüp anuñ ihzârını fermân etdi [K172b] ve çün ol ‘âzîzi etdiler. Dest būs-ı sultân ile müşerref olup hâşiye-i bisat üzerinde oturdu. Sultân şordı ki: “Ḳandan gelürsün?” Eyitdi: “Şehr-i Sifahandanum.” Buyurdu: “Hacca kaçan gitmiş idin?” Eyitdi: “Bu yıl vardum.” Ḳazâ-i nâgihân birle birle ḳakîm Sifehan yanından bir elçi bu mecliste bulundu. Çün Sifehan nâmını işitdi ve ol kimseyi gördü, eyitdi: “Şâhâ ben bu şahşı

kemāhiye ve iyice anlar ve bilirim bu kimesne seyyid degildir. Belki ol vilāyet'ül vüliyānındandır ve ol cemā'atüñ ekşeri başında saç taşırılar ve ben bütün bu yıl bu kimsei Sifehan'da görmüşüm ve 'ıyd-i Kırbān gününde benim hānem kapısına gelmiş idi ve kırbānlık talebinde idi.” Sultān çün bu sözi işitdi. Be-ğāyet müte'eşşir oldı ve yüzün ol nā'ibe döndürdü ve eyitdi: “Özge seyyid-i nāmıdār ve h̄'āce-i büzurgvār benüm nazāruma getirmişsin. Nā'ib daḫī haczede ve infi'āle olduḡu [İ 128b] halde meclisinden taşra geldi ve bek'ıyye-i 'ömründe hizmet-i sultāna gelmedi ve eger evāyilinde anuḡ hālını taḫkīk ve tedkīk ideydi ve bāb-ı tefehhısu yirine getüreydi ḡubār-ı hacālet anuḡ çehresi safhasında oturmazdı ve buncileyin bir pādişāh nazārından maḫrūm ve ḡalk yanında mezmum düşmezdi.”

Ḳıṭ'a:

مکون و صف کسی نزدیک سلطان
مکروقتی که اورا نیک دانی
که کر نبود بران وصفی که کفتی
بسی در انفعال آن بُمّانی
Bi't-Türki: [K173a]

Dime vasfun kişinüñ sen bi sultān
Meger ol vaḫt ki künh ile bulasen
Ki olmazsa vaşfı üzre ki dirsın
O vasfuñ infi'ālinde palāsın

Yedinci her ne bilürse ki pādişāhıñ meyli aḡadur. Esb vü nekrden ve emti'ā vü ziyādan ve müstekıllāt-ı ḡayrdan anı kendü ecliçün şaḡlu dutmaya. Belki be-ṭariḫ istid'ā anı ḡabül-i sultān nazārına irişdüre. Sekizinci çün pādişāh ana kelām eyler gerekdür ki küş-ı dīl vü cān ü hūş u 'aḡl ve i'mān ve cümle cevāriḡ ve a'zā ile anuḡ kelām-ı bā-kemāline müteveccih ola ve ancileyin eylemeye ki andan bir kelime ya bir ḡarf fevt ola ve ol demde hiçbir fikr ve 'amel ile perdāhte olmaya ve bir yire baḡmaya ve söz ile kimseye meşḡul olmaya. Her ne deḡlü söz zārūrī olursa ḡayrī ṭarafla kendü ḡalbine daḡdaḡa virmeye ki selātın cihāndār be-ğāyet ḡayürdü.

قرب سلطان أثنى سوزان بود: Mısra:

Çün görürler bir kimse anlar ana teveccüh vaqtinde bir cānibe daḥī nazarla ya sözle meyl iderler ğayret yüzünden ana hışm iderler ya dergāhtan sürerler yahud öldürürler ve eger ol maḥalde zāhir etmezlerse de anuḡ eṣeri Mürūr u Zamān ile zuhūr etse gerek ve ḥaṭarāt-ı küllī anuḡ üzre mürettep olur. Dokuzuncu mülük meclisinde çü bildi [K173b] Ya‘nī kulaḡ kulaḡa ve sırr ile söyleşmeyeler ki sulṭān ḥuzurunda [İ 129a] iki kimse sırr ile söyleşe, ki ol bilmeye ve işitmeye ve dimiş olmaya aḡa ḥayālāt-ı mütekāşire el virür ve envā‘i bed-gümānluḡa iledür ve gālib budur ki kīne dutmaḡa mü‘eddī olur ve selātinde bu ma‘nāda mübālaḡa artuḡdur ve mümkündür ki ḥussād ve ehl-i fesād olan füssāḡ pādişāh zamirinde ḥāṭır-nişān etdürmeḡe şarf-ı miḡdār ideler ve falan ve filānuḡ sizüḡle dīl-i rast degildür ve anlar hevāhlıḡında bir ḥalel zāhirdür diyeler ve bir ḡaşd maḡāmında olalar. Nitekim

في زماناً وزراء آل تغمدهم الله بغفرانه

vezir-i ‘āzam paşa raḡmet’ullah-ı ‘aleyhi istiḡlāl üzre vezīr idi ve bi aynihi bu vāḡiā zuhūr bulup düşmanlar mecāli vaḡiāt buldular ve sulṭān-ı ā‘zām ve ḡāḡān-ı muazzām mālīk-i raḡābil ümem mevlā mülük-ıl ‘arab’ül ‘acem.

Cem ḡaşem feridun mesned.

أَنَارَ اللهُ بِرَأْهِينِ الْمَاضِينَ وَاَدَامَ مَلِكَةَ الْبَاقِينَ ḡazretlerüḡe ḡamz etdüler ve emān virmeyüp vezīrin bī-vezīrini naziri ilḡā-yı a‘dā ile zīr-i zemīne lāyıḡ gördüler ve bu taḡdīr üzre çün sulṭān görürse ki mecliste sırr ile söyleşirler ol kelām üzre şāḡib ḡarāz olanlar müte’eşşir etdürürler ve ol kimseleri ḡāzab mi‘raḡına [K174a] belki helāklıḡ vartasına düşürürler.

Nazm:

سخن پوشیده گفتن در مخافل

نباشد شیوه دانآ و عاقل

که از طرز ادب بسیار دورست

نشان غفلت و مکر او غرورست

Ve yine gerekdür ki çün sultān bir ğayri kimseden bir su'āl eyler ğayrı kimse hıffet eylemeye ve cevāb virmeye. Tā ol kimse ki ondan sormuşdur cevāb virmeyince zīrā bir kimse cevāb vermek ğayrıya müteveccih olan su'āle anuñ sebūksār u bī-vekār olduğuna haml olunur. Birisi bir Ḥaḳīmden şordı ki eger ben sultān meclisinde olam ve ol ğayrdan bir su'āl [İ 129b] iderse ben cevāb vermek revā mıdır? Eyitdi: “ Revā degildür ve sen beriki cevāba kelām ḳatma ki nişāne-i istiḥfāfdur. Hem su'āl eyleyene bilmezsin ki kimden su'āl etmek gerek ve hem mes'üle ya' nī su'āl olunan kimseye bu su'āle istiḥḳākı yoḳdur dimekdür ve bu bābda daḫī bir maḥzūr vardır ki ihtimaldür ki sultān diye ben senden şormam buña ne cevāb vermek mümkündür ve bu şūret infi'ālinden ne gūne taşra gelmek ḳābildür ve eger farazā bir cemā'atden şorar ise ki sen anlardan olasın anda daḫī cevāba sebḳat göstermege ki ğayrlar senüñ ḥaşmıñ olurlar ve senüñ söziñ üzre 'ayb dutarlar. Belki te'hir saña ḥayırlıdır. Tā ğayrlar [K174b] söylesünler ve her bir söziñ 'aybını ve hünerini duyarsın. Pes ol ki bildügiñdür. Eger anlardan yegrek olursa 'arz eylesün ve illā ḥāmūş ol.”

Naẓm:

مكن خفت اندر جواب سخن
نکردر خطا و صواب سخن
اگر نقد توبي غش آمد بیار
کزان نقدت افزوده کردد عیار
وکنهدر اظهار عیبت مکوش
مرانرا به ستر خموشی بیوش

On birinci gerekdür ki tā sultān bir nesne şormaya söze ibtidā eylemeye ve çün sorar miḳdār-ı kifāyete cevāb vire ve vāpesim du'ā' sūḳūtda ola. Meger şol vaḳt ki pādişāh meyl eylemiş ola ki söz bīşter ve dirāster söylene. Anda daḫī mübālağadan muḥteriz ola. On ikinci eger sultān bir nesne üzre

aḡa vuḡūf virmeye muḡlaḡa ol anı tefahḡuş etmeye ve anuḡ ardınca gitmeye ki eger aḡa anda ḡābil-i maḡremiyyet olaydı aḡa söylenürdi. Pes anuḡ üzre vuḡūfda mübālāḡa mütezammin-i ḡaḡab-ı sultānīdür.

Nitekim dimişler

Kıtā:

بأتو سري كرنمي كونيد از نا محرميست
هر كه نا مخرم بود باسر سلطاننش چه كار
چون كسي را در درون خانه ز قتي راه نست
باتملقها نمودر باننش چه كار

[İ 130a] On üçüncü gerekdür ki hiçbir tuḡfe ve hediye ve ‘aḡıyyedeki aḡa nā-müzd ya‘nī müft ola istiḡnā’ göstermeye. Pādişāhdan ne ḡadar muḡaḡḡar olursa ol ḡıymetde uludur ve iştiḡnā ‘ināyet-i pādişāhiyyi ḡor dutmaḡ [K175a] nişānesidür ve sāye-i ilāhīden bir feyz aḡa müteveccih olduḡ daanı kendüden dūr eylemek vaḡ‘ını hiçbir ‘aḡıl eylemez.

Nazm:

هر چه از پیش تو آید خوش بود
اندك و بسيار آن دلکش بود

Beyt:

Sen kerīmin cānibinden her ne gelse hoşdurur

Az mıdur yā çok mıdur baḡa ḡatı dilkeşdürür.

On dördüncü ḡarīḡ emānetden ḡaşra ḡadem ḡomaya ki emānet bir şıfatdur ki ḡor olanı ‘azīz eyler ve ḡıyānet bir ḡaşletdür ki merdüm-ı ‘azīzi ḡor eyler. Me‘mun ḡalīfe buyurur ki ben merdüm-ı emīni dost dutarım. Her ne ḡadar sifle ola ve bir kimse ki ḡāin ola düşmen dutaram. Her ne ḡadar büzürg ve neseb-i ‘ālī ola zira emānet ‘alāmet-i i‘mandur ve ḡadişte gelmişdür ki iman dutmaz ol kişi ki emānete ḡıyānet eyler ve ḡaḡ Te‘ālā merd-i ḡāini kendi muḡabbetinden beḡredār itmişdür. Nitekim kelām-ı ḡadīminde buyurur.

“إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ”⁴⁶³ ila āyet.

⁴⁶³(Kur’an, Hac, 22/ 38) “Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez.”

On beşinci ol nesne ki pādişāhdan irişir aña k̄ānī ve hursend ve rāzı ola ve ziyādeye hārīş olmaya ki maḥrumluk lāzım-ı hırsdur.

Nazm:

حرص و حرمان قرین یکدکرت

و حرص از جمله خلکحآبترت

مردم از وصف حرص خوا رشند

وز قناعت بزرکوار شوند

Bi't-Türkī:

Hırş ü hırmāndur k̄ārin-i yek diger

Halk içinde olmaya hırsdan beter

[K175b] Vaşf-ı hırşı ile çok ādem ḥor olur. Hem k̄ānā'at ehl-i nefse zor olur. On altıncı sulṭānuḡ ḥuzuru ve ḡaybetinde zikr-i meḥāmid ü [İ 130b] neşr-i mekārimi üzre müdāvemet göstereler. Eger bir kimseden terk-i edebi müştemil bir kelime işideler. Padişāhā nisbetle anuḡ üzre anı melāmet idüp naşihat ideler. Münzecir olmaz ise katı söyleyeler ve cefā üzre olalar ve andan sonra teyakḡuz ḡāşıl etmez ise anuḡla nuşāḡabet ü mücāleseti terk ve ānuḡla söz söylemekden aḡzın berk ideler. On yedinci bir iş üzre ki aña müfevvazdur müdāvemet göstere ve bir müḡimden ki mütekeffildür ḡāfil olmaya ve cehd eyleye ki peyveste ḡāzır ola. Tā her kāh ki sulṭān āḡı talep kıla. Fi'l-hāl ḡizmetine irişe ve mülāzimet-i dāimī üzre muvāḡabetden ki melālete müeddī ola hem ihtirāz eyleye. On sekizinci sulṭānuḡ muḡabbet ve rızāsı üzre i' timād edici ve kendü ḡizmeti keşretine çendān vāşık ve dayanıcı olmaya. Zīrā ḡurūr-ı cāh ve celāl muḡabbet ü ḡizmeti unutturur ve daḡī ḡāfil olmaya ve senüḡ yanıḡda bir ḡaḡkum yā bir sābıka-i ḡizmetim var. Sulṭāna dimeḡi izḡār etmeye. Belki yevmen fī mā tecdid ü mülāzemet ve te'kid-i du'ā' ḡüy-ı ve ḡizmet ve levāḡık-ı fermān-berdārī ve mevedded ve kemāl-i 'aciz ü 'ubūdiyyet göstermek ile sevābık-ı ḡuḡūkı tāzeleye. [K176a] Bir vech üzre ki ḡulluk ve ḡizmetiḡ āḡiri evvelini dāimā iḡyā üzre duta. Zīrā selātīn-i cihandār bir

haḡ ki anuḡ āḡiri evvelinden münḡatı⁶⁴ ola ferāmuş ideler ve kimse ḡizmetle anlara minnet yükletmeye ki anlar kendüyi sezāvār-ı ḡizmet bilüp herkesden istiḡdām ve taabbüd gözlerler ve illā gözden bıraḡırlar. On doḡuzuncu ʿarz-ı ḡacātda maḡal gözleyeler ki mülūka ʿarz-ı ḡacāt etmek ḡükm ü namaz gibidür⁴⁶⁴ ve namaz çün vaḡtinde edā olmuş ola pesendide ve maḡböldür. Kezālik ḡacāt daḡı çün maḡalle düşer devā olur ki dimişler

Beyt:

حرامش بود نعمت پادشاه
که هنگام فرصتت دارد نگاه

Ve gerekdür ki ḡaceti ol ḡadar ʿarz eyleye ki cebin sultān üzre āşār-ı melāl peydā⁴⁶⁵ olmaya. Yirminci ne ḡadar sultān anı ʿaziz dutarsa ḡizmet-i ḡadim dutanlar ve pādişāha muḡarreb olanlar üzre taḡdim istemeye ve kendüyi anlardan ilerü etmeye ki bu şüretten ḡiffet-i ʿaḡl üzre istidlāle⁴⁶⁶ yol vardur ve şayet ki teḡaddüm istedügi kimse pādişāh ile üns ü ülfet itmiş yāḡud şarḡ-ı ḡizmet yirine getürmiş ola. Öyle olucak sultān anuḡ haḡḡın zāyī⁶ kılmaz ve çün ol kimse ḡaleb-i ḡaḡaddüm üzre ḡalḡar. Pādişāh anuḡ cānibin dutar ve anı ma⁶lub ider. Ol demde infi⁶āl ve ḡacāletde ḡalur.

ḡıḡ⁶a:

انکس که اوخاَص سلطان بود
تقدّم مجو کرچه باشي عزیز
اکر چه ترا عزّتي شد پدید
ز اعزاز اوهم بر اندیش تونیز

[K176b] Yirmi birinci gerekdür ki anı sultān şetm etse incinmeye ve andan ḡılzat ve dürüşti-i göḡül ḡoşluḡu ile ḡabül kıla ki dimişlerdür ʿizzet-i pādişāhī ve saḡvet-i fermān dihini sebep merdümān i⁶rāzıyla zebān-ı küşāde etdürür. Pes bu ḡadarla anlar ile müvāsā ve müdārā eylemek gerek ve eger

⁴⁶⁴ K'da dutar

⁴⁶⁵ İ'de zāhir

⁴⁶⁶ İ'de istidlal olunmaya

āteşilik yüzünden ki lāzım-ı salṭanātdur. Bir kimseyi söveler ol düşünāmı gerekdür ki du‘ā’ya dutalar.

Mısrā‘: دشنام مكو دعست اينحاً

Dürüştlük edeler anı du‘ā’ya hesāb ideler.

Mısrā: تا ويل دعا كردم هر چند جفا دیدم

Bi’t-Türkī:

Her çend ki cefā gördüm veyl du‘ā’ etdüm.

Yirmi ikinci eger saḥt u gāzāb u ‘itāb-ı sulṭāniye düşmek vāqı‘ola. Gerekdür ki hiç āferīdeye şikāyet eylemeye” didi. Diri oldugunu ğanīmet-i şükūf bile ve kendi göñlüne hıqd u adāvete yol virmeye [İ 131b] ve günāh ṭarafını kendi cānibine döndüre.

Beyt: [İ 131b]

هر چند جفا کند شکایت کنیم

کویم که جرم از طرف ماست هنوز

Ve bād ez ān içtihat eyleye ve telaṭṭuf göstere. Tā bir sebep ki anuḡla ol ḥışmı izāle eylemeye güç yeter müheyyā eyleye. Yirmi üçüncü eger sulṭān birine ḥışm eyleye yā anuḡ ḫatında mütdehem ola gerekdür ki andan mağdūbun ‘aleyha tecennūb göstere ve [K177a] töḥmetzede ile iḥtilāṭ eylemeye ve anuḡla bir meclisde cem‘ olmaya ve āḡa şenā dimeye ve özürḫāhlık temhidini eylemeye. Bir vaḫte dek ki āḡa nisbetle gāzāb-ı sulṭānī sākin ola ve ümīd-i ‘āṭifet ve miḥribānī ve merḫamet pedīd ola. Ol vaḫt vech-i laṭīf üzre i‘tizār eylemek gerek. Tā anlar rızāsı ḫāşıl ola. Yirmi dördüncü oldur ki rızā-yı sulṭān önünce gide ve ancileyin eyleye ki anuḡ ḫoşnudlugunu ḫāşıl eyleye ve ol daḫī dört nesne ile müyesserdir. Biri oldur ki pādişāh her ne söylerse taşdīk eyleye. Meger bir nesne ki şer‘ ü dinde muḫālif ola ikinci anuḡ re‘y ve tedbīrini öge üçüncü anuḡ mehāmid ü menāḫıbını zāhir etdüre. Dördüncü anuḡ mesāvī vü meḫābiḫini örte. Yirmi beşinci kitmān-ı esrārdur ve bu cümle şartlaruḡ umdesidür ve dükeli edeplere aslolan budur. Pes gerekdür ki pādişāhlar rāzları puşīde olmaḫ ḫaḫḫında ḫadd-i

mübālagayı yiriğe getüre ve bu bābda ʔarīḳ-ı iḫtiyāʔ oldur ki pādişāhuḡ aḫvāl-i zāhirini ki dükeli malāzimler aḡa muḫḫali⁶⁷ ve vāḳıflardur. Ḳādir oldugu ḳadar puşīde duta. Tā şıfat-ı kitmān melik üzre zāhir ola. Ol vaḳt sırr-ı pinhān ve puşīde dutmaḡa anuḡ üzre āsān ola ve eger sultān bu kimesnenüḡ ḫāline iḫḫilā⁶⁷ bula. Eger bir sır fāş olursa daḫī [K177b] ol töḫmet anuḡ üzre düşmez. Zīrā evvelden sırrı fāş etmezdi ve sırrı bir kimse fāş etmeyince duyulmaz. İmdi bu kimsenin aḫvāli [İ 132a] zāhirinden ma⁶⁷lūm ve bu istidlālātından ferāsetle mefhūm ve müteārefdür ki sırrı fāş etmemişdür ve bu gūne aḫvāl eşnāsında maḡall-i i⁶⁷timād olanlar bile sırrı fāş etmek ḫöḫmetiyle müttehem olurlar ve anlar üzre bile yaramaz gümānlar iledürler. Pes çün bir kimse girü geçen şıfat ile meşḫūr ola. Maḡrem-i esrārdur ve ḫiçbir sır andan tereşşüḡ bulmaz ve bundan gümān ve töḫmet ırāḳ düşer ve bunuḡ gibi bühtāndan şaḳınmak ḡāyet müşküldür ve eger ‘ıyāzenbi’llah bir kimsenüḡ maskesi zāif ola ve kitmān-ı esrār taḡammülüne güç yetürmeye. Anuḡ başı telef mi⁶⁷razına olduḡundan mā⁶⁷adā doḡrulara bile zārarı doḡunur.

Beyt:

چنين گفت ان حكيم مصلحت كوش

كه سر بآ بيت سررا فروپوش

Ve bi't-Türki:

Birisi dimiş ḫakīm-iḡ çatuḡ ḳaş

Ser gerekse sırrı etme saḳın fāş

Getürmişlerdür ki bir pādişāh-ı büzürgvār bir ḫakīm-i nāmdār-ı āl-i miḳdārdan bir eyü vaşıyyet istifsār buyurdı. Ḫakīm eyitdi: “ Dükeli vaşıyyetler bu kelām-ı nuşret-i fercām içinde mündericdür ki [K178a]

467 “التَّعْظِيمَ لِأَمْرِ اللَّهِ وَ الشُّفْقَةَ عَلَيَّ خَلَقَ اللَّهُ” buyurulmuş ve ya⁶⁷nī

Beyt:

فرمان خداير ابزرک دار

⁴⁶⁷ Allāh’ın bütün emirlerini büyük bir huşū, vecd ve istiḡrak hālinde ifā edebilmek ve Allāh’ın bütün mahlūkātına merhamet ve şefkat göstermek.

و شفقت بآ خلق خدای فرومکزار

Ḳıṭ‘a:

ای تازه جوان بشنو ازین پیر کحن
یک نکته که هست بیکمان اصل سخن
باحق بادب باش اولدی ورز
باخلق برفق باش و نیکی میکن

Bi‘t-Türki:

Ey tāze civān dinle ne söyler pīr-i kühen
Çün saña lāyık nükte durur bu aṣl-ı suhen
Ḥaḳ birle edeb üzre ol ve eyle ibādet
Ḥalk ile bi-şefḳatin dostlarını eyle ‘ıyādet

Pādişāh eyitdi siyāsetden daḥī söyle. Eyitdi: “ Ādem öldürmeğe sa‘y eyleme ki ḥarābī-i beden-i insān ḳār-ı āsān degildür. Ammā üç kimse ḳatlinde dükeli ‘aḳıllar seni ma‘zūr dutarlar. Biri bir cābirdür ki senüñ milküñi diler. İkinci bir ‘āmil ki senüñ mālını ugurlar. Üçinci bir hāin ki senüñ sırrını āşikāre ider. Nitekim buyurur

Mesnevī:

تا نکوید سر سلطانانکس
تآنریزد قند رأ پیش مکس

[İ 132b] Pādişāh buyurdı bunu matmüre-i ḥāḳ idesiz. Tā bu rāz pinhān ḳala

Nitekim dimişler:

Kıtā:

هر که سآزد سر سلطان اشکار
زیر خاڪ تیره پنحان خوشترست
سر نکه دآری سرت ماند بجآی
زانکه خفظ سر نکهبآن سرست

Bi‘t-Türki:

Her kim eyler sırr-ı sulṭān āşikār
Mār u mūra ola ḥāk içre şikār

Sırrı şaklarsaň başıñ olur be-cāy

Ser gerekse olmayasın sırr hūy

[K178b] Naql olunur ki pādişāh mülāzimāndan birine eyitdi: “Bu sözimü kimseye demeyesin. Kendü birāderimden endişnākım ve andan evvel ki ol baña kaşd eyler. Anuñ def^ci şadedinde olsam gerek. Kimseye demeyesin ve peyveste beni muhāfaza eylesin ve birāderimden her gāh baña haber irişdüresin” didi ve ol kimse kabūl kıldı ve firsāt bulup bu hāli birāderine didi ve ol birāder bundan minnetdār oldı ve eyitdi: “Benüm üzerimde tamām-ı haq şābit eyledüñ ki beni haberdār etdün” didi ve kendüye muhāfazat kıldı. Kazā-i nāgehānī ile bürāderi vefāt etdi ve saltanāt āña degdi ve çün tahta cülūs etdi. Fi’l-hāl ol nökeri birāderi taleb kıldı ve katlüne hüküm buyurdı. Nöker eyitdi: “Günāhum nedür?” Eyitdi: “Bundan büyük günah var mıdur ki seni mahrem-i esrār ideyin. Birāderümün in‘ām ve ihsānını bilmedüñ, sırruñı fāş eyledüñ senden hayr gelmez ve sende bir i‘timād qalmaz” didi ve katl etdürdi ve sırrı şaklamaduğün zenbūr-ı belā başına üşdi ve varṭa-i helāka düşdi.

Beyt:

به پير ميکنده کفتم که چست راه نجات
بخوست جام مي کفت راز پوشيده

Bi’t-Türki:

Meygedenüñ pīrine şordım ki nedür rāh-ı necāt.

Cām-ı mey kıldı taleb ola ve eyitdi: “ setr-i rāz [K179a]

Ammā kendi cānibi ri‘āyetinde yedi şart mer‘ī dutmak gerek: Evvel bir yirden ki [İ 133a] almak gerekmez, bir nesne almaya ve bir yire ki virmek gerekmez bir nesne virmeye. Tā ne dünyāda bed-nām ve bī-miḳdār ve ne āhıretde rüsvā ve şermsār ola. İkinci güç yetdikçe herkesden yaramazlığı def^c eyleye ve dükeliye iyilik irişdüre. Üçüncü bülend-i himmet ola ki aña herekesin i‘tibārı anuñ himmeti miḳdārıdur ve her kim uluvv-u himmet şıfatıyla ārāstedür. Elbetde kendi nefsi nefīsini menāl-i dünyā tamā‘ıyla ki be-gāyet ḥasīsidür ḥor etdürmez ve mal u

manşıb cihetinden az fā'ide evcinden kendi 'ırz-ı şerîfini berbād etmez ki māl ü cāh qalmaz ve ol hıssat ve hırluq maqāmında qalurdı. Dördüncü ne kendü üzre qatı ola ne merdum üzre hadd-i i'tidāl gözleye. İmam Hıccetel İslam quddis-i sırru buyurdı ki 'aceb bedbahtlıqdur rızā-yı maqluqdan ötürü kendüye hışm-ı Hüdā'ya giriftār etdürmek ve ferāgāt-ı sulţān ecliyçün mızālimetini kendi boynuna almaq ve kendi nefis-i 'azîzini dükeli āteşi duzaq etdürmek.

Qıţ'a:

از برآي رضاي خلق مکن
خوش را مستحقّ خشم خدا
خيف کن بحر راحت دکرآن
تودرافتادي برنج و عنأ

Beşinci [K179b] qadri ihtiyār bile ve kıymet-iqtidār aqlaya ve şöyle eyleye ki piş-i ez-sademāt zelāzil-i fenā vü fevāt ve qabl ez hücüm-ı cünüd-ı hādımül lezzāt.

Beyt:

زان بيشتتر كه مرك بناكه فرارسد
خورشيد عمر برسر كوه رسد

Zikr-i cemil eşer-i hūb ve yādigār alıqoya. Altıncı kendü ihtiyārına ve māl u cāhına maqrūr olmaya ve 'izzet ve ihtirāmha tekye kılmaya ve dehr-i gaddar mekkārı ve düşmen yüzlülükle mevşufdur ve sipihr-i nā-sāzkār cefācū ve tünd-hülūqla meşhūr u ma'rūfdur ki az zamānda 'ahidnāme-i devlet ketāyyil se-cilli lil kütüb döndürülmüş ve nā-ümīdlik raqam-ı safhā-i bahtiyārī vü kāmekārlik üzre çekilmiş olur. [İ 133b]

Naqm:

مشو مغرور جاه و مال و دينار
كه دنياياد دارد چون تو بسيار
دمآدم بگزري و آكزاري
بد شمن هر چه داري و آسياري
Bi't-Türkī:

Olma maqrūr el verürse cāh ü zer
Ki' attı dünyā herkesi zīr ü zeber
Sen de uqrarsun cihānuq hışmına
Virür āhīr-i māl ve milkin düşmene

Yedinci mümkün olduğca ele güne iyilik eyleye ki selātın dergāhı üzerinde fā'ide-i teḳarrüb mülük ve ihtiyār oldur ki ḥāş ü āmm üzre fevāid ü iḥsān irişdüre ve şaġir ü kebire kendü manşıbı māidesinden nevāle-i feyz ü iḳbāl ve fezāle-i fazl u ifzāl [K180a] dattura ki māl ü müknetün ve devlet ü 'izzetün şemerātı hemān ol olsa gerek ve ihnā-i mevāyid başına kıyām göstermez ise teşmir-i emvālden çi fā'ide ve yaḳın ile bilmek gerek ki iyilikden her kim ne iderse kendüye eyler. Meşelā mescid binā iderse, Allah için ev yapmış olur. Kendüye cennetde ḥāne yaparlar. Allah için köprü yaparsa, şıraḫ köprüsünden āsānlıqla mürür etdürürler ve 'ale hāzā. Bu dünyā-i fānide her ne güne 'amel-i şāliḫ işlerse, 'uḳbāda her birinün mişāli vardır cennet-i a'lāda naḳş olur.

Ḳudret-i ilāhī ile ötede ḥāzırdur ve ḳudret var iken iḥsān ve ḥasenāt eylemezse

“نَعَسَ عَبْدُ الدَّيْنَارِ وَالدَّرْهَمِ”⁴⁶⁸ ḥadīş-i şerif mefḥūmuna māşadaḳ düşmüş olur ve dünyā-yı dūn ve çarḫ-ı buḳalemün yaramazlıklarından nefis vü şeyṭān tesvīlātıyla ḫılāf-ı şer' ve Kur'ān her ne işleyüp vücūda getürmüş ise, eger fāzl-ı Ḥaḳ irişmezse 'iyāzen-billahi damuda kezālik ḥāzırdur. Ed'dünyā mezraatül 'āhire bundan 'ibāretdür ve 'ārifün biri buḡa münāsib beyt dimişdür.

Beyt:

Va'iz bizi ḳorḳutma cehennemde od olmaz.

Her kişi odun yanmaga bundan iledürler

[İ 134a] Ve ekābir-i dīnden biri buyurmuş ki ben cemī'-i 'ömrde kimseye iyilik etmemişim mülāzımlardan biri [K180b] şordı ki sizün feyz-i iḥsān ve in'āmıḡuz ale'd-devām āmdur ve bu şehir ḫalkı ekşeri meşmūl-i ni'am ve sizün keremünḡuzden mahsūslardur. Bu kelām-ı nuşret-fercām ki ben kimseye iyilik etmemişim buyurur: “Siz ma'nāsını rüşen-ter buyurun” didi.

⁴⁶⁸ Dirhemin kuluna lanet olsun.

Buyurdı ki gerçek söylemişim. Haḫ sübhānehu Te‘ālā kendü kelāmı mu‘ciz niḫāmında

“إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ”⁴⁶⁹ buyurmuşdur. Ya‘nī “Eger iyilik iderseniz nefsünüze iyilik idersiniz” demektir ve çün ḥāşıyyet-i iḥsān benüm nefsüme rācī‘dür, pes iyilügi kendüme itmiş olurum. Yaramazlık cānibi daḥī hemçünīndür. “وَإِنْسَأْتُمْ فَلَهَا”⁴⁷⁰ buyurmuşdur. Ya‘nī yaramazlık iderseniz zararını gene⁴⁷¹ sizedür. Zira ānun ‘uḫūbeti girü size döner.

Nazm:

نکوي کن چو اکنون مي دهددست
بدي بکز اراکرچه قدرنت هست
که نیکوتي نکوتي آورد بشي
وکر بد میکني بد آیدت پیش

Ammā cümleden taraf-ı rā‘ıyyet ri‘āyetini bilmek gerek ki manşıb u devletden ğaraż-ı aḫlī pādişāh ve anuḫ müte‘allikātı degıldür. Belki maḫşad-ı aḫşā ri‘āyet-i ‘ibād ve ‘imāret-i bilād bunlardır. Pes re‘āyā cānibi mer‘ī dutulmaḫ ehemmi müḥimmāt ve nāzik mevzuatdur ve ol ri‘āyetüḫ iki şartı vardur. Evvel oldur ki anlarıḫ ḥāli muḫāfazasında [K181a] ğāyet ihtimām yirine getüreler ve imdād vü is‘ād ile şöyle ideler ki kendü işlerinden geri ḫalmayalar ve kendi yirlerinden cilāya taşmīm virmeyeler. İkinci zālemehū şerrini anlar üzerinden def‘ eyleyeler. Ki ulular dimişlerdür rā‘ıyyet ḫoyun gibi ve ehl-i iḫtiyār çoban gibidür ve pādişāh-ı ‘ālempenāh anlarıḫ māliki ḫısbāındadır ve ancileyin ki Mālik iġnāmı çobāna ışmarlar. Tā anları der u dām-ı ziyānkārdan şaḫlayu duta ve bir ḫūş çerāġahda anları [İ 134b] semirde ve anuḫ nitāc ve şemeresini ḫāşıla getüre. Hemçünīn erkān-ı devlet daḥī gerek idi ki re‘āyā-yı zarar idici nesnelere ve zulm ü taaddī idici ḫurdlardan ve envā‘ sitemkārlardan şaḫlayu dutalar ve ol nesne ki anlarıḫ şalāḫ-ı dīnī ve dūnyevīsi

⁴⁶⁹ (Kur’an, İsrā, 17/ 7) “Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz.”

⁴⁷⁰ Kötülük yapanların gideceği yer bellidir.

⁴⁷¹ zararını gene -K

anda ola anuñ üzre dutalar. Bundan sonra anlaruñ menāfi‘ ve mekāsibinden pādişāha bir nesne hāşıl idüp irişdürebileler. Ol degildür ki anlar hālinden ğāfil olalar. Tā zaleme anlara ne dilerlerse ideler.

Nazm:

توتی رآ عی این دم غنیمت شمار

غنم رآز کرک ستم پایدار

نیاید بنز دیک دانآپسند

شبان غافل و کرک در کوسفند

Bi't-Türki:

Ġanīmet bil çobanluğun idesüñ. Sitem kırdundan in‘āmıñ güdesin. Bundan özge ğaflet olmaya baña. Bir çobandan kırdlar ala çok şikār [K181b] ve çün bir nice kelime erkān-ı devlet ādābından icmāle söylendi. Ümerā vü vüzerā ve küttāb nüdemā ādābından iki üç nükte dinleye. Ammā ümerā gerekdür ki on iki kıā‘ide hıfz ideler ki manşıbdan berħurdār olalar. Evvel Haķ Te‘ālā celle ‘ale ikrāmın⁴⁷² bürdārlığını ol kadar dileye ki halk aña hizmet ider ve dilemeye ki hizmet Hudā-yı Te‘ālā ve tekaddes eksik eyleye ve eger dilerse kıat‘ī zişt ve ‘ameli çirkin ola. Bir kimsenüñ ki kendi meħd vü mülķ istiħķākını halk eyle andan artıķ dileye ki haķ meħd vü mülüğünü kendi ile diler neuzu bi’llah men saħte ve ‘ıķābihi.

Beyt:

کر جانب حق نگاه داری

حق نیز ترانکاھدارد

Bi't-Türki:

Cānib-i Haķķ-ı o kim haķlayıser

Bile kim Haķda anı şaķlayıser.

İkinci hıfz-ı huķūķ ni‘metdür ve gerekdür ki herkes kendi veli ni‘meti haķķını āşağā kıomaya ve taraf-ı hılāfda olmaya ki küfrān-ı ni‘met yaramaz netīceler dutar. Cümleden [İ 135a] biri oldur ki mülükdan hiç kimsenüñ āña i‘timādı kıalmaz ve herkesin nazarında i‘tibarsız olur ve nā-sipāsī kāfir-i ni‘met hiç murāda irmemişdür ve ‘āķıbet neķbet ve hızlāna giriftār olmuşdur.

⁴⁷² İ‘de fermān

Nazm:

حق نعمت نگاه باید داشت
حرمت پادشاه باید داشت
بحتاز وری وتابدولت
هر که روتابد از ولی نعمت

[K182a] Ve dimişlerdür ki merdlik alāmeti oldur ki veliy-
yi ni‘metden eger bir mekrūhluḡ ya bir mażarret irişirse daḡı anı
ol fā’ide menfa‘at muḡābelesindeki andan görmüş idi. Mahv ü
nāçiz bile tā şükr-i ni‘met yirine getürmiş ola nitekim dimişler.

Beyt:

نخواهم از سرکویت بصد چندین جفارتن
نشاید شیرمرد انوا ابهر زخمی ز جا رفتن

Getürmişlerdür ḡacenüḡ biri ḡurde mend-i kāfī ve kārdān
vāfī bir ḡulām idinmiş idi. Birgün ol ḡace ol ḡulām ile bir baḡa
gitdi ve temāşā-i bāḡ eşnāsında bir fālize irişdi ve bir ḡıyar
ḡopardı. Ve ḡulām eline idüp ekl eyle” didi. ḡulām ḡıyarı şoyup
raḡbeti tamam ile tenāvil gösterdi. Bir vechile ki ḡace ḡıyara
heves etdi ve andan bir miḡdār talep ḡıldı. Çün çāşnīşin duydu
be-ḡāyet acı idi eyitdi: “ Ey ḡulām bu ḡıyarı bu acılıḡla böyle
neşāt ile ne gūne yirsin? ḡulām eyitdi: “Ey ḡace bu ḡıyarı baḡa
sen iḡsān etdin ve ben saḡa senüḡ elünden cerb ü şirin çok
yemişim. Utandum ki bir acı loḡma ile tūrş-rūyluḡ idem.”

Beyt:

از دست تو صد شربت شیرین بچشدم
یک شربت تلخ از بچشم باک نباشد

Bu cevāb ḡaceye ḡoş geldi [K182b] ve eyitdi: “Çün
ni‘met şükrüni edā eyledüḡ. Ḳulluḡ da seni ḡomam azād
eyledim” didi ve çok in‘ām etdi. [İ 135b]

Ümerā ādābından üçinci oldur ki kendü manşıbından
taḡşīl-i mal etmeye ceḡd göstereler. Sultandan degül ya‘nī çün
ḡudreti var kendüye göstere ve mal ele getüre ve pādişāḡ malına
ḡama‘ eylemeye ki mal herkesin maḡbūbudur ve herkes ki bir
kimsenüḡ maḡbūbuna ḡama‘ eyler. Adāvet mi‘razına düşer ve
ḡükemā dimişlerdür Selāḡından menāfī’ıḡ esbābını istemek

gerek. Menāfi⁶ in kendüni degül meşelā bir ⁶amel taleb eyleye ki mūcibi huşūli emvāl ola. Tā ol da dilencilikden⁴⁷³ fāriğ düşe ve hem menfiķa iriše. Nef⁶ mülūk üzre istemek gerek mülūkundan degül. Dördüncü gerekdür ki mal ve manşıbıñ cem⁶inden ğaraż ziyinet-i pādişāh var iste ki bargāh murād ola. Kendü taħammül nefsi degil. Ki bu nev⁶ edeb ve erkāna nezd-i yekter ve ħaķşināsluĝa lāyıkterdür. Belki istib⁶ādı ol esbāb daħī şüretde mutaşavverdür. Beşinci pādişāha teşebbüh göstermeden ħazer eyleye ki ol anuñla müteferid ola. Melābis ü müekkil ve merākibden ya bir nesne ki lāyık-ı mülūk ola.⁴⁷⁴ Andan vü bes ki bu ma⁶ni terk-i edeb üzre maħmül ola ve mümkündür ki ol nesne zehab-ı mi⁶razına ve ol anuñ sebebiyle [K183a] helāk vartaşına düşe. Altıncı gerekdür ki her kār ki sultāndan şādır ola ki şer⁶a muħalif olmaya. Anı medħ eyleye ve ol iş üzre sitāyiş göstere.

Beyt:

اكر خود روزرا كويد شبست

ببآيد كفت اينك ماه ويروين

Tercüme:⁴⁷⁵

Gündüze deperse gice der pādişāh

Sende digem üşte pervere üşte māh

Ve cümle ⁶uķalāya ma⁶lūmdur ki hiç iş olmaz dünyāda ki anuñ iki yüzü olmaya. Biri cemīl ve biri ħabih ya⁶nī biri ra⁶na vü biri çirkin. Pes işüñ vech-i cemīlini taleb kıla ve anı pādişāha ħavāle eyleye ve eger ol iş maşlahat olmaya ba⁶de zān ħakimāne tedbīrāt ile ħātır-nişān eyleye. [İ 136a] Yedinci eger sultān bir re⁶y ura⁴⁷⁶ ki anuñ nefsine muħalif ola ve yā bir söz diye ki anuñ tab⁶ına mekrüh ola. Ānunla muvāfaķāt eylemek gerek ve tezellül göstermek gerek ve ħaķīķat ile bilmek gerek ki ol sultāndur ve bu çāker imdi kendüye muţaba⁶at ve muţāva⁶at taleb kıla. Sekizinci gerek ki kendi taķarrub ve manşıbına maĝrūr olmaya ve padişāhıñ i⁶zāz ve kirāmiyle kendü ħaddinden öte ayak

⁴⁷³ İ⁶de ğayra ⁶arz ihtiyāc etmeden

⁴⁷⁴ -İ

⁴⁷⁵ -K

⁴⁷⁶ ide İ

komaya ki seni muqarreb idinen tard edebilür ve saña mansıb veren girü almağa qādirdür ve İbn'ül-Muqanni' ādābında mezkurdur ki eger sultāna birāder olursan sen anı Hudāvendigār bil ve eger özrüñ ferzendlik nāmına qoya. Kendüni sen hizmetkār anla [K183b] belki bende-i halka begüş bil ve ol senüñ ta'zimiñde her ne kadar ziyāde lütf gösterürse sen tevāzu' ve hizmetkārлық ādābını yirüñe getür. Zira pādīshāha yakın olmaq āteş-i sūzāna yakın olmaqdur. Aña göre kendi hālını ve nefsinı kayırmaq lāzımdur.

Nitekim dimişlerdür

Beyt:

شاه اكر لطف ني عدد راند
بنده بآيد كه حد خود داند

Ve bilmek gerek ki eger bir emirden ki gāyet ihtiyār olup nihāyet-i iktidār şahibi ola. Bir şüret vücūda gele ki fermāngüzārī-i şultāna ve anuñ siyāsātına şebih ola. Elbetde tab'ı eşref-i pādīshāha mekrüh olsa gerek ve egerçi zāhir eylenezse daḥī hātırında şaklayu dutsa gerek.

Beyt:

مكن در ملك سلطان هر چه خواهي
كه شركت بر نتايد پادشاهي

Getürmişlerdür ki birāder-i sultān Maḥmud Gazi Gaznevī birāderü kendü deremi harīdelerinden bir kuluna ki andan günāh-ı 'azīm vücūda gelmiş idi. Buyurdı tā anı muhkem dögdiler ve gulām dergāh-ı Sultāndan meded [İ 136b] idüp⁴⁷⁷ tazallüm ve şikāyet eyledi. Derḥāl sultān emir eyledi ki tā tabl u 'ālem vü kūs-ı şāhī ve mekkāre ve tamāmı-i esbāb-ı nevbet-i saltanāt hāne-i birāderi kapusına iletdiler. Birāderi çün bu hāli muşāhede kıldı. 'Aklı başından gitdi ve bī-tevaqquf dergāh-ı sultāna yetdi ve serī niyāz-ı zemīn-i hużū' üzre qodı ve eyitdi: "Bu bendeden [K184a] ne günah şudür ve ne cerīme zuhūr bulmuş ve buña mücib olmuşdur ki sultān esbāb-ı saltanātı bende-i kemīne kapusına göndere." Sultān buyurdı ki: "Bu

⁴⁷⁷meded idüp: -K

salṭanat eger benüm ḥaḳḳum ise sen ğulamānı aṣaĝa almaḳ ve bī-
muḥābā çöp urmaḳda ne işüñ gerek idi ki ol ḥāli baña ‘arz
idesin. Tā tefahḥuş ideydim ve ḳomayaydum ne mālīkden
mendlūke ve ne mendlūkden mālīḳ üzre bir ḥayf vürüd bula ve
haḳ sübhāne ve Te‘ālā kendü ḳullarını baña ışmarlamışdur ve
anuş cevābını virmek baña lāzımdur saña degül” didi ve birāderi
ĝünāhını çok şefā‘ atden şonra ‘afv etdi.

Naẓm:

سیاست نشاید زکار آکھان
کہ آن خاص باشد ز شاہنشہان
دیگری مکن بردر شهر یار
محمت شاهان بدیشان گزار

Bi't-Türkī:

Siyāset yaraşmaz zi kār āgehān
K'ol iş maḥşuşdur be şāhen şāhān
Der-i şehde etme diliri kişi
Şāha ḳonulmaḳ gerek şahlu işi

Ṭokuzuncu çün sipāhiyān umūr u ümerāya müfevvazdur.
Gerekdür ki ümerā sultānı anuş üzre dutalar ki peyveste anuş
leşkeri āraste ola. Tā ḥarb ü ḍarb etmekden ötürü her vaḳtde
āmāde vü müheyyā ve hāzır duralar ki bu dār-ı dünyā mahall-i
ḥavādişdür ve kimse bilmez ki ḥādişe ne vaḳtde toĝar ve fitne
ḳanĝı ṭarafdan gelür ve eger sultān iddiḥār-ı mala meşĝül olursa
[K184b] [İ 137a] merdum cem‘ idemez ve vaḳt-i zārüretde
fürümānde ḳalür ki cem‘i merdum māl ile müyesser ve eṭrāfı
memālīk ḥafiz-i ricālullah musahḥar olur. Nitekim bu dürr-i
giranmāye-i لاملک الابا لرجال ولا رجال الابا مال

şadef-i hikmet-i Erdeşīr Babek'den naḳl olunur.

Beyt:

بلشکر شود ملک عالم مسحر
بمالست ترتیب لشکر میسر
Bi't-Türkī:

Milk-i ‘ālem ola leşkerle musahhar
Māl iledir tertīb-i leşker müyesser

Getürmüşlerdür ki selâtin-den biri ‘umerâdan biriyle müşâvere eyledi ki ben mal u leşker kışşasında mütehayyir oldum ki eger iddihâr-ı māl idem. İddihâr-ı mal leşkeri müteferriķ ider ve eger leşkere ta‘biye ve tertīb verem. Mal elden gider. Emîr eyitdi: “ Mal şakla.” Sultân eyitdi: “ Leşkeriyân durmaz perişân olurlar.” Cevâb verdi ki: “Bu vaķt eger perişân olurlarsa ħiyn-i ihtiyâcda anlara mal ‘arz ile girü gelirlir.” Eyitdi: “ Bu şüretde delîlün nedür?” Eyitdi: “ Delil oldur ki bu ħâne içinde ħâlâ hiç sinek yoķdur. Emreyle bir zarf içinde ‘asel getürsünler buyurdi. ‘asel getürdiler bî-şumâr sinekler ‘asel üzre üşdüler ve Sultân ol nümüdârı gördü ‘özü diledi ve bu sözi bir ħayrı emîre söyledi. Emîr eyitdi: “ Leşker tertīb eyle ve [K185a] leşkeri terbiyet eyle ve anları kendü yanuñdan ürkütme. Zîrâ şâyed ki bir vaķtde cem‘ etmek dileyesin vaķt ve zamânında cem‘ olmayalar.” Eyitdi: “Bu ma‘ni üzre delîl dutar mısın?” Eyitdi: “ Belî bu gece ‘izz ü ħuzûra ‘arz idem.” Ve çün gice oldı buyurdi bir zarf-ı ‘asel getürdiler. Hiç mekes peydâ olmadı ve eyitdi: “ Göñüller ki bir kimseden müteneffir olalar ve nefret karānuluğuna düşeler. Her ne deñlü mal anlar üzre ‘arza kıllalar inķiyâd göstermezler [İ 137b] ve bu bâbda bir ħikâyet yādımında dutarım ki bir ‘aşırda sultân-ı Mısır iddihâr-ı mala dürüşmüş ve her mal ki ele getürmiş cidd-i tamâm ile şandukalar içinde muħafaẓa göstermiş. Kıza-i nâħihânî birle emîr-i Şam ānuħla cenge āhenk etmege leşker cem‘ itmiş. Sultân-ı Mısır’a ħaber virüp eydürler. Emîr-i Şam bezl-i māl ider ve leşker düzer ve senüñle düzem ve cenk etmege taşmîm virmişdür. Gelür nukerâr u merdānuħ ħandedür. Pādişāh şandukalar üzre nazār etdi ve eyitdi: “Benüm merdlerüm hemyanlarda ve leşkerüm şanduklardadır. Her kâħ ki murād ideyüm taşra gelürler ve bu muşāħabetü lâf eşnāsında emîr-i Şam ħâret ve ħasārete başladı ve sultân-ı Mısır’uñ üzre ħâlib geldi ve ħazîne şandukalaruñ [K185b] ħabza-i taşarrufuna getürdi ve eyitdi: “ Eger bu māl ile diliranı kârzâr ve mübârizân-ı düşmen-şikâr cem‘ ve terbiyet kıllaydı aña bu tefriķa irişmezdi.

Beyt:

مال دهی مرد بدست آیدت
ورند هی زود شکست آیدت

Bi't-Türki:

Mal virürseñ elde olur merdān

Virmez isen düşman olur bī-aman

Ve gerekdür ki şalāḥ-ı milkden ötürü muttaşıl kār kūnān münhiyān ve cāsūsān iş üzre duta. Tā cevānib-i erbaadan aḡa ḡaber irişdüreler ve her kūşeden ki fitne baş ḡaldura. Anuḡ tedārikinde kūşiş göstereler. Getürmişlerdür ki Şaḡib bin ‘Imād Faḡrū’d-devle-i Deylemī mülāzımı idi ve ekşer zamānda Şirāz’da otururdu. İttifāḡ üç gün önüñe gelmedi. Rūz-ı çehāрім ‘ale-s şabaḡ mülāzimete irişdi. Faḡrū’d-devle buyurdu ki üç gün sebeb-i taḡallūf ne idi şaḡib eyitdi: “Dünki gün bir münhī baḡa memleket-i ḡıḡāy tarafından geldi ve taḡrīr ḡıldı ki ḡan-ı ḡıḡāy firāş ḡāneye müteveccih olduḡda erkān-ı [İ 138a] devletden biriyle müşerrā söylemiş üç gündür ol endīşe üzreyim ki ne söylemiş ola ve tefahḡuş-ı leşker ve ol ta‘arruz def‘inde çāreler düzdüm. Tā bugün ‘ale-s şabaḡ bir ḡaşıd irişdi ki ol tehyiye-i leşker imiş ve kendi memleketi eḡrāfından birine göndermişdür. [K186a] Cem‘i ḡāḡır etdüm ve mülāzimete geldüm” didi. Ümerā vü vüzerā nazarı aḡvāl-i selātīn üzre tā bu ḡāyetde olmuşdur ki ḡande-i şirāz ve ḡıtā-i ḡande ḡoya. “نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ”⁴⁷⁸ nass-ı ḡadīş-i şerīf ile ‘āmil olmuşdur ve muḡaddāmā münhiyan ve erbāb-ı iḡbār ve i‘lām bābında iki üç kelime söylenmiş idi.

Beyt:

چو ضبط ملک مفوض بتست جهد نماي
که از جوانب و اخبار خبر باشي

Bi't-Türki:

Çünki zabḡ-ı milk müfevvız oldu saḡa ceḡd ḡıl.

Hep aḡvāl ü cevānibden ḡaberdār olagör.

On birinci gerekdür ki faḡīrleri sultāna irişdürmeḡe vesīle ve vāsıḡa ola ve mazlūmān ve dādḡāḡānı nazārına ḡetüre. Tā

⁴⁷⁸ Yeryüzü secde yeri ve benim için arınma için bir araç yapılmış

kendü gönli derdini dāru’ş-şifā-i adālet ṭabībine taqrīr eyleye ve şerbet-i şifā-i murādnūş kıla ve anuḡla kendü ḡaṭır-ı nāşādın ḡoş bula. Ve her emīr ki re‘āyā şol negenge benzer ki bir suyu pāk ve şāfī ırmaḡta yir dutmuş ola ve ‘aṡşān ve teşne-lebān ol āb-ı zülāle muḡtāc olalar ve anuḡ heybetinden şuya ḡanmaḡa ḡüçleri ve ḡudretleri olmaya.

Beyt:

چو داري اختياري آنچنان کن
کر درویشان ز تو آسوده کردند
Bi’t-Türki:

Çü vardur ihtiyāruḡ şöyle eyle ki

Dervişān ola āsūde senden

[K186b] ve ger olmaz ise nef‘ iḡ faḡīre saḡa ne nef‘ i ola ḡapuda senden.

On ikinci zīr destan ile zindeḡānī ancılayın eyleye ki zīr-i destinde olanlar mu‘āşī anuḡla hemḡünān ideler. Zīrā ḡadīş-i [İ 138b] şaḡīh de “من لم یرحم لا یرحم”⁴⁷⁹ gelmişdür ve hem kimse ki ḡalk üzere baḡşāyiş etmez. Aḡa daḡī dūnyā ve āḡiretde⁴⁸⁰ baḡışlamazlar ve ḡaberde var ki siz kiçilere baḡışlāḡ size de ulucılar baḡışlaya.

Nazm:

غمزير داستان نحور ز ينحار
بترس از زبر ستي عرو زكار
سلوك آنچنان کن بخلق جهان
که خواهي که باتو کنند انچنان

Ammā cümle erkān-ı devletden ādāb-ı vūzerā ziyāde olmaḡ gerek ki ḡiçbir iş dergāh-ı selāṭinde vezaretten şa‘bter⁴⁸¹ nesne⁴⁸² yoḡdur ve aḡa çoḡ ḡased iderler ve ekşer hasūdları pādīşāh mülāzımlarıdır. ḡuşūşā bir cemā‘at ki menāşīb-ı müdāḡilde anuḡla müsahim ve müşārik olalar. Lā cerem anuḡ manşībına tama‘ baḡlarlar ve dāmḡāhı ve damḡāh-ı mekr ü ḡīle kurup kemingāhda müteraşşıdlardur. Dirler ki anı bir dāma

⁴⁷⁹ Merhamet etmeyene merhamet edilmez

⁴⁸⁰ dūnya ve ahiretde -K

⁴⁸¹ mu‘teber İ

⁴⁸² -K

bırağalar ki halâşlık yüziñ görmeye. Birin taqdîr hiç aña toğruluktan tam^ı az olmağdan yek tedbîr ve tama^ı kâr olmağdan özge tezvîr yoğdur ve ola ki şurûtı vezaret âdâbından hiçbir daķıķa aşığa geçdürmeye ki tâ [K187a] anuñ vezâreti ĥarfine enguşti ta^ı assub ĥomağa güçleri olmaya ve ulular dimişdür çün bir kimse kendü müĥimmini pâklık ile mürûr itdüre ^ı ayb-cüyâna anda mecâli duĥl ü ta^ı arruz ĥalmaz.

Beyt:

كر از كرك كند عيب دامن باكت
كه هم همچو قطره كه بربرك كل چكد پاك
Bi't-Türki:

Niçün erer kimseden dāmānı pâkin üzre ^ı ayb.

Hem çü ĥatre kim gül üzre damlar ol sen pâksın.

Büzürc Mihr'e şordılar ki lâyıķ-ı vezâret olacağ kimdür?

Eyitdi: “Oldur ki anda dört ve üç ve iki ve bir olmuş ola.”

Eyitdiler: “Bunu tafşîl üzre beyân buyur.” Eyitdi: “Ol dörtten

biri hüşyârlıķdur ki işlerüñ sonuñu feĥm ide. İkinci uyanıķlıķdur

ki kendüye ĥabl-el vağt mehâlike ata. Üçinci [İ 139a] ulu işleri

yolundan ĥariķından peydâsında baĥâdur ola. Dördüncü civân-

merd ola baĥîl olmaya. Zîrâ baĥîl ber murâd olmaz. Ammâ ol

üçüñ biri çün kimseden bir iyü ĥizmet göre tez anuñ

mükâfâtında dilnüvâzlıķ göstere. Tâ anuñ daĥî ĥıdmeti

oluncaları yanında biline. İkinci bir cema^ı at ki anuñ

fermânından bâş çeküp ribķa-i itâ^ı atine boyun urmayalar. Anları

mâl ile eyide ya^ı nî öve. Üçinci ĥavâdiş-i rüzigâra dâimâ ĥâzır

vü âmâde ola ve ol ikinüñ biri oldur ki müdâm pâdişâh-ı

[K187b] ^ı âlem-penâh cānibini ri^ı âyet eyleye ve ri^ı âyet

cānibinden ĥâfil olmaya ve ol biri daĥı oldur ki hiçbir ^ı amelde

ĥağ subĥâne ve Te^ı âlî celle an teşbîhi ve nażîr ĥâzretlerin

ferâmuş eylemeye. Zîrâ iş odur ki Allah Te^ı âlâ oñara ve ĥadişte

gelmişdür ki çün Ĥudâ-yı Te^ı âlâ fermân dihi kamkâr olan bir

emîre ĥayr dileye aña bir vezîr-i şâlih ve şâdiķ kerâmet iĥsân⁴⁸³

eyleyler. Eger ol emîr ef^ı âl-i ĥayrı ferâmüş iderse ol vezîr-i müşîr

⁴⁸³ -K

anun yādına getürür ve eger bir hayr anun ya‘nī ol pādişāhun zebānına cārī ola vezīr-i lā-naẓīr anun itmāmında mu‘āvin olur ve vazīfe-i naşihati aşağa kıomaz ve eger anun ğayrun dilerse ol emīre ħazret-i ħaķ bir nā‘ib-i bed-sīret virür. Tā hayr ‘ameli anun yādına getürmeye ve eger emīr dilerse ki hayr ‘amele meşğul ola.” Ol vezīr-i bed sīret aña muāvenet etmez ve bu ħadīs-i şerīf ehādīs-i ħassān nebevīden şalavāt Allah alā kayiluha Kitābet-ül İmāretde yazar. Maşābihden menķüldür ki bu maṭlūbı mü‘ekkiddür. Kāle-r rāsul’allah şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem [K188a]

اذا اراد الله بالامير خيرا جعل له وزير صادق ان نسي ذكره و ان ذكر اعانه
484 وان اراد غير ذلك جعل له وزير سيئ

Sadeķa rasulu’llah ve bu beyt vezīr-i nīk-sīret zebānından bu maḥalde münāsibdür.

Beyt: [İ 139b]

مرا چو نيك توخو اهم لابتواندكفت

مراچو خير توخواهم چه خوف از اشرار

Pes bir vezir ki paklık ve toĝruluk şıfatı ile muttaşif ola.

Erkān-ı ‘adl ü ihsān temhīdinde mededkār-ı sultān olmaķ muķarrerdür.

Naẓm:

چراغ افروز ملكندان وزيران

که در حم آرند بر حال فقيران

وزير اجاه خود در ظلم داند

ازو کي نام سلطان زنده ماند

Bi’t-Türki:

Çerāĝ-ı efrüz-ı milkdür bu vezīrān.

Ki eyi dirler rahm ber ħāl-i faķīrān.

Vezīr er manşıbın zulm içre bile.

Şehīn nāmı diri sürmäye bile.

Ve vezāretün cümle-i şurūṭu ādābından on toķuz nükte yād olındı. Evvel cānib-i ħaķ ri‘āyeti ki bu şüret dükeli nesnelerden

⁴⁸⁴ Allah bir padişahın iyi işler yapmasını isterse onun yanına iyi bir bakan verir ve ona eĝer unutursa hatırlatır ve zikr ederse yardım eder. İstemezse iyi bakan vermez.

bir aşl-ı muḳaddemdir. Zīrā bir kimse çün ḥaḳ cānibini şaḳlayu dutar ṭarīḳ fütüvvet üzre olup kendü aḥvālini mülāḥaza etmekden ḥālī olmaz ve nā-şāyest ü nā-vāyesteden ictināb vü ihtirāzda olur. İkinci şāh ve rā‘iyyet vü sipāh miyānında müsāvāt ya‘nī berāberlik şaḳlamaḳ ve kimseye ḥudūdullah ve fermān-ı rasūlallahdan ḥāric cānibe meyl eylemek ve kimseye ḥayf ü tecāvüz olmamaḳdur [K188b] ve bu ‘amel vezāretde müşkilterīn-i kār ü nazikterīn bāzār-ı pūr-bārdur ve ḥalḳ-ı ‘ālem beyninde⁴⁸⁵ mīzān-ı şer‘i muṭahher ve terāzū[y]-ı ḳānūn-ı muḳarrer ve ‘umūmen ḥükümātda olanlar istiḳāmet ve berāberlikden ötürü mevzu‘ ve ta‘yinlerdü ve ‘adāletüḡ daḡı ḥaḳīḳat ma‘nāsı musāvetdür. Bir ḥakīm ve emīr ki bunun ḫilāfına zāhib ola. Ol egerçi ḥakīm ve emīrdür. Likin isti‘dād ve istiḫḳāḳda noḳşān-pezirdür. Üçinci şuru‘ etdüḡi her işün iyü diḳḳatle ‘āḳıbetine evvel bāşdan naḡar eyleye. Tā āḫirinde [İ 140a] peşimanlık çekmeye ve pūşt-i dest-i ḥasret ü nedāmet dendān-ı ḥayret birle deşilmeye.

Beyt:

کر مصلحتت انچنان کن
ورنست صلاح ترك ان کن

Dördüncü ḫūb-nesāḳlar ve iyü ḳā‘ideler ḳoya ve rūsūm-u bed her ne ise yabana ata. Ḥadīşte gelmişdür ki her kim bir sūnnet-i ḥasene ve ḳā‘ide-i müstaḥsene ḳoya şevābı kendüden ötürüdür. Ve her kim iyü ‘amel işler kendüye eyler ve her kim nā-pesendīde bir sūnnet ve nā-vārid bir bid‘at iḥdāş idüp ḳoya günāhı ve bed-nāmluḡu girü aḡa rāci‘dür ki ol bid‘ati çeken fuḳarā vü mesākin ilā imtidād zamān ve zemīn vāzı‘-ı bid‘at ve bed āyini demi āḥ ve nefrīn ile yād etmeḡe bā‘iş ü bādī bir seyyi’edür neuzu bi’llah.

من غضب الله وسخطه

Nazm: [K189a]

اي انكه بكار شاه كشتي مشغول
خوای كه همیشه بأشدت عز قبول

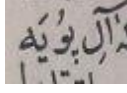
⁴⁸⁵ İ‘de mābeyninde

بر صفحه روزگار رسمي بكار

كه آنيش خدا و خلق باشد مقبول

Beşinci umūr-u külliyyede kendi kifāyetüni zāhir etdüre ki devletler meşālihi temhīdinde kifāyeti vüzerā taqrīr pezīr olmağdan ileridür.

Getürmişlerdür ki ‘Ađūđu’-d-devle Ebu ‘Ali Ĥusrīden

vüzerāsından biri idi incindi. Anuğ yanına çıplağ kılıç birle bir resül gönderdi ve eyitdi: “ Bunu anuğ önüğe koyasın vü bes resül hümçünān eyledi ve hiç söylemedi. Vezīr dağī anuğ önüğe bir kalem itdi ve eyitdi: “ Senün cevābıñ budur.” ve yüzünü ‘Ađūđu’-d-devle kārına dutdı ve nāmeler yazdı ve erkān-ı devlete anuğ yüzüğe taşra getürdi. Tā anı dutup bend eylediler ve tamam anuğ memleketine kendi şāhī memleketle inzimām virdi.

Beyt:

همه كار شاهان حكمت پڑوه

ز راي وزيران پزيردشكوه

Altıncı eger bir rāy fikr eyleye ki anda mal ve mülk [İ 140b] maşlağatı olmaya. Gerekdür ki aña rāzı olmaya. Līkin mecmā‘da pesend eyleye ve cem‘ mağallinde ol nesne üzre nigūhiş göstermeye ve bile ki mülük-ı cihāndār dağlardan gelen seyl-i āb-dār gibidür ve bir kimse dilese ki ol āb-ı revān hücūmunu bir def‘adan bir taraftan [K189b] bir tarafa döndüre ve varta-i helākı düşer. Ammā eger dadlu dil döke ve hāşā-i müdārā ve ihtiyāğ birle musā‘adet gösterüp anuğ bir tarafını bülend etdüre. Diledüğü cānibe ceryān virdürmek mümkündür. Pādişāh rāy-ı şarfında dağī bu siyāk üzre andan ki bir fesād mutezammın ola. țarīk-i țelatıf yönünden tedārik ve tedebbür yirine getürmek gerek. Șarīk-i emr ü nehy üzre degül belki temennā vü tazarru‘ yüzünden bir vechi maşlağat ki anuğ serāyı ĥilāfıña ola. Aña anı göstermek gerek ve tedricle evķāt-ı tenhāyı vü ĥalvetde emşāl vü ĥikāyāt ĩrād ile aña anı ĥātır-nişān etdürmek gerek ve lütf-ı ĥayal birle evvelki re‘yini anuğ ĥātırını

fātırından taşra iletmek ve şonraki re‘y şalāḥ üzre berk itmek
ḳābildür.

Beyt:

بشیرین زبانی ولطف و خوشی
توانی که بیلی بموتی کشی
Bi't-Türki:

Dadlu dille lütf idip dursa eger

Bir kālile fīlī oḡlancık yeter

Ve bu maẓmūnu bir ‘ārif nazma getirmiş. Nitekim
buyurur.

Nazm:

توانی بنر می وکار اکی
که تغیر رای سلا طین دهی
وکرادر رشتی براری نفس
نیآیند ازان رای خود بازپس

Yedinci manşıb ve mertebeye ve teḳarrub-ı mülūka ve
kemāl-i iḥtiyār ve iḳtidār⁴⁸⁶ üzre maḡrur [K190a] olmaya ki
mizāc-ı selāḫīn āb ve āteş ḥükmün dutar ve i‘timād olunmaz ve
yaḳındur ki her bir ‘amel perde-i ‘azl ardındadır ve her bir
devlete bir nikbet mültezimdür. Bir uluya didiler niçün [İ 141a]
bir saray peydā etmezsin? Ve kendüğe münāsib bir ev
düzmezsin? Eyitdi: “Bu şehirde benüm içün iki saray vardır.
Biri sadr-ı dīvān şol vaḳt ki ‘amel üzre olam ve biri tek zindān
ol dem ki ma‘zül olam.”

Beyt:

که باید نازش وکامش باقتای وادباری
که بر هم فی زنی دیده نه این بنی نه ان بینی
Bi't-Türki:

Ne ḥācet nāziş u pāye bu iḳbāl vü bu idbāre

Ḳapanır çün iki gözler ne görür bunu ne anı

Ṭoḳuzuncu güç yetdikçe iḥsān eyleye andan evvelki ol
fırşat fevt ola.

⁴⁸⁶ -K

Beyt:

زان پيش كه دست ساقي دهر
در شربت دولت افكند زهر

Bi't-Türki:

Andan önden ki dest-i sāki-i dehr

Devletin şerbetine pīre āga zehr

Nazm:

از سربنه اينكلاه و دستار
جدي بكن ودلي بدست آر
كه آين سر همه ساله باكله نست
وين روي هميشه همچومه نيست

Bi't-Türki:

Baştan bırağgıl külāh vü destār

Cehd eyle bir dil ele al ey yār

Ki dāim olmaz külāh ile ser

Ne rūy-ı hūş fermehla beraber

Sekizinci hācāt-ı maḥrumān ve anlar ümidini revā eylemekde sa‘ī belīğ ve cidd-i bī-dirīğ göstere ki kefarete mülāzimetini şāhān қаза-yı hācet-i muḥtācāndur. [K190b] Emīr’ul mü’minin Hüseyin bin ‘Ali’den (raḍiya’llahu ‘anhümā) menḳüldür ki eydür: “Eger bir mü’min hācetini devā itsem başa sevgilidür yetmiş yıllık i‘tikāfta durmaqtan.” Ve Danyal peygamber ‘aleyhi’s-selām rivāyet iderler ki eyitdi: “ Bunca yıl rikāb-ı pādişāhiye el urdum tā süvār olurdu ve bu ‘amelden arzum o idi ki anuñ hācetini bitürem.” Ve çok evliyā vü hükemā hemīn bu ma‘ni қаşdına selātin hizmetin ihtiyār itmişler. Şeyḫ-i Ekberden қaddesa’llāhu rūḥahū’l ‘azīz menḳüldür ki bir gün yetmiş nevbet ‘Aḍūdu’d-devle öñüne geçmiş bir müslümānuñ işini görüp bitirememiş āḫirkār ‘Aḍūdu’d-devle eydür ey şeyḫ ‘aceb kişi imişsin. [İ 141b] Bu kadar geldüñ işüñ bitmedi meā‘ hezā geri gelürsin ve henüz mümteni‘ degülsün. Şeyḫ eyitdi: “ ey melik benüm işüm bitmişdür ve benüm dilegüm rızā-yı Ḥudā idi ve bilürüm ki Ḥudā bu benüm gelmemden hoşnuddur. Ammā senüñ işüñ bitmedi ki bir müslümānıñ mühimmini bitirmekde ihtimām göstermedün ve bir muḥtācı nā-ümid eyledüñ ve

bilmezsin ki ehl-i devlet işi bitmez. Tā anlar bir kimsenün işünü bitirmeyeler.

Beyt:

کار درویش مستمند برآر

که ترانیز کار هاباً شد

‘Ađūdu’d-devle mütenebbih oldı ve çok ağladı ve şeyh işlerini bi-tamāmihi görüp bitürdi.

Beyt:

در ساحتن کار کسان سعی نمای

487 کار توشودساحتته از لطف خدای

Ve sultan-ı hayr üzre [K191a] dutmak gerek. Ancileyin ki anuñ hayrı herkese irişir diye vezîr-i atabek māl-ı pādişāhiden çok hayret eylerdi. Pādişāha ‘arz eylediler ki māl-ı pādişāhiden vezîr çok mal şarf eyler. Müstevfîye buyurdı ki: “Bir dañi iktā‘i bir kimseye virmeyesin.” Alun kat‘ iderüm geri bir yol⁴⁸⁸ vezîrden bir dervîş nesne diledi. Vezir eyitdi: “Falan degirmeni iktāıyla buña kayd idesin.” Müstevfî cevāb vermede te’emmul kıldı. Vezir eyitdi: “Ne te’emmul idersin ya‘nî korğarsın? Elüñ keserler seni ben aşarum ya başuñ keserim” didi. Bu haber atabek a‘zam ruhu’llaha irişdi. Veziri taleb kıldı ve eyitdi: “Müstevfîyi niçün aşarsın?” Eyitdi: “Ben diledüm ki devletün serā-yirdesi tanābını sahh-ı devām ile müstaħkem idem ve ol māni‘ul hayr oldı. Aşılmağa müsteħak olmuşdur ki bu dünyā-yı dūn güzeştini ve güzāştınıdır. ‘aқıl olan fırsatı fevt etmek olmaz ve milk-i bāқı ‘imāretine dürüşmek ve sa‘î etmek gerek.” Ol zamān-ı atabek A‘zām bin Zengî ki memduh Şeyh Sādî-i Şiraz’dur.

[İ a142] 489 وجعل الجنة مشوا هما

zār u zār ağladı. [K191b] Vezîri bî-nażîrin mertebesin bülendter kıldı ve tevārihde mezkurdur ki sultān Melikşāh’a mażce‘ahu dirler ki Nizāmül Mülk her yıl hazîne-i ‘āmireden hālifelik

⁴⁸⁷ “İnsanların işlerini görüp onlara yardım edersen; senin de işlerin Allah tarafından çözülecektir.”

⁴⁸⁸ İ‘de def

⁴⁸⁹ Ve cenneti dinlenme yeri yaptık

dinārundan yüz biñ altun ‘ulemā ve şüleḫā ve zāviye dārān vü kūşe nişināne olanlara⁴⁹⁰ bezl vü şarf eyler ve size andan nef‘ yokdur didiler ve ol miḫdār meblāğ ile bir leşker ‘aḫd etmege güç yeter. Sulṭān bu sözi vezīre didi. Vezīr cevāb virdi ki ol miḫdār altun leşkeriyāna bir günlük terbiyetdür ve bir şimşir ki tolı bir zera‘ ve bir oḫ ki anuñ dolayı gitmesi üç yüz kezdür. Düşman def‘indendür ben hemān ol miḫdār altun ile leşkere ancak bir günlük muavvenātdı bir leşker-perver oldum ki şabaḫlara dek ḫazret-i Allah dergāhında şıdḫ ve safa kademiyle uğur-u dīn-i mübīn pādişāh hūb āyende ‘azimet duada menziller ḫat iderler ve derūn-ı dil candan dīde-i nemnāk ile dest-i tazarru‘ ve niyāz açup şemşir-i himmeti bātınların bulutlara ir görürler ve tīr-i āhi talebkārı yedi siperi heft āsumāndan güzer etdürürler ve senüñ leşkerüñ ve bir cümlemiz anlaruñ penāhındayuz nitekim dimişler.

Beyt:

Tıḡ-ı bātın tıḡ-ı zāhirden daḫī hunrız olur
Zāhir ve bātında şemşir vilāyet tez olur.

Nazm:

دکرمکوي که درویش در پناه کسی است
که پادشاه جهان در پناه درویش است

[K192a] Şāh-ı Melikşāh feryād ve āḫ etdi ve Nizām-ül Mülk’e eyitdi: “

Nazm:

شاد اول حریف که منزلگی جنت ایبلدک
بآطن حیالی ایبله سنی سن حلوت ایلدوک

Engüşt-i āmalüñ kesilüp tıḡ bī-diriğ ile seni tekmīl-i ‘arz ve lāyık-ı himmet eyledüñ. Yürü var benden ötürü işbu leşkeri artur. Ziyāde terbiyet eyle ki her bir günü bileler. On birinci her gün de ḫadr-i ‘amel biline ve kār sızı ve dostnüvāzlık umūruna dūrüşe ve izā vü āzārı kimseye irişdürmeye. Tā bunda bir fā’ide

⁴⁹⁰ -K

buluna. Yoḥsa şol vaḳtde ki iḥtiyār elden çıkar ve ‘amel elden gider. Ḥasret ve nedāmetden ğayrı nesne ḳalmasa gerek.

Mısrā‘:

چون توانستي ندانستي چه سود

Bir zamān bir ulu bir ‘amelden ma‘zūl oldu ve cez‘ etmege başladı. Kendüye eyitdiler: “Revā mıdur ki senün gibi ‘azīz ma‘zūlluḳdan cez‘ eyleye.” Eyitdi: “Ben ma‘zulluḳdan cez‘ etmezim ve yaḳınım vardur ki bir ‘amel bī-‘amel bī-varṭai ‘azl olumaz līkin fezā‘ ve iṣṭirābım andandur ki eger kimseye mansıbdā iyilik itmiş olursam hıyn-ı ‘azlde ḥātıra düşer. Ey kāş ki bu iyilügi ziyāde etmiş olaydım fırsat elde iken ğaflet etmemek gerek idüm ve eger benden bir kimse ḥaḳḳında yaramazlık şādır olmuş olursa endişem olur ki eykāş bu yaramazlığı etmekden bu manşibuḡ yüziḡ görmüş olaydım ve her manşibiḡ şaḡa bu gūne nedāmetden ḥālī degildür. Ḥuşūşā zeyl-i ehl-i manşıb [K192b] yaramazlık ve her gūne kemlik levsi ile mülavveş olmuş ola. Nedāmet-i dāreyne bā‘iş ve bādī vaż‘ı nā-lāyıḳdur.”

Beyt:

چون دید نیست نیک وبد خلق راجزا
ای کاش نیک از همه کس بیش کردمی
Bi’t-Türkī:

Çün görür ḥalḳ nīk ve bed cezā

Kāş ideydüm iyilük artuḳ cümleden

On ikinci ḥalḳıḡ rücu‘ ve tereddüt etmesinden darılmaya ve anlarla hıyn-i mülāḳātda kendü cebīninde gire bend olmaya ve yaḳīn ile bile ki ḥalḳ-ı ‘ālem mülāzım-ı iḥtiyārdur ve her yirde ki bu şıfat zuhūra gele. Anda ḥalḳ-ı cihāna mülāzimetden çare degildür.

Getürmişlerdür ki Fazl bin Sehl kendü vüzerātı zamānında birine eyitdi: “Merdum gelme gitmesinden darılmışım ve güft [İ 143a] u şunūd ya‘nī dediḳodu çoḳluḡundan dādhāhlara melül olmuşum.” Pādişāh eyitdi: “Ey vezir i‘zāz bālişini arḳün ardından ḳaldur ve mesned-i vüzerātı me‘an şār benüm ‘uhdeme

bırak. Andaᅇ sonra seni hiç kimse incitmez ve hiçbir mühimde senüñ tarafuᅇa rücu‘ göstermezler.”

Şiir:

بیش انکس که اختیارش هست
خلق نی اختیار می آیند
و کرآن اختیار رفت زدست
بدر او بچه کار می آیند

On üçüncü dūsitān-ı ᅇālīş peydā eyleye ki cümle ni‘metlerden aᅇbāb yek-dīl ve yek-ciᅇet niguterdür ve dimişlerdür ki dost-ı maᅇlaş zer ᅇālīş ᅇazīnesinden yekdür. On dördüncü ᅇāyin ve zālīm a‘mālinden [K193a] ᅇāfil olmaya ve muttaşıl tefahᅇuş ve tecessüs aᅇvāle iştiᅇāl ᅇöstere ve āzār u īzā idici zālīmleri re‘āyā mazlumları üzre musallaᅇ itdürmeye ve çün anlardan birinüñ sitem vü ᅇıyāneti zāᅇir ola. Anı aᅇa lāyık olan ‘uᅇūbetle ᅇayrılara mücib-i ‘ibret etdüre ve muᅇlaᅇa zaleme siyāsātında müsāᅇele etmeye. On beşinci, i‘mālden rüşvet almaya. Zirā tā aşıl rüşvet almayınca fera‘ daᅇī olmaz ve iki tarafta bile olanlar

“لعن الله الراشي والمرتشي”⁴⁹¹ televvüşi sebebiyle giriftār-ı zindān-ı ᅇāviye olmazlar ve çün bir vezīr-i cihāndār vü lā-naᅇīr iken televvüᅇāt-ı rüşvete firifte ola. Herkes rüşvet almaᅇa icāzet ola ve rüşvet almaᅇ ᅇarām ve ᅇarāma meyl etmek ‘ayn u zīlāldür ve rüşvet girinde ve rüşvet deᅇendenüñ zebūnu olur ve vezīr kimseye zebūn olmaᅇ revā ve münāsib degildür ki ve bāl u nekālinden māade ihᅇāk-ı ᅇuᅇūᅇ etmemek bābında kaviter mufsiddür. On altıncı eger ᅇāsıd geydī üzre ya bir müfsid mekri veya bir cāᅇid ᅇamz ü siāyeti üzre vuᅇūf bula. Ancileyin zāᅇir eyleye ki anuñ ᅇönlünde hiçbir pāk olmaya ve sultān ᅇatında daᅇī ᅇışm [İ 143b] vü kīne anlardan izᅇār etmeye ki ol anlaruñ sözlerüñ müekkid olur ve eger cevāb ve su‘āl ve münāzara ve cidāl [K193b] maᅇāmına düᅇe. ᅇılm vü vaᅇār yüzünden cevāb vire ve ᅇıffet ve sebūksārlık eylemeye ki ᅇemişe ᅇalebe ᅇalīm cānibinde olagelmışdür. On yedinci kendüyi sultāna ancileyin

⁴⁹¹ Rüşvet alıp verenlere Allah lanet etsin

göstere ki azıcık bir kelime ve kemterin bir işaretle güyyā kendünün cem‘i emvāl ü ciḥatı pādişāh uğruna bezl ve şarf olsa gerek. Zīra çün buncileyin ider anuḡ malı pādişāh ṭam‘ından emīn olur ve anı daḡī kendünün bilür ve kendü taşarrufunda anlar. On sekizinci bir kimseye ki bir ‘amel virür gerekdür ki arzū-yı te‘emmul ve tefekkür çok eyleye ve nice nice sınamayınca aḡa i‘timād etmeye. Tā āḡirkār münfa‘il ve şermsār olmaya.

Nazm:

بعقلش ببآید نخست آزمود

بقدرهنر پایه اش رافزود

بایام تابرنیاید بسی

نشاید رسیدن بغور کسی

On toḡuzuncu bir işde ki anda temşid āsan ve taşra gelmek düşvār ola şurū‘ eylemeye. mefhumuyla ⁴⁹² قدم الخروج قبل الولوج ⁴⁹² ‘āmil ola. Nitekim ulular dimişler.

Beyt:

تو بمحمّی که درآتی نخست

رحنهبیرون شدنش کن درست

Ammā erbāb-ı ḡalemnden ki anlara mute‘alluḡ olan kātiblerdür. Anlar gerekdür ki nihāyet derece emīn ve mu‘temed ve kāfī kārđan ve ḡoş ṭab‘ ve tiz zihin ve ḡurdedān ve iştilāḡāt ve ‘ibārātdan ḡaberđār olalar. Aristo’dan şordılar ki ḡācib-i [K194a] pādişāh mı yegrektür ya kātib? Ḥakīm buyurđı: “Ḥācib⁴⁹³ cūz u der kātib aḡa ḡüldür. Bā-vücut ki kātib laṭīf ṭāb‘ ola. Kifāyethā-i nikuvānuḡ elünden gelür. Getürmişlerdür ki pādişāh-ı İrān bir ‘ādet dutmışđı ki cenk vü ḡarb zamānında ḡıyāre-i leşkerden bir fevc ādemlerine cāme-i [İ 144a] siyāḡ giydürđi ve cenk yüzünde siyāḡ pūşları ileri sürerđi ve cengi ve ol rezmī anlar başa iledürlerđi. Bir ḡün ittifāḡ düşđi ki Turan padişāhı elli biḡ arayla şaf-ı meşāfe çekđi ve çün iki leşker muḡābele oldular. Şāh-ı İrān kendi ḡevāsından ba‘zılarla bir yüksekte dururlardı ve çün istiḡlāl-i ḡaşm ve leşkerin görđü.

⁴⁹² girmeden önce çıkmayı düşün

⁴⁹³ -K

Diledi ki ol gün harb vü darbını ve anlar ile cengi tevaḳḳufta ḳoya. Bir ḳağıt pāresi üzerinde kendü eliyle yazdı ki siyāhdārlar geri duralar. Anlar beyninde ‘uḳalādan bir pīr vār idi. Dār u gīr görmüş ṣaḥib-i tecrübe olmaḳ ile bildi ki leşker geri dönerse ḥaşıma ḳuvvet gelür ve imkân dutar ki zafer bulalar. Fil-ḥāl ḳalem aldı ve siyāhdarlara bir noḳta ḳodı. Tā ki lafz-ı siyah⁴⁹⁴ sipahdārān oldı çün hatd-ı sipāhdāran ki umerā-i leşkerden kināyetdür. Leşkere irişdi taṣavvur ḳıldılar ki bir meded irişmişdür. İ‘timādı tam birle leşkeri önüğe aldılar ve kendüleri ḳafadar [K194b] olup ḥamle etdüler ve leşker-i düşman ol cür‘et ve ṣavletden ‘acebe düşdiler ve münhezim oldular ve pīr-i ruşen-zamir tedārikini pādişāha taḳrīr eylediler ve pādişāh-ı ‘ālem-penāh ol tedārikini ‘azim begendi ve meşāliḥ-i sūtüdeden ḥisāb etdi ve eyitdi:

“Kātib oldur ki bir noḳta ile bunuḡ gibi elli biḡ mübārız eri münhezim ḳıla.”

Beyt:

قلم زن نكو دارو شمشير زن
نه مطرب كه كاري نياید زن

Debīrān-i divaneden bir ḥikāye daḡī vardır ki zamān-ı evāyilde bir padişāh bir pādişāha riḳ‘a yazmış bu mazmundaki andan evvelki sen benüm leşkerime ḥamle ḳılasun. Ben kendümi senüḡ üzerine ursam gerek. Bu söze cevāb [İ 144b] yazmakda cümle erkān-ı devlet fūrümānde ḳaldılar ve debirān-ı sultāndan hoş zihn ve laṭif ṭab‘ bir yarar iş görmüş kātib var idi. İleri durdı ve eyitdi: “Buyurursaḡuz anlara cevāb ben yazam. Cümle göze pesendide düşe.” Pes icāzet oldı ve yazdı ki ben ve sen şişe vü seng mişālindeyüz. Dilerler tāşı şişeye, dilerler şişei tāşa ururlar ol dilek bizüm elimizde degildür didi ve bu kelāmı dükeli i‘yān-ı ḥazret cevāb-ı āşāfı ve kārīvānı bilüp pesend etdüler.

⁴⁹⁴ lafz-ı siyah -K

Beyt:

سخن کان از سرد انش نویسند

بنزد عاقلان مقبول باشد

[K195a] Biri daḥī ‘ameldārlardur ki anlar vüzerāya müte‘allüklerdür ve ‘āmil gerekdür ki nīk-i nefis-i huy ola ve hırş ve tama‘dan ve ta‘addi ve tecāvüzden girān üzre ola. Nüşīrevān-ı ‘ādil buyurur ‘āmil gerekdür ki hem eli baḡlı ve hem açık ola. Ya‘nī iyülük üzre el açā ve hıyānetden ve yaramazlıqdan el baḡlaya ve yaramaz ‘ādet ve k̄ānūn-ı nā-müvecceḥ ḡomaya ki hem pādīşāha bed-nāmlık ve hem ḡalkdan kendüye nefrin ḡāşıl ider. Getürmişlerdür ki bir zamān bir vezir bir ‘āmili bir işe gönderür. ‘Āmil müşārün-ileyh ol vezīre yazar. Nitekim fī zamāninā daḥī bu gūne işlerden ḡālī degıldür. Eger filan işi idersem māl-ı firavān ḡāşıl olur. Vezīr cevābında yazar ki ‘āvanlar bazarı bizüm ḡatımızda ḡayli kāsīd ve fikirleri fāsīd ve dilleri künk ve elleri kütāh ve kendüleri küstāhdur. Beş günlük ‘amelde ancileyin iş eylemeyesin bizim bed-nāmluḡumuza ve kendü lā‘net ve ḡorluḡunuza vāsīḡa olasın. Soḡ pişmanlık fayda vermez ve gerekdür ki kimse taşavvur eylemeye ki pādīşāh ya emīr-i vezir andan rāzıdır. Cānib-i [İ 145a] rā‘iyyet sehldür. Ya‘nī ḡıyās eylemeye ki ḡolaydur. Zīrā bir kimseye ki çok ḡalk ḡaşm ola. Aḡa selāmetde olmaḡ nevcihetle⁴⁹⁵ müyesserdür⁴⁹⁶. Belī⁴⁹⁷ eger andan re‘āyā ki ve dayi‘i ḡaliḡu berāyādur. ḡoşnud [K195b] olalar pādīşāh ḡaraf-ı sehldür. Getürmişlerdür ki ḡulefādan biri bir şahşı ‘amele gönderdi ve bunca iyi ‘ādetler ve müstāhsen resimler anda vār iken ol şahş anları yaḡdı yıḡdı ve bed-ḡā‘ideler bünyād etdi ve malını ḡıyās dutdı ve çün ḡālīfe öḡüne geldi. Feryadçı evcinden ḡālīfe andan incindi ve müşādereler buyurdı ve ba‘de ezān anı bir müddetdir zindān etdi⁴⁹⁸. Ba‘de buyurdı tā aḡı hemān girü ol ‘amel esrine yolladılar ve geḡmiş elli yıllık ‘aşrı getirmeye

⁴⁹⁵ İ‘de ne vechile

⁴⁹⁶ İ‘de olur

⁴⁹⁷ İ‘de neam

⁴⁹⁸ İ‘de habs etti

buyurdılar. Ol ‘ameldār hayrān ve müteḥayyir⁴⁹⁹ kaldı ve bir şeyḥ⁵⁰⁰ buyurdu ki var kābil eyle bāk yokdur. Ammā yolda iyi ‘ādetler dutalar ve inşāf ile resimler vażı‘ eyle ve bid‘atları def‘⁵⁰¹ ve ref‘ ve rāiyyet rızāsın ḥāşıl eyle ve zāif dervişānı ve idrārat ve ıḳṭa‘ atı bi-tamāmihî istifā eyle. Benüm ‘uhdeme saḡa hiçbir āfet irişmez. ‘Āmil gitdi ve şeyḥiḡ didigini eyitdi: “ ve çün geri ḥālīfeye geldi. Geçmiş yıllardan elli dinār getürmedi ve aḡa nisbetle ḥalifeden anuḡ ḥaḳḳında envā‘i ra‘fet ve ‘āṭıfet zuhūr buldu. Ol ‘āmil bu iki şüret şebebini şeyḥ-i mezbürdan istifsār kıldı ki sene-i güzeştede kifāyete bisyār etdüm ve maḥşülünü şumar getürdüm. ‘Ukūbet-i ‘uzmāya mübtelā oldım [K196a] ve bu sāl çendān mal getürmedüm. Bī-perān⁵⁰² iḡsān gördüm. Şeyḥ nāmdār buyurdu ki ol yılda [İ 145b] bunca ādem ḥaşmuḡ var idi. Anlaruḡ feryādı ol netīceyi verdi ve bu sāl bu dükeli ḥalḳ iyilüḡüne şehādet idüp şefa‘atçı oldılar. Bu gūne şemerātı zuhūra gelmemek olmaz ki bu dünyā-yı fānī kārḡāne mücāzāt ve mükāfatdur. Her kim ne iderse bulsa gerek ve her kim ne ekerse biçse gerek. Nitekim dimişlerdür

Beyt:

بدی مکن که درین کشت زار و دزوان

بدان دهد همان بدی که می کاری

Bi’t-Türki:

Her ne iş etse kişi kendüyedür

Gerçi anlar kemligi ayruyadur

Kemlik itseḡ ‘āḳıbet olsaḡ gerek

İyilük etseḡ iyilüḡi bulsan gerek

Kāh olur ādem döker ḡanı içer

Her ne kim evvel eker anı biçer

Ammā nüdemā çün mücāleset-i sultān devletiyle müşerref olurlar. Ḳavaid ri‘āyetinde anlar edeb vü hürmet semtine düşmek gerek ve ma‘rifet ve ḡilim taḡşīline dürüşmek gerek ve

⁴⁹⁹ İ’de serkārđan

⁵⁰⁰ İ’de ya‘nī bir pīr ile bu bābda müşāvere eyledi cümlesi var.

⁵⁰¹ def‘ -K

⁵⁰² İ’de kirān

anlara şart oldur ki pādişāh yanında maqbūl ve mekrūh olanı bileler ve maqbūl-i sultān olanı īsār ideler. Egerçi kendi nefslerine mekruda görünürse nedīm-i sultāna lāzım olan oldur ki ve yaqīn ile bile ki Hūdā-yı ‘azze ve celle kulluğunda ve maḥlūḳ hizmetinde terk-i ḥazḗ-ı nefsdan fā’ideter hiçbir nesne yoḳdur ve çün bu söz anuḡ katunda muḥaḳḳaḳ ve muḳarrer olur ve [K196b] sultān ile kendü miyānında düşen mu‘āmele muḥāverede kendüye anda bir beḡre görürse kendü behresin terk eyleye ve andan tecennüb gösterüp kendi ḥazḗ-ı naşibini hemān⁵⁰³ pādişāha müselleme duta. Tā aḡa ol şemereyi ḡayr u netīce vire ve ol ḳā’ide hem girü aḡa bir āyide ola ve eger ol kendi ḥazḗ istifāsına meşḡul olursa anuḡ işi bir ḡalelden veya zalelden ḡālī olmaz ve çün meydān-ı muḥāvere eşnāsında inbisāt ve küstaḡlıḳ zuḡūr bula gerekdür ki hiç vechile hiçbir işte sultān üzre cürm [İ 146a] ḡavāle eylemeye. Egerçi ḡaḳ kendi cānibinde bile olursa anı kendüsi müteḡammil ola ve eger andan bir nesne müstaḳbih geḡe hiçbir yirde anı yād eylemeye ve eger sehv ile anı nādiren söylerse başı dururken anuḡ üzre i‘tirāfa asla ve ḳaḡ‘ā vü cidden yol virmeye. Egerçi ol ḡaber sultāna münḡeḡī olduysa daḡī iḳrārdan iḡbāra tefāvüt çoḳdur.

Mesnevī:

از مقلد تا محقق فر قهاست كه بعد المشرقين آمد میان شيخ و مولانا

Ve eger anuḡla pādişāh arasına bir ḡāl düşe ki anuḡ ḳubḡı ikisinden birine düşmek mümkün ola. Anuḡ üzre ciḡed eyleye ki [K197a] elbetde ol ḳubḡı kendü üzre tahmil ve teḡvil etdüre ve berāt-ı sultāna dūrüşe ve çün sultān biri essāḡa ola. Hileler ve tedbirler de fikirler eyleye ki ol ḳup andan daḡī zāyil ve müzmehil ola ve gerekdür ki mülūk-u ḡidmetinde çeşm ve dest ve dil ve zebān kendi fermānında ola. Tā ol daḡī selāmetile cāndārlıḳ idebile.

Naẓm:

پیوسته دوکوش پیوسته باید داشت
فرمان و رآچشم بره باید داشت

⁵⁰³ -K

بو نیکوتی زبان روان بایدکرد
و زب دلد و دیده رانکه باید داشت
Bi't-Türki:

İki kule⁵⁰⁴ dā'ima şeh semtine dutmak gerek.

Gözleri buyruğ iletmek yoluna atmak gerek.

İyilik üzere dem be dem dil-i revān etmek gerek.

Bed 'amelden hışm⁵⁰⁵ u dil dāim irāğ etmek gerek.

Asmā' i eydür ki bir gün Hārūn Reşīd ғаçına vardum. Anı taht üzerinde oturmuş ve tahminen beş yıllık bir duğter anuğ yanında karar dutmuş buldum baға eyitdi: "Bu ғızcağız kimindür bilür misün?" Eyitdüm:"Hayır ma' lümum degil." Eyitdi: "Benüm oğlum ғızıdır. Yüri anuğ fark-ı serini būs ғıl" didi. Ben bundan hayrān ve mütehayyir ғıldum ve kendü kendüme eyitdüm eger ħalife emrine ħilāf idersem müsteħağğ-ı 'uğūbet olurum ve eger cür'et idem şāyed ki ār u ħayret ғopa 'uğūbetine bā' iş ola. Çün [K197b] [İ 146b] iki āteş ya' nī inğıyād vü muğālefet miyānına düşdüm. Pes nā-çār olup edeb vakār birle āstini ol ғızcağuzuğ mefruğ fersāyına degirdüm ve ref' idüp yüküm ucunu edeb ve ħayā birle būs etdim. Harun Reşīd ħalifeye bu edeb be-ğāyet hoş geldi ve eyitdi: "Ey Asmāi eger bunuğ ħilāfın ideydüğ ħayat ni' metinden mağrūm ғalurdun didi ve baға on biğ altun in'ām etdi. Ben dağī ol şükrān ile ki bu vartadan selāmet ile ħalāş oldum. On altunu cümle taşadduğ ғıldım" didi. Bir dağī nüdemā ādābında getürmişlerdür ki mülükdan biri bi-ğāyet şāħib cemāl bir mülāzim dutardı.

Beyt:

رخي چنانکه ز خورشيد وما نيوان کرد
خطي چنانکه ز مشک سياه نتوان کرد

Bir gün kendi nedimine eyitdi: "Bu civān bir zibā sūret ve hey'et-i dilkeş şāħibidür." Eyitdi: "Evet bi-ğāyet şabiğ ve Melih ve bisyār lağif ve zarifdir." Sulğān eyitdi: "Sen onu şormayasın" Cevāb virdi ki: "Her kimse ki padişāhı dost dutar ben anı dost dutarım. Feammā bir kimseyi ki pādişāh sever ben kim olam ki

⁵⁰⁴ İ' de küşīşī

⁵⁰⁵ İ' de çeşm

anı sevem.” Bu edeb sultāna hoş geldi ve bu sözünü pesend etdi ve anuñ derecesini büleñd etdüñdi.

Nazm:

هر کرا مایهء اَدَبُ دَادند
[K198a] کزنجای رسد عجب نبود
چون ادب هست از حسب چه کمست
حسبی بهتر از ادب نبود

Bi't-Türki:

Her kimüñ kim māyesi olsa edeb
Ger irişse bir yire olmaz ‘aceb
Çün edeb-vār bed ḥasebden hem çi bak
Kim ḥaseb etmez edebsiz merdi pāk

Ve Ḥazret-i Ḥaḳḳın ḥüsn-i tevfiḳıyle bu risāle ḥadd-i iṭnāba irişmek müyesser oldı. Edeb anı iḳtizā eyledi ki bisāṭ-ı inbisāṭa bundan ziyāde ḳadem uzanmaya ve devām-ı devlet [İ 147a] du‘ā’sı ile iḥtitām kılına ve söz ki iḥtişār ola, yegdür ki sözi tay idem vaḳt-i du‘adur.

Beyt:

خدا یا تافلک رآسر بلند یست
بزرگانراز حکمت ارجمند یست

Ḥazret-i pādişāh-ı āle-re’y ve şehriyār-ı ‘ālem- ārā-yı
ālet-i āsmān fersāy ve lemeat’il elviye-i sipihr-i āsay

Beyt:

ابو الا حسان شهنشاه جوان بخت
که برخوردار اولازتاج او از تخت

ilā-inḳırāzu’d-devrān lāyiḥ ü lāmi‘ ve kevkebe-i ‘azamet
ve debdebe-i ḥaşmet fetḥ u zafer sipihrinden dāimü’l-evḳāt farḳ-
ı cihāniyān üzre şāriḳ ve ṭali‘ ola ve bu du‘ā’ya ḥalḳ diye āmīn.

Münācāt:

یارب بنسل اولادفاطمته الزهرا
یارب بحون پاک شهیدان کربلا
یارب بصدق سینه پیران راست کوی
یارب به اب دیده مردان آشنا
دلحا هسته رابکر مرهمی فرست

اي اسم اعظمت دركنجينه شفا

[K198b]

كرخلق تكيه بر عمل خویش کرده اند
مَا رَبِّسْ اَسْت رَحْمَتٌ وُ فَضْلٌ تُو مُتَّكَأً
يَأْرَبْ خِلَافِ اَمْرٍ تُو بَسِيَارٍ كَرْدَه اِيْم
و اَمِيْد بَسْتَه اَز كَرْمَت عَفُو مَا عَضِي
يَأْرَبْ بَفَضْلٍ خُوِيْش كِنَاهَاْنَ مَاپُوْش
رُوْزِي كِه رَاْز هَا فَتَنْد اَز پَرْدَه بَر مَلَا
506 ذَلِك فِضْلُ اللّٰهِ يُوْتِيْهِ مِنْ بَشَاءِ

507 وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ

508 قَدْ وَقَعَ الْفِرَاقُ مِنْ تَرْجَمَةِ الْكِتَابِ الْمَذْكُورِ

فِي شَهْرِ رَبِيْعِ الْاٰخِرِ مِنْ شَهْرِ

لِسَنَةِ ثَلَاثِيْنَ وَ اَلْفِ

مِنْ الْهَجْرَةِ النَّبَوِيَّةِ

509 عَلَيْهِ اَفْضَلُ التَّحِيَّةِ

وَ اٰلِهِ وَ صَلِّ وَسَلِّمْ

تَمَّامٌ

⁵⁰⁶ Bu Allah'ın erdemidir ve istediği kişilere verir.

⁵⁰⁷ Allah büyük erdemlidir.

⁵⁰⁸ Zikredilen bu kitap Hz. Muhammed'in hicreti itibariyle, 1030 yılında aylardan Rebiülahir ayında tercüme edilmiştir.

⁵⁰⁹ Allah ona ve ailesine ve sahabilere salat ve selam etsin.